

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

OKVIR ZA UPRAVLJANJE ŽIVOTNOM SREDINOM I DRUŠTVOM (ESMF)
dogovoren u fazi procjene projekta

Izrađen za

**Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora
otpornih na klimatske promjene (CRFASD)**

Crna Gora
Projekat br. P507698

Nacrt za konsultacije
Septembar 2025.

SAŽETAK	6
1. UVOD	9
1.1. SVRHA ESMF-A	11
1.2. PRIMJENA ESMF-A NA PROJEKTNE KOMPONENTE	11
1.3. OPSEG PRIMJENE ESMF-A	12
2. OPIS PROJEKTA	14
2.1. KOMPONENTE PROJEKTA	15
2.2. LOKACIJE PROJEKATA/INVESTICIJA	17
2.3. LISTA ISKLJUČENJA PROJEKATA I OPRAVDANJE	18
2.4. E&S REJTING RIZIKA PROJEKTA	19
3. EKOLOŠKE I SOCIJALNE POLITIKE, PROPISI I ZAKONI	22
3.1. NACIONALNO ZAKONODAVSTVO O ŽIVOTNOJ SREDINI I SOCIJALNOM OKRUŽENJU RELEVANTNO ZA PROJEKAT	22
3.1.1. Nacionalno zakonodavstvo i procedure EIA	22
3.1.2. Ostalo relevantno zakonodavstvo za CRFADS projekat	25
3.1.3. Pregled nacionalnog institucionalnog okvira	26
3.2. PREGLED EKOLOŠKIH I SOCIJALNIH STANDARDNA SVJETSKE BANKE	30
3.2.1. Ekološki i socijalni standardi (ESS)	30
3.2.2. Smjernice za životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost (EHSG)	35
3.2.3. Dobra međunarodna industrijska praksa (GIIP)	37
3.3. ANALIZE NEDOSTATAKA USKLAĐENOSTI ESS-A I NACIONALNOG ZAKONODAVSTVA	39
4. OSNOVNI PODACI O ŽIVOTNOJ SREDINI I DRUŠTVU	41
4.1. POLAZNI PODACI O ŽIVOTNOJ SREDINI I RELEVANTNIM POTENCIJALNIM PITANJIMA	41
4.1.1. Polazni podaci o životnoj sredini za projekat CRFASD	41
4.1.2. Kvalitet vode	42
4.1.3. Upravljanje otpadom	44
4.1.4. Buka	45
4.1.5. Zaštita prirode	47
4.1.6. Klimatske promjene	49
4.1.7. Kulturna baština	50
4.2. SOCIJALNA OSNOVA I RELEVANTNI POTENCIJALNI PROBLEMI	52
4.2.1. Socio-kulturni, institucionalni, istorijski i politički kontekst	52
4.2.2. Demografija	53
4.2.3. Zemljište i sredstva za život	55
4.2.4. Infrastruktura	55
5. POTENCIJALNI EKOLOŠKI I SOCIJALNI RIZICI I UTICAJI I STANDARDNE MJERE UBLAŽAVANJA	58

5.1.	EKOLOŠKI RIZICI I UBLAŽAVANJE	59
5.2.	DRUŠTVENI RIZICI I UBLAŽAVANJE	59
5.3.	MEĐUSEKTORSKI ALATI ZA UBLAŽAVANJE	60
5.3.1.	Pregled ekoloških rizika i mjera ublažavanja u fazi prije izgradnje, izgradnje i rada	62
6.	UPRAVLJANJE EKOLOŠKIM I SOCIJALNIM RIZICIMA	65
6.1.	METODOLOGIJA ZA SKRINING I PROCJENU UTICAJA E&S	65
6.2.	STATUS DODATNE EKOLOŠKE I SOCIJALNE ANALIZE	71
7.	PROCEDURA IMPLEMENTACIJE ESMF-A	74
7.1.	INSTITUCIJE ODGOVORNE ZA IMPLEMENTACIJU PROJEKTA	74
7.2.	MONITORING I IZVJEŠTAVANJE	77
7.3.	RAZVOJ KAPACITETA ZA ESMF I PLANOWI OBUKE	80
7.4.	BUDŽET ZA IMPLEMENTACIJU ESMF-A	81
8.	POVRATNE INFORMACIJE, MEHANIZAM ZA RJEŠAVANJE ŽALBI, ANGAŽMAN ZAINTERESOVANIH STRANA, OBJAVLJIVANJE I KONSULTACIJE	83
8.1.	ANGAŽMAN ZAINTERESOVANIH STRANA	83
8.2.	STRATEGIJA ZA KONSULTACIJE	85
8.3.	MEHANIZAM ZA RJEŠAVANJE ŽALBI PROJEKTA	86
8.4.	GRM KONTAKT INFORMACIJE	87
8.5.	ESMF OBJAVLJIVANJE I KONSULTACIJE	87
8.6.	AŽURIRANJE ESMF-A I UPRAVLJANJE PROMJENAMA	87
9.	PROCES JAVNIH KONSULTACIJA	89
PRILOZI		90
ANEKS 1 – OBRAZAC ZA EKOLOŠKU I SOCIJALNU PROVJERU		90
ANEKS 2. OBRAZAC KONTROLNE LISTE ESMP-A ZA IZGRADNJU I REKONSTRUKCIJU REGIONALNIH KANCELARIJA AGENCIJA ZA PLAĆANJA (PARO)		91
ANEKS 3. PREDLOG ESMP		104
ANEKS 4. IZVOĐAČKI - ESMP NACRT I PREDLOG SADRŽAJA		128
ANEKS 5 – CRFADS LISTA ISKLJUČENIH PROJEKATA		129
ANEKS 6 – MATRICA KLASIFIKACIJE EKOLOŠKIH I SOCIJALNIH RIZIKA		132
ANEKS 7 – KONTROLNA LISTA ZA EFIKASNOST RESURSA I SPREČAVANJE ZAGAĐENJA (ESS3 USKLAĐIVANJE)		133
ANEKS 8 – OBRASCI MEHANIZMA ZA RJEŠAVANJE ŽALBI (GRM)		135
ANEKS 9 – IZVJEŠTAJ O INCIDENTU		137
ANEKS 10 – PROCEDURA SLUČAJNIH NALAZA		142

Spisak tabela

Tabela 1: Komponente CRFADS projekta

Tabela 2: Zbirna tabela lokacija i aktivnosti projekata

Tabela 3: Identifikacija relevantnih standarda za životnu sredinu i društvo (ESS) za komponente CRFASD projekta

Tabela 4: Crnogorski nacionalni zakoni i propisi

Tabela 5: Nacionalne ekološke i društvene institucije

Tabela 6: Preliminarna procjena relevantnosti ESS-a za CRFASD

Tabela 7: Analiza usklađenosti ESS-a i nacionalnog zakonodavstva

Tabela 8: Razmatranja upravljanja otpadom relevantna za projeakt

Tabela 9: Matrica klasifikacije rizika

Tabela 10: CRFADS projekat – Ekološke i društvene uloge i odgovornosti

Spisak aneksa

Aneks 1: Obrazac za skrining uticaja na životnu sredinu i društvo

Aneks 2: Obrazac kontrolne liste ESMP-a za izgradnju i rekonstrukciju regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja (PARO)

Aneks 3: ESMP obrazac

Aneks 4: Izvođači radova - ESMP sadržaj

Aneks 5: CRFADS lista isključenja projekata

Aneks 6: Matrica klasifikacije ekoloških i socijalnih rizika

Aneks 7: Kontrolna lista za efikasnost resursa i sprečavanje I upravljanje zagađenjem (ESS3 usklađivanje)

Aneks 8: Predlozi mehanizama za rješavanje žalbi (GRM)

Aneks 9: Izvještaj o incidentu

Aneks 10: Procedura slučajnih nalaza

Skraćenice i akronimi

Skraćenica Puno značenje

ABP	Životinjski nusproizvod
AFSVPA	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
CAP	Zajednička poljoprivredna politika
CPF	Zajednička ribarska politika
CRFASD	Projekat razvoja ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornog na klimatske promjene
DfF	Direktorat za ribarstvo
DfP	Direktorat za plaćanja
EHS	Životna sredina, zdravlje i bezbjednost
EIA	Procjena uticaja na životnu sredinu
ESCP	Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja
ESMF	Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom
ESF	Okvir Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (Svjetska banka)
ESIA	Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo
ESS	Ekološki i socijalni standard
GBV	Rodno zasnovano nasilje
GM	Mehanizam za žalbe
IACS	Integrirani sistem administracije i kontrole
IFC	Međunarodna finansijska korporacija
ILO	Međunarodna organizacija rada
IPF	Finansiranje investicionih projekata
LHSW	Zakon zaštititi i zdravlju na radu
LMP	Procedura za upravljanje radnom snagom
MAFWM	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
MIDAS	Projekat institucionalnog razvoja i jačanja jačanja poljoprivrede Crne Gore
MIDAS2	Drugi projekat institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede Crne Gore
MNE	Crna Gora
MoF	Ministarstvo finansija
OHS	Zdravlje i zaštita na radu
PAD	Dokument za procjenu projekta
PA	Agencija za plaćanje
PARO	Regionalna kancelarija Agencije za plaćanja
POM	Operativni priručnik projekta
OZO	Lična zaštitna oprema
PMT	Tim za upravljanje projektom
MORE	Seksualna eksploatacija i zlostavljanje
SEP	Plan angažmana zainteresovanih strana
SH	Seksualno uznemiravanje
TSU	Jedinica za tehničku podršku projektima Svjetske banke
WB	Svjetska banka
WG	Radna grupa
W-GRM	Mehanizam za rješavanje žalbi radnika

SAŽETAK

Vlada Crne Gore, uz podršku Svjetske banke, priprema **Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornog na klimatske promjene (CRFASD)** za jačanje institucija, poboljšanje infrastrukture i poboljšanje pružanja usluga u skladu sa zahtjevima za pristupanje EU. Projekat se nadovezuje na dostignuća MIDAS-a i MIDAS2, povećanjem ulaganja i institucionalnih reformi za podršku EU poglavljima 11 (Poljoprivreda i ruralni razvoj), 12 (Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika) i 13 (Ribarstvo).

Projekt će biti implementiran u **periodu od 2026. do 2030. godine sa ukupnim finansiranjem od 33 miliona eura** (ekvivalent od 37,6 miliona USD).

Komponente projekta

- **Komponenta 1: Razvoj ribarstva i institucionalna spremnost (Poglavlje 13).** Uključuje izgradnju ribarske luke otporne na klimatske promjene u Ulcinju i izgradnju kapaciteta za Direktorat za ribarstvo (DfF).
- **Komponenta 2: Institucionalna spremnost za pristupanje EU (poglavlja 11 i 12).** Osnivanje potpuno funkcionalne Agencije za plaćanja (PA), uključujući nove regionalne kancelarije u Nikšiću i Baru, i izgradnja održivog postrojenja za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) u Nikšiću.
- **Komponenta 3: Upravljanje projektom.** Jačanje tima za upravljanje projektom (PMT) za fiducijarna pitanja, zaštitu životne sredine, M&E i angažman građana.

Svrha ESMF-a

Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) je sveobuhvatni zaštitni instrument za Projekat. On:

- Definiše procedure za **skrining, procjenu i ublažavanje ekoloških i socijalnih (E&S) rizika**;
- Pruža osnovu za pripremu instrumenata specifičnih za lokaciju (ESIA, ESMP, ESMP kontrolnih listi, RAP);
- Osigurava usklađenost sa **crnogorskim zakonodavstvom i Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF)**;
- Uključuje **dobru međunarodnu industrijsku praksu (GIIP)** i direktive EU;
- Služi kao **živi dokument**, koji se ažurira u skladu sa projektnim uslovima, rizicima ili aktivnostima.

Pravni i institucionalni okvir

Crna Gora ima dobro razvijen pravni sistem za procjenu uticaja (EIA), zaštitu prirode, upravljanje vodama, kulturno nasljeđe i standarde rada, usklađen sa direktivama EU. ESMF to nadopunjuje osiguravajući da se **rješavaju svi nedostaci sa zahtjevima ESF-a** (npr. angažman zainteresovanih strana, eksproprijacija zemljišta, kriterijumi biodiverziteta, monitoring).

Primjenjivost ekoloških i socijalnih standarda (ESS)

ESMF procjenjuje relevantnost svih deset ESS-a za CRFASD. Ključna je primjena sledećih procedura:

- **ESS1:** Sve komponente i povezani objekti; dodatni ESIA/ESMP potreban za objekte povezane sa ribarskom lukom.
- **ESS2:** Procedure za upravljanje radnom snagom (LMP) i mjere za zdravlje i zaštitu na radu (OHS).
- **ESS3:** Efikasnost resursa, otpad i kontrola zagađenja, posebno za ABP postrojenje.
- **ESS4:** Zdravlje i zaštita zajednice (saobraćaj, mirisi, zoonotske bolesti, uticaji vezani za turizam).
- **ESS5:** RPF je pripremljen za rješavanje otkupa zemljišta i ograničenja u korišćenju zemljišta u vezi s projektom, gdje je to potrebno.
- **ESS6:** Mjere zaštite biodiverziteta za ribarsku luku i skrining za ABP lokaciju.

- **ESS8:** Procedura pronalaska slučaja za sve građevinske aktivnosti.
- **ESS10:** SEP pripremljen, osiguravajući inkluzivne konsultacije i dostupnost GRM-a, posebno za ranjive grupe (npr. Romi, sezonski radnici).

Rizici i ublažavanje

ESMF identifikuje rizike povezane sa svakom komponentom:

- **Ribarska luka (Ulcinj):** Potpuna EIA/ESMP završena prema nacionalnom zakonodavstvu; međutim, identifikovani nedostaci (analiza alternativa osjetljivih na biodiverzitet, praćenje kvaliteta vode, zastarjele konsultacije, itd) biće riješeni putem **dopunskog ESIA/ESMP-a**.
- **ABP postrojenje (Nikšić):** Ključni rizici uključuju miris, otpadne vode, izloženost biološkoj opasnosti i zdravlje zajednice. Ublažavanje uključuje zadržavanje, tretman otpadnih voda, OHS protokole i upravljanje zaraznim bolestima.
- **Regionalne kancelarije (PAROs Nikšić i Bar):** Manji rizici (prašina, azbest, ometanje pristupa). Upravlja se preko CESMP-a i OHS kontrola.

Međusektorski alati uključuju ESMP-ove, CESMP-ove, planove upravljanja saobraćajem, planove upravljanja otpadom, planove za hitne slučajeve i planove upravljanja biodiverzitetom ili zaraznim bolestima gdje je to relevantno.

Monitoring, izvještavanje, i GIIP

ESMF zahtijeva kontinuirano praćenje indikatora sigurnosti vode, vazduha, biodiverziteta, rada i zajednice. Rezultati monitoringa će se dijeliti sa zainteresovanim stranama kao dio SEP-a. GIIP, EHSG i EU direktive vode tehničke standarde (npr. kontrola mirisa, tretman otpadnih voda, prevencija zoonotskih bolesti).

Institucionalni aranžmani – Tim za upravljanje projektom PMT i radne grupe WG

Tim za upravljanje projektom (PMT) pod Ministarstvom poljoprivrede će nadgledati zaštitne mjere, podržane od strane radnih grupa:

- **Sastav PMT-a:** Menadžer projekta, viši građevinski inženjer (skraćeno radno vrijeme), viši E&S specijalista (skraćeno radno vrijeme), Specijalista za društveni razvoj (puno radno vrijeme), građevinski inženjer (puno radno vrijeme), ABP specijalista (puno radno vrijeme) i M&E specijalista.
- **Odgovornosti:** implementirati i pratiti zaštitne instrumente, nadgledati izvođače, osigurati angažman zainteresovanih strana, održavati procedure za upravljanje žalbama GRM i koordinisati sa resornim ministarstvima i lokalnim samoupravama.
- **Radne grupe:** (i) Rubarska luka-WG sa Direktoratom za ribarstvo i Opštinom Ulcinj, i (ii) ABP-WG sa Upravom za bezbjednost hrane AFSVPA i lokalnim samoupravama.

Lista isključenja

Projekat neće finansirati aktivnosti koje:

- Utiču na kritična staništa ili zaštićena područja;
- Uzrokuju fizičko ili ekonomsko premještanje bez ESS5-kompatibilnih RAP-ova;
- Uključuju opasne supstance, dječiji / prisilni rad ili IFC-isključene aktivnosti.

Zaključak

CRFASD ESMF pruža jasan okvir za osiguranje održivosti životne sredine, socijalne inkluzije i usklađenosti sa ESF-om. Ostaće **živi dokument**, ažuriran po potrebi kako bi se riješili novi rizici, prilagođene PAD-u ili naučene lekcije, osiguravajući da se crnogorsko ribarstvo i poljoprivredno-prehrambeni razvoj odvija na klimatski otporan, inkluzivan način i usklađen sa EU.

1. UVOD¹

Crnogorski sektor ribarstva i poljoprivredno-prehrambeni sektor od suštinskog su značaja za ekonomiju ruralnih područja i primorja, bezbjednost hrane i održive izvore prihoda. Navedeni sektori značajno doprinose zapošljavanju, generisanju prihoda i proizvodnji bezbjedne i hrane visoke nutritivne vrijednosti - posebno u regionima gdje su alternativne ekonomske mogućnosti ograničene. Međutim, ovi sektori se suočavaju sa sistemskim ograničenjima, uključujući ograničenu konkurentnost, zastarjelu infrastrukturu, fragmentisane lance vrijednosti, nizak nivo javnih usluga i veću ranjivost na klimatske promjene.

Da bi pristupila rješavanju ovih izazova i ubrzala napredak ka pristupanju Evropskoj uniji (EU), Vlada Crne Gore, uz podršku Svjetske banke, priprema Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD), koji se oslanja na dostignuća projekata - Institucionalni razvoj i jačanje poljoprivrede u Crnoj Gori (MIDAS) i MIDAS 2, koji su postavili temelje za institucionalne okvire usklađene sa pravilima EU, kao što su Agencija za plaćanja (AP) i Integrisani sistem administracije i kontrole (IACS). MIDAS 2 je isto tako finansirao ključne pripremne aktivnosti za CRFASD, uključujući studije izvodljivosti, detaljne projekte, poslovne planove i ekološku i socijalnu analizu za prioritetne investicije.

Projekat CRFASD će povećati i konsolidovati ove rezultate finansiranjem investicija kroz tri međusobno povezane komponente, uključujući i infrastrukturna ulaganja i institucionalnu podršku:

Komponenta 1: Razvoj sektora ribarstva i institucionalna spremnost za pristupanje EU (kroz poglavlje 13).

Ova komponenta se fokusira na jačanje otpornosti na klimatske promjene i proizvodnih kapaciteta crnogorskog sektora ribarstva. Nova ribarska luka otporna na klimatske promjene (FP) biće izgrađena na rtu Đeran–Velika plaža u Ulcinju, opremljena pristaništem, higijenskim prostorima za rukovanje, hladnjačama, proizvodnjom leda, održavanjem brodova i energetskom infrastrukturom. Luka će biti dizajnirana da izdrži rizike vezane za klimu i uključivaće inkluzivni model upravljanja kako bi se osiguralo učešće žena u upravljanju. Uz infrastrukturu, tehnička pomoć i obuka pomoći će ribarima da poboljšaju uslove nakon ulova, higijenu, smanjenje gubitka hrane i pristup tržištu.

Paralelno, Direktor za ribarstvo (DfF) će biti ojačan kako bi se uskladio sa zajedničkom ribarskom politikom EU. Aktivnosti uključuju digitalizaciju registra ribara, pripremu sekundarnog zakonodavstva i strateških dokumenata, obezbjeđivanje opreme i vozila za inspektore, te izgradnju kapaciteta u upravljanju klimatskim rizicima, usklađenosti sa EU i praćenju ulova. Ribarska udruženja će takođe biti podržana da se prilagode zahtjevima zajedničke ribarske politike (CFP) i efikasnije integrišu u formalna tržišta.

Komponenta 2: Institucionalna spremnost za ispunjavanje zahtjeva za pristupanje EU (kroz poglavlja 11 i 12).

Ova komponenta podržava Crnu Goru u ispunjavanju standarda EU u poljoprivredi, ruralnom razvoju i bezbjednosti hrane, dok se takođe bavi otpornošću na klimatske promjene i smanjenjem metana.

U okviru potkomponente 2.1, Direktor za plaćanja (DfP) će biti transformisan u potpuno funkcionalnu Agenciju za plaćanja (PA), uz podršku izgradnji novih regionalnih kancelarija u Nikšiću i Baru. Ove kancelarije će biti izgrađene sa klimatski otpornim i univerzalno dostupnim dizajnom. Komponenta će takođe finansirati ICT sisteme,

¹ Opis projekta je pripremljen na osnovu informacija dostupnih tokom pripreme projekta, uključujući nacrt dokumenata za procjenu projekta (PAD) materijala i službenih inputa Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MAFWM). Sam PAD će biti kompletiran tokom pregovora i javno objavljen tek nakon odobrenja Odbora u skladu sa procedurama Svjetske banke. (<https://www.gov.me/mpsv>).

opremu, nadogradnje Integrisanog sistema administracije i kontrole (IACS), te regulatornu i stratešku dokumentaciju. Osoblje Agencije za plaćanja i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MAFWM) će imati koristi od inkluzivne, rodno odgovorne obuke za poboljšanje pružanja usluga i spremnosti za akreditaciju.

Prema potkomponenti 2.2, uspostaviće se održivi, EU usklađeni sistem za upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla (ABP). To uključuje izgradnju ABP postrojenja otpornog na klimatske promjene i katastrofe u Nikšiću, obezbjeđivanje specijalizovanih vozila i ICT sistema, te obuku za institucije koje rukovode veterinarskom politikom i sektorom bezbjednosti hrane (AFSVPA). Biće uveden nacionalni sistem sljedivosti i praćenja nusproizvoda životinjskog porijekla, dopunjen kampanjom podizanja svijesti javnosti. Osiguravanjem sigurnog odlaganja i valorizacije životinjskog otpada, postrojenje će smanjiti rizike za javno zdravlje i značajno doprinijeti smanjenju emisije metana.

Komponenta 3: Upravljanje projektom.

Ova komponenta osigurava efikasnu i odgovornu implementaciju CRFASD-a. Tim za upravljanje projektom (PMT) u okviru Ministarstva će biti ojačan posvećenim stručnjacima, uključujući građevinskog inženjera, specijalistu za društveni razvoj i ABP stručnjaka, s punim radnim vremenom. PMT će nadgledati dnevnu koordinaciju, fiducijarno upravljanje i usklađenost sa Okvirom za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF). Takođe će upravljati sistemima praćenja i evaluacije sa klimatskim i rodnim indikatorima, eksternim revizijama, rješavanjem žalbi i mehanizmima angažmana građana, nadovezujući se na lekcije iz MIDAS2. Obuka za PMT će dodatno ojačati kapacitete u otpornosti na klimatske promjene, zaštitnim mjerama i ravnopravnosti polova.

Zajedno, ove komponente čine sveobuhvatan program za modernizaciju ribarstva i poljoprivredno-prehrambenih sistema Crne Gore, očuvanje ekološke i socijalne održivosti i jačanje institucionalnih kapaciteta za pristupanje EU. Detaljan opis komponenti i potkomponenti je prikazan u odjeljku 2.1 ovog ESMF-a (Pogledati tabela 1).

Projekat će biti finansiran kroz IBRD kredit od 33 miliona eura (ekvivalent 37,6 miliona USD) i implementiran tokom 2026 - 2030. godine. Usklađen je sa Strategijom za poljoprivredu i ruralni razvoj (2023 – 2028) Crne Gore, Strategijom ribarstva i Akcionim planom (2024 – 2029) i Nacionalnom strategijom održivog razvoja do 2030. godine (NSSD). Takođe, doprinosi međunarodnim obavezama Crne Gore prema Pariškom sporazumu i Zelenoj agendi EU za zapadni Balkan, jačanjem otpornosti na klimatske promjene, smanjenjem emisija staklene bašte i promovisanjem održivog ribarstva i poljoprivredno-prehrambene infrastrukture. Dok će intervencije biti koncentrisane posebno u opštinama u kojima će se odvijati investicije - kao što su Ulcinj, Nikšić i Bar - pristup poboljšanim uslugama i objektima, posebno postrojenju za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP), biće dostupan na nacionalnom nivou.

Projekat se priprema i implementiraće se u skladu sa Okvirom za životnu sredinu i društvo (ESF) Svjetske banke². Da bi se osigurala dosljednost sa zahtjevima ESF-a i nacionalnim zakonodavstvom, razvijen je Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF)³ koji vodi identifikaciju, procjenu i upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima i uticajima povezanim sa svim projektnim aktivnostima.

U skladu sa odredbama ekološkog i socijalnog standarda 1 (ESS1): Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima, kao i ESS2: Rad i radni uslovi, ESS5: Eksproprijacija zemljišta i prisilno preseljenje, i ESS10: Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija, sljedeći ključni okvirni dokumenti su pripremljeni da podrže cjelokupno upravljanje ekološkim i društvenim rizicima projekta:

² ESF je dostupan u <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-okviru>. Posljednji pristup 3. novembra 2022.

³ Ovaj ESMF će biti ažuriran po potrebi u slučaju bilo kakvih značajnih promjena u opisu projekta, opsegu aktivnosti ili ekoloških i društvenih rizika tokom projektnog ciklusa, podložno pregledu i odobrenju Svjetske banke.

- **Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF)**
- Okvir politike preseljenja (RPF)
- Procedure za upravljanje radnom snagom (LMP)
- Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP)

Ovi instrumenti kolektivno uspostavljaju pristup ekološkom i socijalnom upravljanju za projekat i pružaju praktične smjernice za osiguranje usklađenosti sa nacionalnim zakonskim zahtjevima i ESF-om Svjetske banke tokom ciklusa trajanja projekta.

1.1. SVRHA ESMF-A

Ovaj okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) je vodeći dokument za procjenu i upravljanje životnom sredinom i socijalnim rizicima u okviru CRFASD projekta. Pripremljen je u potpunosti u skladu sa Okvirom za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF) prema smjernicama ekološkog i socijalnog standarda 1 (ESS1): *Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima (ESS1, str. 24)*.

ESMF osigurava da se ekološki i socijalni rizici povezani sa investicijama identifikuju, procijene i predlažu odgovarajuće mjere ublažavanja za upravljanje tim rizicima i uticajem, na strukturiran i transparentan način, usklađen sa crnogorskim zakonodavstvom i ESF-om Svjetske banke. Okvirni pristup je usvojen za sve investicije za koje je projektna dokumentacija ili u pripremi, ili se tek treba pripremiti u okviru ovog projekta. Ovaj ESMF će biti ažuriran po potrebi u slučaju bilo kakvih značajnih promjena u opisu projekta, opsegu aktivnosti ili profilu životne sredine i socijalnog rizika tokom projektnog ciklusa, podložno pregledu i odobrenju Svjetske banke.

ESMF takođe nadopunjuje i treba ga čitati zajedno s drugim ključnim zaštitnim instrumentima pripremljenim u okviru CRFASD-a, uključujući:

- **Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP),**
- **Okvir politike preseljenja (RPF)**
- **Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP) i**
- **Procedure za upravljanje radnom snagom (LMP).**

ESMF je živi dokument i ažuriraće se, po potrebi, tokom implementacije projekta, kako bi odražavao promjenljive uslove projekta, pravni razvoj, naučene lekcije i ažurirane smjernice Svjetske banke.

1.2. PRIMJENA ESMF-A NA PROJEKTNE KOMPONENTE

Ovaj okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) primjenjuje se na sve komponente i aktivnosti koje se finansiraju u okviru projekta razvoja ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornog na klimatske promjene (CRFASD). On pokriva:

- **Infrastrukturalna ulaganja**, uključujući izgradnju ključne infrastrukture kao što su ribarska luka u Ulcinju, postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) u Nikšiću, te izgradnja/rekonstrukcija regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja (PARO) u Nikšiću i Baru; i
- **Institucionalne investicije**, uključujući tehničku pomoć, izgradnju kapaciteta, institucionalno jačanje, modernizaciju sistema i regulatornu podršku.

ESMF uspostavlja sveobuhvatne procedure, principe i alate za identifikaciju, procjenu, upravljanje i praćenje ekoloških i socijalnih (E&S) rizika i uticaja u cijelom CRFASD projektu. Služi kao primarni okvir za osiguranje

primjene Okvira za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF) i dopunjuje crnogorsko zakonodavstvo, u oblastima gdje nacionalni zahtjevi ne rješavaju u potpunosti odredbe ESF-a. Konkretno, ESMF pruža metodološki okvir za pripremu instrumenata specifičnih za lokaciju – kao što su procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) – nakon što se potvrde konačni tehnički projekti i lokacije. Takođe, daje smjernice za upravljanje rizicima za aktivnosti gdje projekti ili lokacije, uključujući povezane objekte, još nisu definisani, kroz primjenu alata za provjeru, kriterijuma isključenja i privremenih mjera ublažavanja. Osim toga, ESMF osigurava da su tehnička pomoć i aktivnosti institucionalne podrške dizajnirane i implementirane u skladu sa ciljevima i principima Okvira za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF), čime se sprečava stvaranje ekoloških i socijalnih rizika.

ESMF ostaje primjenjiv u svim fazama projekta i služi za nadgledanje:

- **Upravljanjem ekološkim i društvenim rizicima u cijelom projektu**, osiguravajući dosljednost i usklađenost u svim komponentama;
- **Aktivnostima koje ne zahtijevaju instrumente specifične za lokaciju ili potpunu ESIA**, ali i dalje zahtijevaju pridržavanje E&S standarda i dobre prakse;
- **Identifikacije i upravljanje novim ili nastajućim rizicima**, koji mogu nastati tokom implementacije zbog promjena dizajna, nepredviđenih uticaja ili dodatnih aktivnosti;
- **Pripreme dopunskih instrumenata, gdje je to potrebno**, kako bi se osiguralo da ESIA/ESMP-ovi specifični za lokaciju u potpunosti pokrivaju povezane objekte i održavaju usklađenost sa ESF-om Svjetske banke i nacionalnim zahtjevima; i
- **Primjene privremenih smjernica Svjetske banke o zaštićenim područjima**, osiguravajući da sve aktivnosti koje se nalaze unutar ili u blizini zaštićenih područja, uključuju pojačanu dubinsku analizu, uključivanje zainteresovanih strana i mjere očuvanja biodiverziteta u skladu sa ESS6 i međunarodnom najboljom praksom.

1.3. OPSEG PRIMJENE ESMF-A

Ovaj okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) primjenjuje se tokom trajanja projekta - Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD) - od pripreme projekta, preko implementacije, do završetka i zatvaranja projekta.

Prema zahtjevima nacionalnog zakonodavstva, ribarska luka i postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla nalaze se u okviru Liste I nacionalnog zakonodavstva o procjeni uticaja na životnu sredinu, koji zahtijeva potpunu EIA. Regionalne kancelarije nisu obuhvaćene Listama 1 i 2 i neće zahtijevati EIA prema nacionalnom zakonodavstvu. Do sada, potpuna EIA je pripremljena i objavljena samo za luku u Ulcinju, a Agencija za zaštitu životne sredine je dala saglasnost na procjenu uticaja. Međutim, opseg ESIA-e isključio je određene povezane objekte (npr. pristupne puteve, komunalne priključke) i nije u potpunosti integrisao kriterijume biodiverziteta u analizu alternativa ili pružio sveobuhvatan okvir za praćenje kvaliteta vode i biodiverziteta. Na osnovu smjernica ESMF-a, ovi nedostaci će biti riješeni kroz dopunsku ESIA/ESMP nakon što se finalizuje glavni projekat (u pripremi), kako bi se osigurala potpuna usklađenost sa zahtjevima ESF-a.

Predloženi ABP instrument će biti provjeren za E&S rizike, nakon čega slijedi priprema potpune ESIA-e i ESMP-a, prema smjernicama ovog ESMF-a, i trebao bi biti u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i zahtjevima ESF-a.

Za složene investicije/objekte sa značajnim ES rizicima i uticajima, kao što su luka i ABP postrojenje, potpuna ESIA i ESMP će takođe integrisati relevantne odredbe iz Smjernica Svjetske banke za životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost (EHSG); dobre međunarodne industrijske prakse (GIIP) i primjenjivih ESS-ova navedenih u tabeli 3 u ESMF-u. Relevantni zahtjevi nacionalnog zakonodavstva i odredbe ESS-a detaljno su predstavljani u poglavlju 3. Kada se instrumenti zaštite životne sredine i društvenih pitanja specifični za lokaciju pripreme, objave, konsultuju i formalno usvoje za pojedinačne potprojeke, oni će voditi upravljanje rizicima i uticajima povezanim sa tim specifičnim aktivnostima.

Kroz ovaj pristup, ESMF osigurava sistematsko, proaktivno i transparentno upravljanje životnom sredinom i društvom u svim komponentama i fazama CRFASD projekta, održavajući usklađenost sa zahtjevima i nacionalnim i ESF Svjetske banke. Konkretno, ESMF:

- Vodi pripremu instrumenata specifičnih za lokaciju (ESIA, ESMP) nakon što se potvrde detaljni projekti i lokacije;
- Nadopunjuje ESIA koja je već pripremljena za luku u Ulcinju, osiguravajući kontinuirano usklađivanje sa ESF-om tokom projektovanja, izgradnje i rada;
- Uspostavlja kriterijume za provjeru i isključivanje kako bi se identifikovali rizici i upravljalo aktivnostima, gdje lokacije ili projekti (uključujući prateće objekte) još uvijek nisu definisani;
- Osigurava da se aktivnostima koje ne podliježu potpunoj ESIA-i i dalje upravlja u skladu sa ciljevima ESF-a i dobrom međunarodnom praksom;
- Definiše institucionalne uloge i odgovornosti za upravljanje životnom sredinom i socijalnim rizicima;
- Pruža smjernice za integraciju E&S zahtjeva u procesu nabavki, uključujući prilagođavanje standardnih dokumenata o nabavci Svjetske banke (SPD);
- Navodi odredbe za uključivanje zainteresovanih strana, rješavanje žalbi, izgradnju kapaciteta, praćenje i izvještavanje; i
- Utvrđuje indikativni budžet za mjere upravljanja životnom sredinom i društvom.

Detaljna primjenjivost **svakog ekološkog i socijalnog standarda (ESS)** na CRFASD projekat je data u **poglavlju 3, odjeljak 3.2.2** ovog ESMF-a.

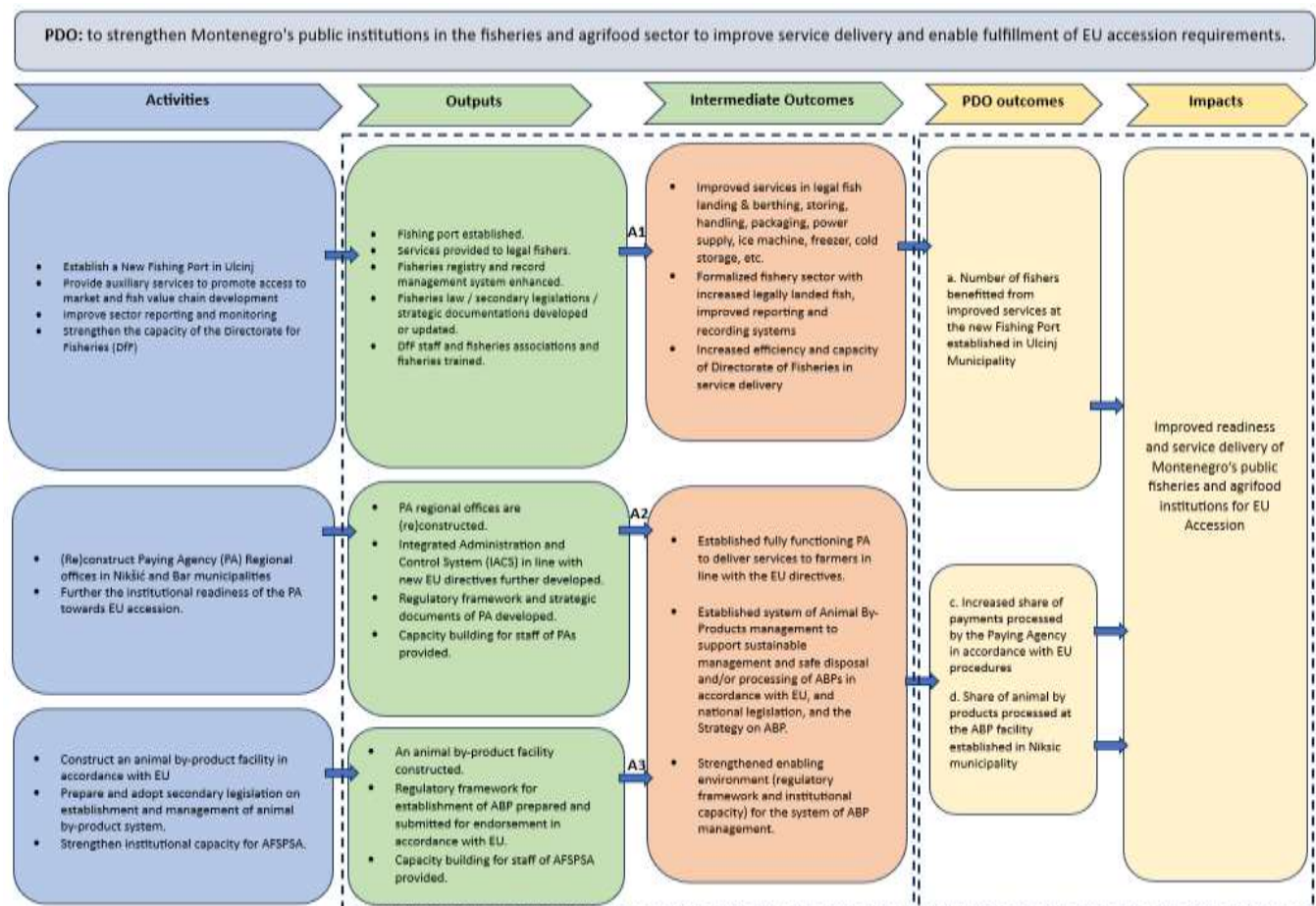
2. OPIS PROJEKTA

Razvojni cilj projekta (PDO) je jačanje javnih institucija Crne Gore u sektoru ribarstva i poljoprivredno-prehrambenom sektoru da bi se postiglo kvalitetnije pružanje usluga i povećala spremnost za pristupanje EU.

Napredak u postizanju cilja PDO će se mjeriti pomoću sljedećih indikatora:

- (a) PDO Indikator 1: Ribari koji su dobili poboljšane usluge⁴ u novoj ribarskoj luci izgrađenoj u opštini Ulcinj (ribari muškarci/žene, broj).
- (b) PDO Indikator 2: veći udio plaćanja obrađenih od strane PA u skladu sa procedurama EU (procenat)
- (c) PDO indikator 3: Količina nusproizvoda životinjskog porijekla prerađenih u ABP postrojenju (tona).

Odricanje od odgovornosti: Cilj razvoja projekta (PDO), komponente projekta i odabir lokacije, opisani ovdje, su zasnovani na informacijama dostupnim u vrijeme pripreme ovog dokumenta. Konačni elementi projekta su još uvijek u fazi usaglašavanja između Vlade Crne Gore i Radnog tima Svjetske banke. Prilagođavanja se mogu dogoditi prije procjene i formalnog odobrenja projekta.

Slika 1: Teorija promjene

⁴To su usluge koje se nude ribarima kako bi efikasno stavili dobre prakse rukovanja na brodu koje održavaju kvalitet i smanjuju otpad na mjestu, uključujući legalno iskrcavanje i privezivanje ribe, skladištenje, rukovanje, pakovanje, napajanje, ledomat, zamrzivač, hladnjaču.

2.1. KOMPONENTE PROJEKTA

CRFASD će povećati i konsolidovati ova dostignuća finansiranjem ulaganja u tri međusobno povezane komponente, dvije tehničke komponente i komponentu upravljanja projektima, uključujući i infrastrukturne investicije i institucionalnu podršku:

Tabela 1: CRFADS projektne komponente i podkomponente

Komponenta / podkomponenta	Cilj	Ključne aktivnosti
Komponenta 1: Razvoj sektora ribarstva i institucionalna spremnost za pristupanje EU (poglavlje 13)	Poboljšati otpornost na klimatske promjene i proizvodne kapacitete sektora ribarstva kroz infrastrukturu otpornu na klimatske promjene i ojačane kapacitete Direktorata za ribarstvo (DfR).	
Podkomponenta 1.1: Razvoj ribarske infrastrukture otporne na klimatske promjene	Uspostaviti ribarsku luku otpornu na klimatske promjene na rtu Đeran–Velika plaža (opština Ulcinj) i ojačati kapacitete ribara za dodavanje vrijednosti i pristup tržištu.	• Izgradnja višenamjenske ribarske luke, koja pruža uslugu pristajanja za komercijalne ribarske brodove, rekreacione brodove i turističke dnevne brodove. • Pomoćni objekti, uključujući higijenske prostore za ulov/rukovanje, ambalažu, hladnjače/zamrzivače, proizvodnju leda, održavanje/popravku brodova i infrastrukturu za napajanje. • Klimatski otporni građevinski radovi koji koriste morski beton, materijale otporne na koroziju, sisteme blatobrana i sisteme za suzbijanje požara za zaštitu od poplava, oluja i porasta nivoa mora. • Tehnička pomoć (TA) za nadzor izgradnje i implementaciju Operations & Maintenance (O&M) i modela upravljanja, osiguravajući inkluzivno učešće žena u upravljanju lukom. • Izgradnja kapaciteta za ribare u rukovanju nakon ulova, smanjenju gubitka hrane, higijenskim standardima / standardima kvaliteta, prilagođavanju ekstremnim klimatskim događajima i pristupu tržištima veće vrijednosti.
Podkomponenta 1.2: Jačanje kapaciteta Direktorata za ribarstvo za usklađenost sa EU	Ojačati kapacitete za administraciju, inspekciju i kontrolu DzRu skladu sa zajedničkom ribarskom politikom EU (CFP).	• Nadogradnja i digitalizacija registra ribara i sistema vođenja evidencije, kako bi se osigurala usklađenost sa zahtjevima EU za ribolov IUU (ilegalni, neprijavljeni, neregulirani). • Razvoj strateških dokumenata, sekundarnog zakonodavstva i podzakonskih akata usklađenih sa CFP-om. • Srednjoročne i završne evaluacije Strategije ribarstva i Akcijskog plana (2024–2029). • Obezbeđivanje kancelarijske/IT opreme i vozila za ribarske inspektore, kako bi se poboljšala inspekcija i praćenje na terenu. • Obuka i izgradnja kapaciteta za osoblje i inspektore DzR(fleksibilni formati: lično, online, hibridno), uključujući module o upravljanju klimatskim rizicima, usklađenosti sa propisima EU i metodama praćenja ulova po jedinici napora (CPUE). • Podrška ribarskim udruženjima u primjeni pravila CFP-a i poboljšanju pristupa formalnim tržištima.

Komponenta 2: Institucionalna spremnost za ispunjavanje zahtjeva za pristupanje EU (poglavlja 11 i 12)	Podržati usklađenost Crne Gore sa zahtjevima za pristupanje EU u poljoprivredi, ruralnom razvoju i bezbjednosti hrane; ojačati otpornost na klimatske promjene; i smanjiti emisiju metana kroz održivo upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla.	
Podkomponenta 2.1: Podrška uspostavljanju potpuno funkcionalne Agencije za plaćanja	Ojačati Direktorata za plaćanja (DfP) u potpuno akreditovanu Agenciju za plaćanja (PA) sa kontinuirano nadograđenim i funkcionalnim IACS-om.	• Izgradnja/rekonstrukcija i opremanje novih regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja (PARO) u Nikšiću i Baru, sa klimatski otpornim i univerzalno dostupnim dizajnom (podignuti temelji, strukturna armatura, rampe/liftovi). • Nabavka ICT sistema, kancelarijske opreme i namještaja. • Kontinuirana nadogradnja i integracija Integrisanog sistema administracije i kontrole (IAKS). • Razvoj regulatornog okvira i strateških dokumenata za funkcionisanje PA. • Izgradnja kapaciteta službenika PA/MAFWM kroz inkluzivnu i rodno odgovornu obuku (fleksibilni rasporedi i formati). • Implementacija akcionog plana Agencije za plaćanja za ruralne mjere i akreditaciju.
Podkomponenta 2.2: Podrška uspostavljanju sistema za upravljanje i bezbjedno odlaganje nusproizvoda životinjskog porijekla (ABP)	Uspostaviti održivi, EU usklađeni sistem za upravljanje ABP-om i bezbjedno odlaganje, smanjenje emisije metana i poboljšanje javnog zdravlja i zdravlja životinja.	• Izgradnja ABP postrojenja u Nikšiću projektovan u da bude otporan na katastrofe i klimatske promjene (povišeni i zaštićeni kritični sistemi: električni, procesni, rashladni). • Nabavka ICT infrastrukture, kancelarijske opreme i specijalizovanih energetski efikasnih vozila i mašina za prikupljanje i odlaganje ABP-a. • Izgradnja kapaciteta osoblja Uprave za bezbjednost hrane (AFSVPA) u biološkoj bezbjednosti, sljedivosti i inspekciji. • Razvoj i implementacija registara za praćenje životinja i ABP. • Kampanja podizanja svijesti javnosti o bezbjednom upravljanju ABP-om, zaštiti životne sredine i usklađenosti sa EU standardima bezbjednosti hrane. • Stvaranje sigurnog nacionalnog sistema za odlaganje životinjskog otpada, omogućavajući recikliranje u vrijedne proizvode i doprinoseći smanjenju metana.
Komponenta 3: Upravljanje projektom	Podržati upravljanje projektom, koordinaciju i fiducijarni nadzor kako bi se osigurala efikasna implementacija i usklađenost sa ESF-om.	• Jačanje tima za upravljanje projektom (PMT) sa dodatnim stručnjacima: građevinski inženjer sa punim radnim vremenom, specijalista za društveni razvoj sa punim radnim vremenom i ABP specijalista. • Finansiranje osoblja, konsultantskih usluga, operativnih troškova i fiducijarnih funkcija. • Nadzor usklađenosti sa ESF-om, zaštitnim mjerama i zdravljem i sigurnošću na radu (OHS). • Praćenje i evaluacija, uključujući indikatore razvrstane po polu i klimatske/rodne ishode. • Eksterne revizije, odgovornost, sistemi, rješavanje pritužbi i mehanizmi uključivanja građana (nadovezujući se na MIDAS2-ov mehanizam povratnih informacija korisnika). • Obuka i izgradnja kapaciteta za osoblje PMT-a o otpornosti

		na klimatske promjene, zahtjevima ESF-a i ravnopravnosti polova.
--	--	---

2.2. LOKACIJE PROJEKATA/INVESTICIJA

Identifikovane lokacije investicija odgovaraju prvenstveno infrastrukturnim investicijama. Glavna infrastrukturna ulaganja podržana od strane CRFASD-a uključuju ribarsku luku u Ulcinju, ABP postrojenje u Nikšiću i regionalne kancelarije u Nikšiću i Baru.

Za sve potprojekte koji mogu biti podložni promjenama lokacije tokom projektovanja, ili gdje može biti potrebna pomoćna infrastruktura (posebno za veliku i složenu infrastrukturu kao što su ABP postrojenje i luka u Ulcinju), primjenjivaće se kriterijumi sa liste isključenja navedeni u ovom ESMF-u (vidjeti Aneks 4/B i Aneks 5 – CRFASD lista isključenja projekata). To će osigurati da se životna sredina i društvena provjera sprovodi u ranoj fazi, da se nastave samo prihvatljive investicije i da se izbjegavaju potencijalne visokorizične aktivnosti - posebno one koje se odnose na karakteristike lokacije.

Procjene uticaja na životnu sredinu i društvo specifične za lokaciju (ESIA) i/ili planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) biće pripremljeni za sva prihvatljiva ulaganja u infrastrukturu u okviru projekta u potpunosti u skladu s Okvirom za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF) i crnogorskim nacionalnim zakonodavstvom. Odluka o instrumentu za upravljanje rizikom za svaku specifičnu lokaciju biće donijeta na osnovu specifičnog pregleda lokacije, kada je projekat dovoljno pripremljen, istovremeno integrišući dizajn sa procjenom rizika, kako bi se omogućila implementacija hijerarhije ublažavanja.

Za složene investicije sa značajnim ES rizicima i uticajima, kao što su ribarska luka i postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP), potpuni ESIA i ESMP će takođe integrisati relevantne odredbe iz Smjernica Svjetske banke za životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost (EHSG); dobre međunarodne industrijske prakse (GIIP) i primjenjivih ESS-a, posebno:

ESS1: Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima

ESS2: Rad i uslovi za rad

ESS3: Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem

ESS4: Zdravlje i zaštita zajednice

ESS5: Eksproprijacija zemljišta, ograničenja u korišćenju zemljišta i prinudno preseljenje

ESS6: Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima

ESS10: Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija

Osim toga, uzimajući u obzir potencijalnu blizinu projektnih aktivnosti ribarske luke osjetljivim ekosistemima i područjima očuvanja, ESIA i ESMP će takođe uzeti u obzir odredbe Privremenih smjernica Svjetske banke o upravljanju rizicima za projekte koji uključuju zaštićena područja (januar 2025), koje pružaju posebne zahtjeve za projekte koji utieču ili se nalaze u blizini zaštićenih područja i područja velikog biodiverziteta.

ESIA za ABP će procijeniti rizike vezane za biološku bezbjednost, emisije mirisa, upravljanje otpadnim vodama i otpadom, zdravlje i sigurnost na radu, izloženost zajednici i transport opasnih materijala, dok će takođe definisati snažne mjere ublažavanja i praćenja. Konsultacije sa zainteresovanim stranama će biti sastavni dio procesa,

osiguravajući da lokalne zajednice, ranjive grupe i relevantne vlasti budu smisleno angažovane i informisane o izboru lokacije i rizicima i uticajima tokom izgradnje i rada. I integrisaće mjere za identifikaciju i ublažavanja rizika i uticaja koji nesrazmjerno pogađaju pojedince ili grupe koji, zbog svojih posebnih okolnosti, mogu biti u nepovoljnom položaju ili ranjivi;

Tabela 2: Zbirna tabela lokacija i projektnih aktivnosti

Lokacija	Projektna aktivnost
Ulcinj <i>Nova ribarska luka biće izgrađena na području rta Đeran i Velike plaže</i>	<i>Izgradnja ribarske luke</i>
<i>Nikšić</i>	<i>Izgradnja ABP postrojenja</i>
<i>Nikšić</i>	<i>Izgradnja nove regionalne kancelarije Agencije za plaćanja</i>
<i>Bar</i>	<i>Rekonstrukcija postojećeg prostora za potrebe regionalne kancelarije</i>

2.3. LISTA ISKLJUČENJA PROJEKATA I OPRAVDANJE

S obzirom na to da se procjena uticaja na životnu sredinu i društvo, specifična za lokaciju (ESIA), može pripremiti tek nakon što započnu konačne studije izvodljivosti i tehnički projekti, važno je da u okviru projektnog dokumenta ESMF-a postoje snažne privremene ekološke i socijalne zaštitne mjere tokom ranih faza implementacije projekta.

U tu svrhu, Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) uspostavlja jasnu listu isključenja za vođenje skrininga i ranog odabira projektnih aktivnosti (vidjeti Aneks 4 i Aneks 5). Svrha liste isključenja je da se osigura da nijedna aktivnost u okviru projekta ne stvara neprihvatljive ekološke i društvene rizike, prije nego što se pripreme i odobre instrumenti specifični za lokaciju. Ovaj pristup je u potpunosti usklađen sa crnogorskim nacionalnim zakonodavstvom o procjeni uticaja na životnu sredinu i sa zahtjevima Okvira za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF), koji proširuju ovu obavezu i na pridruženu i pomoćnu infrastrukturu. Konkretno, lista isključenja podržava usklađenost sa ESS1: Procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima i uticajima, ESS3: Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem, i ESS6: Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima.

CRFASD lista isključenja projekata, isključuje finansiranje ili implementaciju bilo koje aktivnosti koja:

- Može uzrokovati dugoročne, trajne, nepovratne štetne uticaje, posebno utiče na osjetljiva ili kritična prirodna staništa;
- Ima veliku vjerovatnoću da izazove ozbiljne štetne efekte na ljudsko zdravlje i/ili životnu sredinu;
- Može generisati značajne negativne društvene uticaje, uključujući rizike od društvenih sukoba ili gubitka sredstava za život;
- Uključuje prisilni rad, štetni dječiji rad ili bilo koju radnu praksu koja nije u skladu sa ESS2;
- Negativno utiče na mjesta kulturne baštine, osim ako se mjere naknadnog opremanja ili očuvanja ne sprovode u zakonski dozvoljenim okvirima;
- Dovodi do značajne konverzije ili degradacije kritičnih staništa, prijeti ugroženim vrstama ili potkopava održivo upravljanje živim prirodnim resursima (ESS6).

Usvajanje liste isključenja je ključna mjera upravljanja rizikom za održavanje ukupne ocjene ekološkog i društvenog rizika projekta – na **značajnom** ili nižem nivou. Osigurava da su aktivnosti koje će vjerovatno pokrenuti veću kategorizaciju rizika sistematski isključene, dok se omogućava da se projekat nastavi sigurno dok se ne razviju, objave i usvoje detaljni ESIA, ESMP, RAP i drugi neophodni instrumenti (Aneks 5 – CRFADS lista isključenja projekata).

2.4. E&S REJTING RIZIKA PROJEKTA

CRFASD projekat je pregledan u okviru zaštite životne sredinu i socijalnog okvira (ESF) Svjetske banke a ukupni ekološki i socijalni (E&S) rejting rizika je ocijenjen kao **značajan**. Ovo odražava prirodu, obim i osjetljivost planiranih infrastrukturnih ulaganja i institucionalnih reformi, kao i trenutni kapacitet tima za upravljanje projektom (PMT). PMT - iskusan tim koji je uspješno upravljao implementacijom MIDAS i MIDAS2 projekata - nastaviće da podržava implementaciju CRFASD-a, pojačan dodatnim kadrom, kako bi odgovorio na raznolikost i složenost ovog projekta.

Projekat uključuje izgradnju prve crnogorske ribarske luke u Ulcinju, otporne na klimatske promjene, nacionalnog postrojenja za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) u Nikšiću, te izgradnju novih regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja (PARO) u Nikšiću i rekonstrukciju postojećeg prostora za potrebe regionalne kancelarije u Baru. Očekuje se da će ovi građevinski radovi i povezane operativne aktivnosti generisati niz E&S rizika i uticaja, uključujući, ali ne ograničavajući se na:

- **Rizici u fazi izgradnje:** Buka, prašina, vibracije, poremećaji u saobraćaju, degradacija morskih staništa i upravljanje iskopanim materijalima (posebno u izgradnji luke u Ulcinju), uključujući potencijalne zdravstvene rizike za radnike i zajednice od kontaminiranih sedimenata, izloženosti opasnim materijalima i nepravilnog odlaganja. Dodatni rizici uključuju opasnosti po zdravlje i sigurnost na radu (OHS), priliv radne snage i građevinski otpad.
- **Rizici u fazi rada:** U postrojenju ABP-a, to uključuje ispuštanje otpadnih voda, izloženost patogenima, stvaranje mirisa, emisije metana i rizike povezane sa nepravilnim rukovanjem i preradom životinjskog otpada. Ribarska luka takođe može predstavljati rizike vezane za lučki saobraćaj, izlivanje goriva i degradaciju morskog biodiverziteta, ako se ne ublaži na odgovarajući način.
- **Eksproprijacija zemljišta.** Postoji snažna namjera da se sve infrastrukturne investicije, uključujući izgradnju ribarske luke i ABP objekta, izvrše na državnom zemljištu. Međutim, potreba za povezanim objektima - kao što su pristupni putevi, komunalni priključci i pomoćna infrastruktura za luku u Ulcinju - može dovesti do posljedica prinudnog preseljenja⁵, nepredviđenih uticaja u ovoj fazi. To može uključivati privremena ograničenja pristupa, potencijalno raseljavanje neformalnih korisnika ili negativne efekte na egzistenciju tokom izgradnje.
- **Biodiverzitet:** Projektne aktivnosti, posebno u ribarskoj luci u Ulcinju, mogu uticati na obalne i morske ekosisteme, ako se njima ne upravlja pažljivo. Iako se ne očekuju direktni uticaji na određena kritična staništa, rizicima biodiverziteta će se upravljati u skladu sa ESS6, primjenjujući stroge mjere ublažavanja, kako bi se izbjegla konverzija ili degradacija osjetljivih staništa, zaštitile ugrožene vrste i osiguralo održivo upravljanje morskim resursima. Osim toga, uzimajući u obzir blizinu projektnih aktivnosti osjetljivim ekosistemima i područjima očuvanja, ESIA i ESMP bi takođe trebali uzeti u obzir odredbe Privremenih smjernica Svjetske banke o upravljanju rizicima za projekte koji uključuju zaštićena područja (januar 2025), koje pružaju specifične zahtjeve za procjenu, ublažavanje i praćenje rizika, u i oko zaštićenih područja i područja značajnog biodiverziteta.
- **Kulturna baština:** Iako se ne očekuju značajni uticaji na poznata mjesta kulturne baštine, aktivnosti koje uključuju zemljane ili radove u morskom području mogu otkriti prethodno neidentifikovana arheološka ili

⁵ Projekti koji uključuju eksproprijaciju zemljišta¹ ili ograničenja u korišćenju zemljišta² mogu izazvati fizičko raseljavanje (preseljenje, gubitak stambenog zemljišta ili gubitak skloništa), ekonomsko raseljavanje (gubitak zemljišta, imovine ili pristupa imovini što dovodi do gubitka izvora prihoda ili drugih sredstava za život)³ ili oba.

kulturna dobra. Da bi se to riješilo, projekat će primijeniti procedure slučajnog pronalaska i slijediti relevantne mjere u skladu sa ESS8: Kulturno nasljeđe.

- **Rizici inkluzije:** Postoji rizik od isključivanja ranjivih grupa (npr. žena, mladih, romskih zajednica, osoba sa invaliditetom) iz pristupa beneficijama projekta, uslugama i konsultacijama. Ako se ne riješi, to bi moglo pogoršati postojeće nejednakosti u sektorima ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora.

Da bi se riješili gore navedeni rizici, implementiraće se sljedeće mjere upravljanja životnom sredinom i socijalnim rizicima:

- **Lista isključenja i procedure skrininga** za sve infrastrukturne i institucionalne aktivnosti podržane projektom, kako bi se izbjegli E&S rizici
- **Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA)** i planovi upravljanja životnom sredinom i društvom specifičnim **za lokaciju (ESMP)** biće pripremljeni za sve infrastrukturne radove, u skladu sa ESS1 i crnogorskim zakonodavstvom. Ovi instrumenti će definisati mjere ublažavanja, protokole praćenja i institucionalne odgovornosti.
- **Procedure upravljanja radnom snagom (LMP)** će dati smjernice u tretmanu svih projektnih radnika - direktnih i ugovornih. To će uključivati standarde OHS-a za sve identifikovane rizike, kodekse ponašanja, mehanizme žalbi i protokole za sprečavanje dječijeg ili prisilnog rada, u skladu sa ESS2.
- **Protokoli zdravlja i bezbjednosti zajednice (CHS)** će biti integrisani u ESMP-ove za upravljanje sigurnošću saobraćaja, rizicima od zaraznih bolesti, sigurnošću lokacije i sigurnim rukovanjem materijalima, slijedeći ESS4.
- **Mjere kontrole otpada i zagađenja (ESS3)** će se primjenjivati kako bi se smanjile emisije, poboljšalo upravljanje otpadnim vodama/tretman i osiguralo bezbjedno rukovanje opasnim supstancama, posebno u operativnoj fazi ABP postrojenja i tokom izgradnje i rada ribarske luke.
- **Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP)** će osigurati kontinuirane, inkluzivne i rodno odgovorne konsultacije tokom trajanja projekta, u skladu sa ESS10. Mehanizmi kao što su gradske skupštine, CSO koordinacija, online portali i medijske kampanje će olakšati transparentnost i odgovornost.
- **Mehanizam za rješavanje žalbi (GRM):** GRM na nivou projekta, prilagođen iz MIDAS2, biće uspostavljen i unaprijeđen u širi mehanizam povratnih informacija zainteresovanih strana.
- **SEA/SH ublažavanje rizika:** Iako je SEA/SH rizik procijenjen kao nizak, protokoli prevencije specifični za projekat, uključujući obuku radnika, kodekse ponašanja i kontakt osobe za rodna pitanja, biće postavljeni, usklađeni sa ESS2 i ESS4. I GRM i mehanizam za žalbe radnika će biti opremljeni za rješavanje SEA/SH žalbi.
- **Otpornost na klimatske promjene:** Sva infrastruktura će uključivati niskougljične standarde projektovanja otpornih na klimatske promjene, kao što su nadmorska visina, ojačane strukture i energetske efikasne sistemi (npr. LED rasvjeta, HVAC nadogradnje), podržavajući prilagođavanje u skladu sa Pariškim sporazumom i usklađeni sa ESS3 i ESS6.

Tabela 3: Identifikacija relevantnih ekoloških i socijalnih standarda (ESS) za komponente CRFASD projekta

Primjenjivi standard	Relevantnost za aktivnosti CRFASD projekta
ESS1: Procjena i upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima i uticajima	Odnosi se na sve komponente projekta koje uključuju infrastrukturu (npr. ribarska luka u Ulcinju, ABP objekat u Nikšiću, regionalne kancelarije u Baru i Nikšiću) i institucionalne reforme. Sveobuhvatni ESIA i ESMP-ovi će biti pripremljeni za procjenu i ublažavanje rizika u komponentama 1, 2 i 3. Skrining, procjena i upravljanje ekološkim i društvenim rizicima za sve projektne aktivnosti, posebno one aktivnosti čije specifične lokacije ili projekti još nisu završeni —kao i za povezane objekte koji su funkcionalno povezani sa cjelokupnim projektom. Za aktivnosti koje su već definisane projektom, ESMP-ovi/ESIA specifični za lokaciju će biti pripremljeni/revidirani u skladu sa smjernicama utvrđenim u ovom ESMF-u. Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP) je pripremljen i biće objavljen, obavezujući zajmoprimca da implementira potrebne mjere upravljanja ekološkim i socijalnim rizicima.
ESS2: Rad i uslovi rada	Relevantno za komponente 1 i 2 gdje će direktni i ugovoreni radnici biti angažovani u izgradnji ribarske luke, ABP postrojenja i kancelarija Agencije. Takođe se odnosi na PMT i konsultante pod komponentom 3. Procedure upravljanja radnom snagom (LMP) će osigurati poštene i sigurne uslove rada.

ESS3: Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem	Vrlo relevantno za Komponentu 2.2 (ABP postrojenje) i Komponentu 1.1 (hladnjača i higijenska infrastruktura u ribarskoj luci), gdje rizici uključuju stvaranje otpadnih voda, organski otpad i potrošnju energije. Resursno efikasne tehnologije i sistemi kontrole zagađenja će biti integrisani u projekat. CRFASD projekat uključuje aktivnosti koje će koristiti energiju, vodu i materijale, a mogu generisati otpad (npr. tokom izgradnje ribarske infrastrukture, ABP postrojenja i nadogradnje postojećih objekata). ESMF integriše ESS3 zahtjeve u proces skrininga. Potprojekti sa značajnom neefikasnošću resursa ili rizicima od zagađenja mogu biti isključeni ili podliježu strožim zahtjevima za ublažavanje rizika. - Kriterijumi isključenja su uspostavljeni kako bi se izbjegle aktivnosti koje bi: - Rezultirale prekomjernim izvlačenjem vode iz osjetljivih ekosistema ili područja s nestašicom vode; - Koristile zastarjelu ili visoko zagađujuću opremu i tehnologije; - Stvarale opasni otpad bez izvodljivih i održivih opcija odlaganja. - GIIP i EHSO se navode kao obavezna minimalna mjerila izvođenja za projektovanje i implementaciju aktivnosti. - Za svaku prihvatljivu aktivnost, ESMP-ovi specifični za lokaciju (ili ESIA gdje je potrebno) će uključivati mjere efikasnosti resursa, protokole upravljanja otpadom i akcije kontrole zagađenja. Od izvođača radova će se tražiti da primjenjuju mjere smanjenja otpada, očuvanja energije i sprečavanja zagađenja usklađene sa GIIP-om i nacionalnim zakonodavstvom.
ESS4: Zdravlje i zaštita zajednice	Odnosi se na komponente 1 i 2 zbog rizika od povećanog saobraćaja, buke i prašine tokom izgradnje, posebno u naseljenim područjima. Takođe se odnosi na potencijalne rizike javnog zdravlja od rada ABP postrojenja i pomorskih radova. CHS protokoli će biti uključeni u ESMP-ove. Procedure upravljanja radnom snagom (LMP) su pripremljene za CRFASD projekat.
ESS5: Eksproprijacija zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i prisilno preseljenje	Relevantno za komponentu 1 i 2. Postoji snažna namjera da se sva ulaganja u infrastrukturu, uključujući izgradnju ribarske luke, ABP postrojenja i regionalnih kancelarija, izvrše na državnom zemljištu. Međutim, konačna lokacija za ABP postrojenje još nije zvanično potvrđena. Osim toga, potreba za pripadajućim objektima - kao što su pristupni putevi, komunalni priključci i pomoćna infrastruktura za luku u Ulcinj - može dovesti do nepredviđenih uticaja. To može uključivati privremena ograničenja pristupa, potencijalno raseljavanje neformalnih korisnika ili negativne efekte na egzistenciju tokom izgradnje. Da bi se riješili takvi rizici u skladu sa ESS5, razvija se namjenski okvir politike preseljenja (RPF). RPF će biti dio cjelokupnog ESF paketa i služiti kao vodeći okvir za identifikaciju, procjenu i ublažavanje uticaja ESS5 vezanih za zemljište tokom implementacije projekta, uključujući i one povezane sa pomoćnim objektima.
ESS6: Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima	Posebno je relevantno za komponentu 1.1, koja uključuje obalne i pomorske građevinske aktivnosti (npr. bagerovanje luke i infrastruktura na rtu Đeran). Potencijalni uticaji na morska staništa i usluge ekosistema će biti procijenjeni, a odgovarajuće mjere ublažavanja će biti definisane i implementirane. U skladu sa Privremenim smjernicama Svjetske banke o zaštićenim područjima (2025), dopunski ESIA/ESMP će uključivati analizu alternativa osjetljivih na biodiverzitet, praćenje kvaliteta vode i ojačane odredbe za izbjegavanje i upravljanje uticajima na obližnja zaštićena i osjetljiva područja, kao što je Ulcinjaska solana.
ESS8: Kulturno nasljeđe	Relevantno za komponente 1 i 2, gdje građevinske aktivnosti (npr. zemljani radovi za ribarsku luku, ABP postrojenje i regionalne kancelarije) mogu pokrenuti rizike za materijalno i nematerijalno kulturno nasljeđe. Iako je potpuna procjena uticaja na životnu sredinu za ribarsku luku potvrdila da nema direktnih uticaja na registrovane lokacije kulturnog nasljeđa, potencijal za slučajne pronalaskе ostaje zbog iskopavanja i pripreme lokacije. Da bi se to riješilo, skrining kulturnog nasljeđa će biti uključen u sve ESIA/ESMP-ove specifične za lokaciju, a procedura slučajnih nalaza - usklađena sa nacionalnim propisima o naslijeđu i zahtjevima ESS8 - biće obavezna za sve izvođače.
ESS10: Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija	Primjenjuje se na sve komponente. Detaljan plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) je razvijen kako bi se osiguralo transparentno, inkluzivno i stalno uključivanje ribara, poljoprivrednika, lokalnih zajednica, ranjivih grupa i relevantnih institucija tokom implementacije projekta.

Sljedeći ESS-ovi trenutno nisu relevantni:

- ESS7:** Autohtoni narodi/Subsaharska Afrika istorijski nedovoljno služene tradicionalne lokalne zajednice – nije primjenjivo na Crnu Goru. - **Nije relevantno**
- ESS 9: Finansijski posrednici.** - **Nije relevantno**

3. EKOLOŠKE I SOCIJALNE POLITIKE, PROPISI I ZAKONI

3.1. NACIONALNO ZAKONODAVSTVO O ŽIVOTNOJ SREDINI I SOCIJALNOM OKRUŽENJU RELEVANTNO ZA PROJEKAT

Crnogorski nacionalni zakonodavni okvir za životnu sredinu i društvo, pruža temeljni kontekst za uspješnu implementaciju Projekta razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornog na klimatske promjene (CRFASD). CRFASD projekat ima za cilj modernizaciju i poboljšanje sektora ribarstva kroz ulaganja u klimatski otpornu i energetske efikasnu infrastrukturu, poboljšanje institucionalnih kapaciteta i osiguravanje usklađenosti sa ekološkim i socijalnim standardima EU, posebno onima navedenim u poglavlju 13 (Ribarstvo) okvira za pristupanje EU. Relevantno nacionalno zakonodavstvo navedeno u nastavku uspostavlja kritične pravne i administrativne odgovornosti, proceduralne zahtjeve i zaštitne mjere neophodne za održivu i inkluzivnu realizaciju ciljeva CRFASD-a.

3.1.1. *Nacionalno zakonodavstvo i procedure EIA*

Postupak procjene uticaja na životnu sredinu (EIA) regulisan je Zakonom o procjeni uticaja na životnu sredinu ("Službeni list Crne Gore", br. 75/18) i Uredbom o projektima za koje je potrebna procjena uticaja na životnu sredinu ("Službeni list Crne Gore", br. 20/07, 47/13, 53/14 i 37/18).

Uredba klasifikuje projekte u dvije grupe (liste): Projekti pod Listom 1, koji podliježu obaveznoj EIA, i Projekti pod Listom 2, za koje nadležna državna ili lokalna vlast treba da odluči da li je potrebna izrada EIA studije (u zavisnosti od potencijalno značajnih uticaja na životnu sredinu). Zakon o EIA propisuje procedure za izradu EIA studija za projekte koji mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu. Zakon se takođe bavi sadržajem EIA studije, učešćem zainteresovanih strana, evaluacijom EIA studija i izdavanjem odobrenja, obavještanjem drugih država o projektima sa potencijalnim prekograničnim efektima, nadzorom i drugim pitanjima relevantnim za EIA.

EIA proces uključuje tri specifične procedure: i) skringing kao faza određivanja da li je EIA potrebna; ii) određivanje opsega kao faza određivanja obima ili stepena procjene uticaja EIA; iii) pregled kao faza pregleda studije uticaja, kako bi se utvrdilo da li je sprovedena prema prihvatljivom standardu i u skladu sa zakonskim zahtjevima. Nadležni organi za EIA su: Agencija za zaštitu životne sredine, za projekte koji podliježu građevinskim dozvolama, i jedinice lokalne samouprave (opštine) za projekte koji ne podliježu građevinskim dozvolama i kojima je potrebno obavještenje o izgradnji. EIA procedura mora biti sprovedena prije izdavanja građevinske dozvole i prije početka bilo kakvih građevinskih aktivnosti. Javnost i druge stranke takođe moraju biti konsultovane.

Koraci postupka skringinga:

- investitor podnosi zahtjev nadležnom organu da odluči o potrebi procjene uticaja EIA;
- nadležni organ provjerava da li je dostavljena propisana dokumentacija, ako je dokumentacija nepotpuna, traži dodatne informacije od investitora u roku od tri dana i određuje rok za njihovo podnošenje, ako podnosilac zahtjeva ne dostavi dodatne informacije, nadležni organ odbija zahtjev kao nepotpun; nadležni organ mora obavijestiti zainteresovane organe, organizacije i javnost o podnesenom zahtjevu u roku od tri dana od prijema potpunog zahtjeva, oni mogu dostaviti svoje mišljenje u roku od pet dana;
- nadležni organ odlučuje o potrebi izrade studije procjene uticaja na životnu sredinu u roku od četiri dana od dana prijema mišljenja zainteresovanih strana;
- nadležni organ obavještava zainteresovane strane o usvojenoj odluci;
- na usvojenu odluku može se uložiti žalba Ministarstvu ili glavnom administratoru.

Koraci postupka određivanja obima:

- investitor može podnijeti zahtjev da zatraži odluku o obimu i sadržaju EIA studije;
- nadležni organ provjerava da li je dokumentacija potpuna;

- u roku od tri dana, nadležni organ šalje kompletan zahtjev Komisiji koju je imenovao nadležni organ;
- Komisija ocjenjuje zahtjev i podnosi prijedlog sadržaja i opsega EIA studije nadležnom tijelu u roku od deset dana;
- nadležni organ obavještava investitora, zainteresovane organe, organizacije i javnost o prijedlogu Komisije u roku od pet dana; oni mogu dostaviti svoje mišljenje u roku od dvadeset dana;
- nadležni organ donosi odluku o sadržaju i obimu EIA studije u roku od pet dana, nakon čega šalje odluku investitoru i svim zainteresovanim stranama u roku od tri dana;
- na usvojenu odluku može se uložiti žalba Ministarstvu ili glavnom administratoru.

Pregled i odobrenje EIA studije:

- investitor podnosi zahtjev za odobrenje EIA studije nadležnom organu, u slučaju prethodnog određivanja obima, investitor podnosi zahtjev u roku od dvije godine od prijema konačne odluke o obimu i sadržaju EIA studije;
- u roku od pet dana, nadležni organ organizuje javnu raspravu i obavještava sve zainteresovane strane;
- EIA studija mora biti objavljena na web stranici nadležnog organa i na portalu e-Uprave najmanje 10 radnih dana prije dana rasprave;
- u roku od dva dana od javne rasprave, nadležni organ podnosi studiju EIA Komisiji zajedno sa primjedbama i mišljenjima dobijenim tokom perioda javnog objavljivanja i javne rasprave;
- nakon evaluacije, Komisija podnosi svoj izvještaj o EIA studiji, sa prijedlogom njenog odobrenja ili odbijanja nadležnom organu u roku od 25 dana;
- Nadležno tijelo odlučuje o davanju odobrenja ili odbijanju zahtjeva, šalje odluku investitoru i obavještava sve zainteresovane strane.

Vlasnik projekta je obavezan da provede sve mjere koje je predložila EIA na koju je data saglasnost.

1. Potpuna procjena uticaja na životnu sredinu (potpuna procjena uticaja na životnu sredinu)

Potrebno za projekte navedene na listi I Uredbe o procjeni uticaja na životnu sredinu, za koje se pretpostavlja da imaju značajan uticaj na životnu sredinu zbog svoje prirode, razmjera ili lokacije.

Tipične kategorije uključuju:

- Glavna infrastruktura (npr. luke, industrijska postrojenja, velika prerada hrane).
- Postrojenja za obradu i odlaganje otpada.
- Upravljanje vodama velikih razmjera i radovi na kontroli poplava.

2. Postupak skrininga (preliminarni EIA)

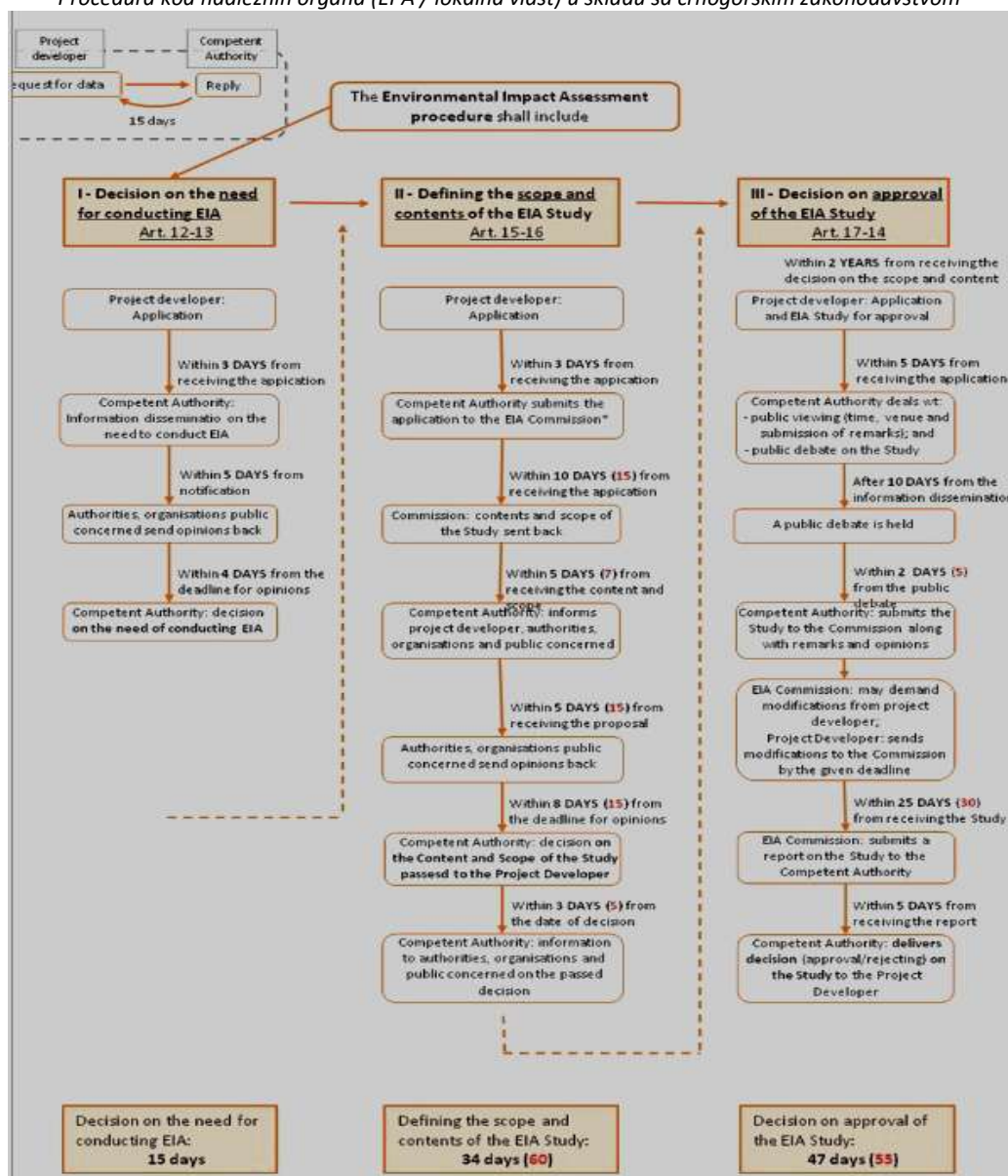
Odnosi se na projekte navedene pod Listom II Uredbe o procjeni uticaja na životnu sredinu i/ili projekte koji nisu navedeni, ali potencijalno uticajni zbog svojih karakteristika ili lokacije.

Ključna razmatranja za klasifikaciju:

- Karakteristike projekta: Veličina, priroda i dizajn.
- Osjetljivost lokacije: Blizina zaštićenih područja, stambenih zona ili vodenih tokova.
- Potencijalni uticaji: Veličina, složenost, trajanje i reverzibilnost efekata.

Dijagram toka odobrenja EIA

Procedura kod nadležnih organa (EPA / lokalna vlast) u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom

Nacionalno zakonodavstvo o procjeni uticaja na životnu sredinu Primjena na komponente projekta CRFASD

Aktivnost / Investicija	Vjerovatna kategorija EIA	Očekivana procedura prema nacionalnim zahtjevima
Ribarska luka u Ulcinju	Lista I	Potpuna procjena uticaja na životnu sredinu (završena)
Postrojenje za životinjske nusproizvode (ABP)	Vjerovatna lista I	Potrebna je potpuna EIA (čeka se potvrda lokacije)
Regionalne kancelarije Agencije za plaćanja (Nikšić i Bar)	Lista II ili ispod praga Vjerovatno Ne podliježe EIA (zgrada je manja od 1000 m2)	Skrining

	– ne podliježe EIA)	
Institucionane investicije (tehnička pomoć, izgradnja kapaciteta)	Ne podliježe EIA	Nije primjenjivo

EIA institucionalne odgovornosti

- Agencija za zaštitu životne sredine (EPA): Nadležno tijelo za odobrenja EIA koja zahtijevaju saglasnost za razvoj na državnom nivou.
- Opštine: Nadležni za manje projekte koji ne zahtijevaju državne dozvole.
- Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera: Nadzor usklađenosti s politikom, uključujući koordinaciju prekograničnog uticaja gdje je to relevantno.

CRFASD projekat će u potpunosti biti u skladu sa nacionalnim zahtjevima EIA, primjenjujući ili potpunu EIA ili proceduru skrininga na osnovu prirode i potencijalnih uticaja svake investicije. Osim toga, projekat će se pridržavati ESF-a Svjetske banke, osiguravajući snažno upravljanje ekološkim i društvenim rizicima, transparentno donošenje odluka i značajno uključivanje zainteresovanih strana tokom trajanja projekta.

3.1.2. Ostalo relevantno zakonodavstvo za CRFADS projekat

Nacionalni pravni sistem pruža sveobuhvatne propise koji pokrivaju zaštitu životne sredine, upravljanje prirodnim resursima, poljoprivredu, ribarstvo, bezbjednost hrane, rad, zdravlje i i sigurnost na radu i kulturno naslijeđe.

Zakonodavstvo koje se primjenjuje na CRFASD reguliše ključna područja od značaja za Projekat, uključujući:

- Održivo upravljanje poljoprivredom i ribarstvom,
- Procjena uticaja na životnu sredinu i izdavanje dozvola,
- Upravljanje vodom i otpadom,
- Sigurnost na radu i radnom mjestu,
- Biodiverzitet i očuvanje prirode,
- Očuvanje kulturne baštine,
- Javne konsultacije i pristup informacijama.

Tabela ispod predstavlja glavne nacionalne zakone i propise koji će regulisati projektovanje, izdavanje dozvola, izgradnju i rad CRFASD projektnih aktivnosti. Svaki zakon je sažet zajedno sa njegovom relevantnošću za različite komponente projekta, uključujući fizička ulaganja (npr. ribarska luka, ABP postrojenje i kancelarije Agencije za plaćanje) i tehničku pomoć ili aktivnosti izgradnje kapaciteta.

Tabela 4: Crnogorski nacionalni zakoni i propisi

Zakon / Propis	Official Gazette Reference	Opis i relevantnost za aktivnosti CRFASD-a	Primjenjive CRFASD komponente
Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju	Br. 56/09, 34/14, 1/15, 30/17, 59/21	Okvir za poljoprivrednu politiku i ruralni razvoj.	Tehnička pomoć (TA), izgradnja kapaciteta
Zakon o ribarstvu i akvakulturi	Br. 56/09, 51/17, 52/18	Upravljanje sektorom ribarstva i razvojem akvakulture.	Ribarska luka, TA, izgradnja kapaciteta

Zakon o bezbjednosti hrane	Br. 14/07, 57/15	Higijena i bezbjednost hrane, veterinarske kontrole.	ABP postrojenje
Zakon o nusproizvodima životinjskog porijekla koji nisu namijenjeni za ljudsku upotrebu	Br. 25/10, 39/16	Zahtjevi za prikupljanje, obradu, odlaganje ABP-ova.	ABP postrojenje
Zakon o veterinarstvu	Br. 30/12, 48/15, 52/18	Standardi zdravlja životinja i veterinarske inspekcije.	ABP postrojenje
Zakon o zaštiti prirode	Br. 54/15, 18/19	Biodiverzitet i zaštita ekološke mreže.	Ribarska luka, ABP postrojenje
Zakon o životnoj sredini	Br. 52/16, 73/19	Opšti principi zaštite životne sredine.	Sve fizičke investicije
Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (EIA)	Br. 75/18	EIA zahtjevi i procedure.	Ribarska luka, ABP postrojenje, PA regionalne kancelarije
Uredba o projektima koji zahtijevaju procjenu uticaja	Br. 20/07, 47/13, 53/14, 37/18	Definiše projekte koji zahtijevaju EIA ili skrining.	Ribarska luka, ABP postrojenje, PA kancelarija
Zakon o vodama	Br. 27/07, 32/11, 47/11, 48/15, 52/16, 55/16, 2/17, 80/17, 84/18	Korišćenje vode, upravljanje i kontrola zagađenja.	Ribarska luka, ABP postrojenje
Zakon o upravljanju otpadom	Br. 34/24	Upravljanje otpadom, uključujući i opasni otpad.	ABP postrojenje, ribarska luka
Zakon o zaštiti vazduha	Br. 25/10, 40/11, 43/15, 73/19	Kvalitet vazduha i standardi emisije.	Sve građevinske aktivnosti
Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini	Br. 28/11, 1/14, 2/18	Granice buke iz okoline.	Izgradnja i rad svih objekata
Zakon o zaštiti i zdravlju na radu	Br. 34/14, 44/18	Sigurnost i zdravlje na radnom mjestu.	Svi građevinski radovi i rad svih objekata
Zakon o radu	Br. 74/19, 8/21, 59/21, 68/21, 145/21, 77/24	Uslovi zapošljavanja i radnička prava.	Sve investicije; osnova za LMP
Zakon o zaštiti kulturnih dobara	Br. 49/10, 40/11, 44/17, 18/19	Kulturna i istorijska zaštita resursa.	Ribarska luka, ABP postrojenje, PA kancelarije
Zakon o izgradnji objekata	Br. 19/25	Građevinske dozvole	Sve komponente infrastrukture
Zakon o energetske efikasnosti	Br. 57/14, 3/15, 25/19, 140/22	Uspostavlja minimalne standarde energetske efikasnosti za objekte (obavezno za nove gradnje).	ABP postrojenje, PA kancelarije

3.1.3. Pregled nacionalnog institucionalnog okvira

CRFADS će biti implementiran u skladu sa odredbama ovog ESMF-a, koji služi kao ključni instrument za identifikaciju i rješavanje praznina između nacionalnog pravnog i institucionalnog okvira Crne Gore za upravljanje životnom sredinom i socijalnim upravljanjem i Okvira za životnu sredinu i društvo (ESF) Svjetske banke. Ovaj ESMF uvodi konsolidovane procedure i mjere kako bi se osigurala potpuna usklađenost sa nacionalnim i ESF-om tokom implementacije projekta. Ključne nacionalne institucije odgovorne za upravljanje životnom sredinom i socijalne politike, izdavanje dozvola, praćenje i implementacija su navedene u nastavku.

A. Institucije za upravljanje životnom sredinom

Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera

Ministarstvo je odgovorno za:

- Razvoj politika i zakonodavstva o zaštiti životne sredine;
- Usvajanje strateških procjena uticaja na životnu sredinu (SEA);
- Nadgledanje integrisane zaštite životne sredine, održivog upravljanja prirodnim resursima i strategije prilagođavanja klimatskim promjenama.

Agencija za zaštitu životne sredine (EPA)

EPA obavlja regulatorne, administrativne i tehničke zadatke u oblasti zaštite životne sredine, uključujući:

- Monitoring životne sredine (vazduh, voda, zemlja, biodiverzitet, buka, radijacija);
- Izdavanje dozvola za zaštitu životne sredine (uključujući EIA i IPPC licence);
- Nadzor usklađenosti sa ekološkim standardima i izveštavanje o stanju životne sredine.

Uprava za vode

Odgovorna za:

- Upravljanje i regulaciju vodnih resursa;
- Izdavanje dozvola za korišćenje vode;
- Sprovođenje standarda kvaliteta vode i mjera za sprečavanje zagađenja, posebno za infrastrukturu i industrijske aktivnosti.

Zavod za zaštitu prirode Crne Gore

Pružna stručne procjene koje se odnose na:

- očuvanje biodiverziteta;
- Potencijalni uticaji razvoja na zaštićena područja i osjetljive ekosisteme;
- Savjetuje regulatorne organe tokom procesa EIA.

Ekološka inspekcija (MESDNRD)

Odgovorna za:

- Inspekciju i sprovođenje poštovanja propisa sa zakonodavstvom o zaštiti životne sredine ;
- Nadzor nad poštovanjem uslova dozvole tokom izgradnje i rada infrastrukture, finansirane projektom.

B. Socijalno upravljanje i institucije rada

Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga

Odgovoran za:

- Izradu i sprovođenje zakona o radu;
- Nadzor nad standardima zdravlja i bezbjednosti na radu (OHS);
- Sigurnost poštenih radnih uslova i zaštite radnih prava u skladu s nacionalnim zakonodavstvom i međunarodnim standardima.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Odgovorno za:

- Izradu i implementaciju politika za zaštitu prava ranjivih i manjinskih grupa, uključujući žene, etničke manjine i osobe sa invaliditetom;
- Nadgledanje politike rodne ravnopravnosti i zastupljenosti manjina.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda (ombudsman)

Nezavisna institucija zadužena za:

- Zaštitu ljudskih prava;
- Istraživanje žalbi na diskriminaciju, socijalnu isključenost ili kršenje prava;
- Pružanje dodatnog kanala za rješavanje žalbi izvan mehanizama na nivou projekta.

Agencija za zaštitu ličnih podataka i slobodan pristup informacijama

Odgovorna za:

- Sprovođenje propisa o zaštiti ličnih podataka;
- Praćenje korišćenja i obrade ličnih podataka prikupljenih kroz uključivanje zainteresovanih strana, mehanizme žalbi i aktivnosti implementacije projekta.

C. Radnici migranti

Ministarstvo unutrašnjih poslova

nadležno za:

- izdavanje dozvola za boravak i rad stranih državljana prema Zakonu o strancima (Zakon o strancima, Službeni list Crne Gore br. 12/18, 3/19, 34/21);
- obradu zahtjeva za kombinovani privremeni boravak i radne dozvole u svrhu zapošljavanja;
- upravljanje pravnim statusom, boravkom i registracijom stranih državljana u Crnoj Gori;
- koordinaciju sa graničnom policijom i službama za migracije kako bi se osigurao legalan ulazak i uslovi boravka.

Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga

Odgovorno za: • Definisane i implementaciju nacionalnih politika zapošljavanja, uključujući i strane radnike; • Uspostavljanje i objavljivanje godišnje kvote za zapošljavanje u inostranstvu putem Vladine uredbe (*Uredba o utvrđivanju kvote za zapošljavanje stranaca*); • Regulisanje Zakona o radu (*Zakon o radu*), Službeni list Crne Gore br. 74/19); • Obezbjedjivanje da radnici migranti dobiju jednak tretman i zaštitu prema standardima rada; • Nadgledanje rada Inspekcije rada.

Zavod za zapošljavanje Crne Gore

Odgovoran za: • Praćenje tržišta rada kako bi se utvrdila dostupnost kvalifikovanih nacionalnih kandidata prije odobravanja zapošljavanja stranih radnika; • Olakšavanje registracije radnika migranata na tržištu rada i pružanje posredovanja u zapošljavanju; • Podrška poslodavcima i radnicima migrantima kroz legalne procedure zapošljavanja i usluge reintegracije.

Inspekcija rada

odgovorna za: • Praćenje poštovanja zakona o radu, uključujući uslove za zapošljavanje radnika migranata; • Sprečavanje radne eksploatacije, neprijavljenog rada i diskriminacije; • Izdavanje sankcija i korektivnih mjera za kršenja vezana za propise o radu u inostranstvu.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda – Ombudsman

odgovoran za: • Istraživanje navodne diskriminacije ili zloupotrebe prava radnika migranata; • Djelovanje kao nezavisni mehanizam za rješavanje pritužbi izvan administrativnih i projektnih kanala; • Praćenje zaštite ranjivih grupa, uključujući strane državljane i osobe bez državljanstva.

Agencija za zaštitu ličnih podataka i slobodan pristup informacijama

Odgovorna za: • Sprovođenje standarda zaštite podataka u skladu sa Zakonom o zaštiti ličnih podataka (Službeni list br. 079/08, 070/09, 044/12, 022/17); • Nadgledanje zakonitog prikupljanja i obrade ličnih podataka stranih radnika tokom zapošljavanja, registracije i implementacije projekta.

Proces integracije radnika migranata na tržište rada

1. Zahtjev za kombinovanu dozvolu

Strani državljani koji traže posao u Crnoj Gori moraju podnijeti zahtjev za kombinovanu dozvolu za privremeni boravak i rad, regulisanu Zakonom o strancima. Ovaj proces pokreće ili poslodavac ili strani podnosilac zahtjeva preko Ministarstva unutrašnjih poslova. Potrebna dokumentacija uključuje ugovor o radu, važeći pasoš, dokaz o kvalifikacijama, dokaz o smještaju i zdravstveno osiguranje.

2. Provjera tržišta rada

Agencija za zapošljavanje Crne Gore sprovodi provjeru tržišta rada, kako bi utvrdila da li ima kvalifikovanih crnogorskih državljana dostupnih za posao. Zapošljavanje stranog radnika može se nastaviti samo ako se provjerom potvrdi deficit u lokalnoj ponudi radne snage.

3. Usklađenost sa kvotom

Zapošljavanje mora biti u skladu sa godišnjom kvotom za stranu radnu snagu koju je utvrdila Vlada. Određene kategorije (npr. lične radne dozvole, izbjeglice, visokokvalifikovano osoblje) mogu biti izuzete od kvota.

4. Izdavanje dozvole i registracija radnika

Nakon pozitivne odluke, Ministarstvo unutrašnjih poslova izdaje jedinstvenu (kombinovanu) dozvolu. Poslodavac tada mora registrovati radnika u:

- Poreskoj upravi Crne Gore;
- Fondu penzijskog i invalidskog osiguranja (PIO fond);
- Fondu za zdravstveno osiguranje Crne Gore.

5. Potpuna integracija na tržištu rada

Nakon registracije, radnici migranti imaju jednaka prava i zaštitu prema crnogorskom zakonu o radu, uključujući:

- Nediskriminatorski pristup zapošljavanju;
- Jednaka plata za jednak rad;
- Pristup mehanizmima žalbi i zaštiti zdravlja na radu;
- Socijalna zaštita i prava na penziju.

6. Inspekcija

rada prati poslodavce kako bi osigurala da su radnici migranti legalno zaposleni i tretirani u skladu sa zakonom. Kršenja mogu rezultirati novčanim kaznama, ukidanjem radnih dozvola ili zabranom daljeg zapošljavanja stranih državljana.

Tabela 5: Organi nadležni za ekološka i društvena pitanje

Institucija	Uloga u upravljanju životnom sredinom i društvom
MESDNRD	Politika zaštite životne sredine, odobrenje SEA-e, nadzor nad klimatskim promjenama
EPA	Izdavanje dozvola za životnu sredinu, praćenje, usklađenost
Uprava za vode	Dozvola za korišćenje vode, praćenje kvaliteta vode
Zavod za zaštitu prirode	Procjene i savjeti o očuvanju biodiverziteta
Ekološka inspekcija	Sprovođenje usklađenosti sa životnom sredinom
Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga	Sprovođenje zakona o radu, usklađenost sa zaštitom i zdravljem na radu
Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	Zaštita ranjivih grupa, ravnopravnost polova, prava manjina
Ombudsman	Nadzor nad ljudskim pravima, rješavanje socijalnih pritužbi
Agencija za zaštitu podataka	Privatnost podataka i usklađenost javnih informacija
Ministarstvo unutrašnjih poslova	Izdavanje boravišnih i radnih dozvola; Regulacija imigracije i praćenje pravnog statusa radnika migranata

3.2. PREGLED EKOLOŠKIH I SOCIJALNIH STANDARDIA SVJETSKE BANKE

Okvir Svjetske banke za zaštitu životne sredine i društvo (ESF) utvrđuje posvećenost Banke podršci održivom razvoju primjenom svoje politike zaštite životne sredine i socijalne politike i deset ekoloških i socijalnih standarda (ESS). Ovi standardi imaju za cilj da pomognu zajmoprimcima da isporuče projekte koji podstiču održivi razvoj, umanjuju ili rješavaju ekstremno siromaštvo i promovišu zajednički prosperitet, istovremeno štiteći ljude i životnu sredinu .

ESF promoviše zeleni, otporan i inkluzivan razvoj unapređenjem: • Standarda rada i poštenih uslova rada, • Socijalne inkluzije i nediskriminacije, • Ravnopravnosti polova, • Ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promjenama, • Prevencije zagađenja i efikasnosti resursa, • Očuvanja biodiverziteta, • Zdravlja i zaštite zajednice, i • Značajnog uključivanja zainteresovanih strana.

Takođe naglašava važnost jačanja sistema upravljanja životnom sredinom i socijalnim upravljanjem zajmoprimaca i jačanja institucionalnih kapaciteta.

Ekološki i socijalni standardi (ESS) postavljaju obavezne zahtjeve za zajmoprimce i projekte. Oni pružaju okvir za sistematsku identifikaciju, procjenu, upravljanje i ublažavanje ekoloških i društvenih rizika i uticaja tokom pripreme i implementacije projekta. ESS se primjenjuju zajedno sa nacionalnim zakonima i politikama; međutim, tamo gdje postoje razlike, prevlađaće stroži zahtjev. U takvim slučajevima, **dopunske mjere i instrumenti su razvijeni** kako bi se premostile praznine i osigurala potpuna usklađenost sa ESF-om Svjetske banke.

3.2.1. Ekološki i socijalni standardi (ESS)

ESF uključuje 10 ekoloških i socijalnih standarda (ESS). Svaki ESS specificira ciljeve i zahtjeve koje zajmoprimac i projekat moraju ispuniti.

U kontekstu pripreme ovog Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF), Tim za upravljanje projektom (PMT), uz podršku Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i u bliskoj konsultaciji sa Svjetskom bankom, preduzeo je preliminarni pregled i procjenu relevantnosti svakog Ekološkog i socijalnog standarda (ESS) za CRFASD projekt. Rezultati ovog ESS skrininga su prikazani u tabeli ispod.

Tabela 6. Preliminarna procjena relevantnosti ESS-a za CRFASD

Ekološki i socijalni standard (ESS)	Cilj	Relevantno	Nije relevantno	Sažetak procjene/relevantnost za projektne aktivnosti
ESS1 – Procjena i upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima i uticajima	Zahtijeva procjenu, upravljanje i praćenje rizika i uticaja na životnu sredinu i društvo tokom čitavog trajanja projekta, kao i primjenu hijerarhije ublažavanja	✓		Odnosi se na sve komponente projekta i objekte povezane s projektom. Ekološki i društveni rizici uključuju uticaje vezane za građevinske radove za lukul i ABP postrojenje, regionalne kancelarije, upravljanje otpadom i otpadnim vodama, zdravlje i sigurnost na radu (OHS), zdravlje i sigurnost zajednice, biodiverzitet i rizike vezane za rad. Kao dio pripreme projekta, već su razvijeni sljedeći okvirni instrumenti projekta: Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF), koji uključuje skrining rizika i smjernice ublažavanja za aktivnosti; Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP); Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP); Okvir politike preseljenja (RPF) i procedure upravljanja radnom snagom(LMP). Potpuna procjena uticaja na životnu sredinu (EIA) i Plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) za ribarsku luku u Ulcinju pripremljeni su, odobreni i objavljeni u decembru 2023. godine. Iako ovo ispunjava nacionalne regulatorne zahtjeve, ESS1 Okvira za životnu sredinu i društvo Svjetske banke zahtijeva dodatnu dubinsku analizu, kako bi se osiguralo da se svi relevantni rizici i uticaji rješavaju. U skladu s tim, dopunski ESIA/ESMP će biti pripremljen nakon što se finalizuju detaljni projekti i povezani objekti (npr. pristupni putevi, komunalni priključci). Ovo će osigurati da razmatranja biodiverziteta, analiza alternativa i mjere praćenja, budu u potpunosti u skladu sa ESS1 i drugim primjenjivim ESS-om, čime se dopunjuje nacionalna procjena uticaja na životnu sredinu i osigurava usklađenost sa ESF-om Svjetske banke. Za postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP), ESIA i ESMP specifični za lokaciju trebaju biti pripremljeni nakon što se potvrdi konačna lokacija i projekat, slijedeći smjernice date u ovom ESMF-u i u skladu sa crnogorskim Zakonom o procjeni uticaja na životnu sredinu i Okvirom za životnu sredinu i društvo (ESF) Svjetske banke. Dok za izgradnju i rekonstrukciju regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja (PARO) u Baru i Nikšiću, prema crnogorskom zakonodavstvu nije potrebna procjena uticaja na životnu sredinu. Međutim, u skladu sa ESS1, ove aktivnosti će biti predmet ekološke i socijalne provjere i pripreme proporcionalnih instrumenata, kao što su ESMP-ovi specifični za lokaciju ili ESMP kontrolne liste. Ovi instrumenti će se baviti potencijalnim rizicima vezanim za upravljanje građevinskim otpadom, energetske efikasnost, zdravlje i sigurnost na radu i u zajednici, pristupačnost i slučajne nalaze.

				Ovaj pristup osigurava da čak i u odsustvu nacionalnih zahtjeva za procjenu uticaja na životnu sredinu, regionalne kancelarije ostanu u potpunosti usklađene sa ESF-om Svjetske banke.
ESS2: Rad i uslovi za rad	Promoviše pravičan tretman, nediskriminaciju, zaštitu zdravlja i bezbjednosti na radu (OHS), zabranjuje dječji i prisilni rad, podržava pravo na slobodu udruživanja i kolektivno pregovaranje u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i zahtijeva da radnici imaju dostupne mehanizme za izražavanje zabrinutosti na radnom mjestu.	✓		Relevantno za sve kategorije projektnih radnika, uključujući osoblje PMT-a, izvođače, podizvođače i primarne dobavljače. Procedura upravljanja radnom snagom (LMP) je pripremljena. Ključni rizici uključuju zdravlje i sigurnost na radu (OHS), pošten tretman, nediskriminaciju i poštovanje radnih prava tokom izgradnje i izvođenja radova. Mehanizam za žalbe radnika će biti dostupan.
ESS3 – Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem	Podržava održivo korišćenje resursa (uključujući energiju, vodu i sirovine), prevenciju i kontrolu zagađenja, minimizaciju otpada i smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG). Zahtijeva primjenu Dobre međunarodne industrijske prakse (GIIP) tokom cijelog životnog ciklusa projekta. Ključni zahtjevi uključuju: Efikasno korišćenje energije, vode i materijala tokom faza izgradnje i eksploatacije; Prevenciju zagađenja kroz kontrolu emisija u vazduh, ispuštanja otpadnih voda, buke i opasnih materija; Smanjenje emisija GHG i razmatranje klimatskih promjena u fazama projektovanja i rada;	✓		ESS3 – Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje ✓ zagađenjem Primjenjuje se na sve komponente projekta koje uključuju infrastrukturu i izvođenje radova gdje se može pojaviti korišćenje prirodnih resursa i rizici od zagađenja. Relevantne projektne aktivnosti uključuju: Ribarska luka (Ulcinj): Izgradnja i rad mogu generisati emisije u vazduh (iz plovila i opreme), ispuštanje otpadnih voda, čvrsti otpad i buku. ESMP uključuje odredbe za energetske efikasno skladištenje hladnjača, tretman otpadnih voda i pravilno rukovanje otpadom kako bi se spriječilo zagađenje mora. Postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) (Nikšić): Izvođenje radova će uključivati značajnu upotrebu vode i energije, upravljanje životinjskim otpadom i potencijalnim mirisima i emisijama u vazduh. ESIA/ESMP specifičan za lokaciju će se baviti rukovanjem opasnim materijalima, smanjenjem metana i efekta staklene bašte (GHG) i recikliranjem nusproizvoda u skladu sa standardima EU. Regionalne kancelarije (Bar i Nikšić): Iako su uticaji mali, izgradnja i rad će integrisati energetske i vodoefikasne građevinske projekte, univerzalni pristup i prakse minimizacije otpada.. Efikasnost resursa, sprečavanje zagađenja, smanjenje efekata staklene bašte i mjere upravljanja otpadom će se uskladiti sa dobrom međunarodnom industrijskom praksom (GIIP) i smjernicama Svjetske banke za životnu sredinu,

	Pravilno upravljanje otpadom, uključujući opasan i neopasan otpad, i odgovorno odlaganje; Usklađenost sa Smjernicama o zaštiti životne sredine, zdravlja i bezbjednosti (EHSG) i GIIP grupacije Svjetske banke.			zdravlje i bezbjednost (EHSG); osiguravajući održivost u svim komponentama projekta.
ESS4 – Zdravlje i zaštita zajednice	Predviđa i izbjegava rizike po zdravlje i bezbjednost zajednice, uključujući rizike povezane sa infrastrukturom, saobraćajem, opasnim materijama i vanrednim situacijama	✓		Relevantno zbog potencijalnih rizika za zajednice od građevinskih i operativnih aktivnosti, uključujući saobraćaj i bezbjednost na putevima, upravljanje otpadom i izloženost profesionalnim opasnostima. Za postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP), posebna pažnja će se posvetiti ublažavanju rizika za javno zdravlje tokom izgradnje i rada. Mjere će biti implementirane kako bi se spriječilo širenje bolesti životinja i prenos patogena na ljude, kao i da se izbjegne kontaminacija tla od rukovanja ABP materijalima. Mjere zdravlja i bezbjednosti zajednice (CHS) će biti integrisane u specifične planove upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), uključujući planove upravljanja saobraćajem, zdravstvene i sigurnosne protokole i pripravnost za hitne slučajeve. Osim toga, CHS obuka i kampanje podizanja svijesti će biti sprovedene i usmjerene na radnike i obližnje zajednice kao dio ukupne strategije ublažavanja rizika projekta
ESS5: Eksproprijacija zemljišta i prisilno preseljenje	Teži izbjegavanju ili minimizaciji prinudnog preseljenja. Ako se ono ne može izbjeći, zahtijeva nadoknadu po zamjenskoj vrijednosti i obnovu sredstava za život.		✓ (relevantno)	Eksproprijacija zemljišta trenutno nije predviđena u okviru CRFASD projekta, jer su sva infrastrukturna ulaganja, uključujući izgradnju ribarske luke i ABP objekta, planirana na državnom zemljištu. Osim toga, potreba za povezanim objektima - kao što su pristupni putevi, komunalni priključci i pomoćna infrastruktura za ribarsku luku - može dovesti do nepredviđenih uticaja. To može uključivati privremena ograničenja pristupa, potencijalno raseljavanje neformalnih korisnika ili negativne efekte na egzistenciju tokom izgradnje. Da bi se riješili svi takvi rizici u skladu sa ESS5: Kupovina zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i nedobrovoljno preseljenje, razvija se namjenski okvir politike preseljenja (RPF). Ovaj dokument će biti dio ukupnog CRFASD ESF paketa i služiće kao vodeći okvir za identifikaciju, procjenu i ublažavanje uticaja ESS5 vezanih za zemljište tokom implementacije projekta. Ako se tokom E&S skrininga identifikuju uticaji zbog eksproprijacije zemljišta ili ograničenja u korišćenju zemljišta, Akcionii plan za preseljenje (RAP) će biti pripremljen u skladu sa RPF-om
ESS6 – Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje	Štiti biodiverzitet, promovise održivo korišćenje prirodnih resursa i primjenjuje	✓		Potpuna EIA za ribarsku luku, uključivala je detaljnu procjenu kopnenog, morskog i obalnog biodiverziteta, s posebnom pažnjom na obližnja zaštićena i osjetljiva područja. Međutim, u okviru

živim prirodnim resursima	hijerarhiju ublažavanja i princip predostrožnosti.			ESF-a, a posebno ESS6 istaknuto je nekoliko nedostataka: analiza alternativa nije adekvatno integrisala kriterijume biodiverziteta, a očekivani uticaji na kvalitet vode i povezane ekološke receptore zahtijevaju jasniju procjenu i odredbe o praćenju. Osim toga, opseg EIA isključuje određene povezane objekte (npr. pristupne puteve, komunalne priključke), koji mogu predstavljati dodatne rizike. Da bi se osigurala potpuna usklađenost sa ESS6 i Privremenim smjernicama Svjetske banke o projektima u ili u blizini zaštićenih područja (2025), dopunski ESIA/ESMP će biti pripremljen nakon što se finalizuju detaljni projekti. Ovo će: Integrirati kriterijume biodiverziteta eksplicitno u analizu alternativa, Ojačati procjenu potencijalnih uticaja na kvalitet vode i njihovih efekata na osjetljiva staništa, Definisati prilagođene mjere ublažavanja i upravljanja biodiverzitetom, i Uspostaviti robustan okvir za praćenje biodiverziteta i kvaliteta vode, u skladu sa međunarodnom najboljom praksom i novim smjernicama za zaštićena područja. Za postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) i sve druge radove koji nisu obuhvaćeni ESIA-om ribarske luke, ESIA-e i ESMP-ovi specifični za lokaciju će biti pripremljeni nakon što se potvrde konačne lokacije i projekti, u skladu sa ESS6 – Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima. S obzirom na potencijal za uticaj na okolna staništa, vodotoke i usluge ekosistema, procjene će: Primijeniti kriterijume skrininga kako bi se isključile lokacije s visokom vrijednošću biodiverziteta, zaštićena područja ili osjetljiva prirodna staništa; Sprovesti osnovne studije o biodiverzitetu i kvalitetu vode kako bi se identifikovali rizici za ekološke receptore; Integrirati prilagođene mjere ublažavanja i upravljanja biodiverzitetom kako bi se umanjili negativni uticaji i njima upravljalo; Uspostaviti okvir za praćenje biodiverzieta i kvaliteta vode tokom izgradnje i rada
ESS7 – Autohtoni narodi/subsaharska Afrika istorijski nedovoljno služene tradicionalne lokalne zajednice	Osigurava poštovanje prava, dostojanstva i sredstava za život autohtonih naroda. (Nije primjenjivo za Crnu Goru.)		✓	Nije primjenjivo. U Crnoj Gori nema autohtonih naroda kako je definisano ESS7.
ESS8 – Kulturno nasljeđe	Štiti kulturno nasljeđe i zahtijeva smislene konsultacije i postupke za	✓		Potpuna EIA za ribarsku luku (odobrena i objavljena, decembar 2023) uključivala je sveobuhvatnu procjenu potencijalnih uticaja na

	slučaj slučajnog pronalaska kulturnih dobara (chance finds).			materijalno i nematerijalno kulturno naslijeđe, uključujući arheološke resurse, izgrađeno naslijeđe i područja od historijskog značaja. Procjena je potvrdila da se nijedno poznato mjesto kulturnog naslijeđa ne nalazi unutar direktnog dometa projekta ili njegovog neposrednog područja uticaja. Međutim, u skladu sa zahtjevima ESS8, priroda građevinskih radova (iskopi i pomjeranje zemljišta) nosi potencijalni rizik od nailaska na prethodno neidentifikovanu kulturnu baštinu (tzv. 'slučajni nalazi'). Da bi se to riješilo, razvijena je procedura za slučajne nalaze, integrisana u Plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) uključena u punu EIA, i postala obavezna za sve izvođače i podizvođače radova. Ova procedura će takođe biti uključena u svu tendersku dokumentaciju i ugovore o izvođenju radova, kako bi se obezbijedila njena primjena.. Za sve buduće građevinske radove, uključujući ABP objekat i regionalne kancelarije Agencije (PARO) koji nisu obuhvaćeni EIA za ribarsku luku, procedura slučajnih nalaza će se primjenjivati kao standardni zahtjev. Gdje je primjenjivo, takođe će se sprovesti istraživanja prije izgradnje i provjera kulturne baštine, u skladu s nacionalnim zakonodavstvom i ESS8. Sve u svemu, ne očekuju se značajni negativni uticaji na kulturnu baštinu za CRFASD projekat, pod uslovom da se ove mjere sistematski sprovode.
ESS9 – Finansijski posrednici	Primjenjuje se na projekte koji uključuju finansijske posrednike.		✓	Nije primjenjivo. Projekat ne uključuje finansijske posrednike.
ESS10 – Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija	Zahtijeva otvoreno i inkluzivno angažovanje zainteresovanih strana, izradu Plana angažovanja zainteresovanih strana (SEP) i dostupnost mehanizma za žalbe i pritužbe.	✓		Relevantno tokom cijelog trajanja projekta. Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) se priprema i biće usvojen, javno objavljen i predmet konsultacija. Uključuje procedure za tekuće uključivanje, objavljivanje javnih informacija, smislene konsultacije i mehanizam za rješavanje žalbi (GRM) dostupan zainteresovanim stranama u okviru projekta, uključujući ranjive grupe.

3.2.2. *Smjernice za životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost (EHSG)*

Smjernice Svjetske banke za životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost (EHSG) su tehnički referentni dokumenti koji pružaju opšte i specifične primjere **dobre međunarodne industrijske prakse (GIIP)**. Ove smjernice pomažu korisnicima sredstava i projektima da ostvare rezultate u oblasti zaštite životne sredine, zdravlja i bezbjednostiu skladu sa najboljim međunarodnim praksama.

EHSG definiše nivoe performansi i mjere koje su opšte dostižne u novim objektima. Za postojeće objekte, oni pružaju okvir za uspostavljanje **specifičnih ciljeva** i **vremenskih rokova za usklađenost**, uzimajući u obzir kontekst objekta i uslove rada.

Primjenjivost EHSG-a se određuje na osnovu opasnosti i rizika identifikovanih tokom ekološke i društvene procjene, uzimajući u obzir:

- **Kontekst zemlje;**
- **Apsorpcioni kapacitet** životne sredine; i

- **Faktori specifični za projekt.**

Ako se nacionalni propisi razlikuju od EHS standarda:

- Projekat mora biti usklađen sa onim zahtjevima koji su **stroži**.
- U slučajevima kada je primjena manje strogih standarda opravdana specifičnostima projekta, mora se obezbijediti detaljno obrazloženje u procjeni uticaja na životnu sredinu i društvo .

Za CRFASD projekat, EHS smjernice će voditi razvoj i sprovođenje Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF), planova upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), procedura za upravljanje radnom snagom (LMP), kao i procjena specifičnih za određene lokacije (ESIA/ESMP).

EHS smjernice obuhvataju četiri glavne kategorije:

1. Životna sredina

- Emisije u vazduh i kvalitet vazduha
- Energetska efikasnost
- Otpadne vode i kvalitet površinskih voda
- Očuvanje vodnih resursa
- Upravljanje opasnim materijama
- Upravljanje otpadom
- Buka
- Kontaminirano zemljište

2. Zdravlje i bezbjednost na radu

- Opšti dizajn i funkcionisanje objekata
- Komunikacija i obuka
- Fizičke opasnosti
- Hemijske opasnosti
- Biološke opasnosti
- Radiološke opasnosti
- Lična zaštitna oprema (PPE)
- Posebna opasna radna okruženja
- Nadzor

3. Zdravlje i zaštita zajednice

- Kvalitet i dostupnost vode
- Strukturna bezbjednost projektne infrastrukture
- Zaštita života i bezbjednost od požara
- Bezbjednost saobraćaja
- Transport opasnih materija
- Prevencija bolesti
- Spremnost i odgovor na vanredne situacije

4. Izgradnja i razgradnja

- Upravljanje životnom sredinom
- Zdravlje i bezbjednost na radu
- Zdravlje i zaštita zajednice

Pored Opštih EHS smjernica, primijenit će se i **sektorske EHS** smjernice relevantne za ribarstvo, luke, pristaništa i terminale,⁶ poljoprivredni biznis i preradu hrane, a njihova primjena i pozivanje na njih biće obavezni kroz uključivanje odgovarajućih referenci u tendersku dokumentaciju.

3.2.3. *Dobra međunarodna industrijska praksa (GIIP)*⁷

Dobra međunarodna industrijska praksa (GIIP) odnosi se na primjenu profesionalnih vještina, pažnje, opreznosti i predviđanja koje se razumno očekuju od kvalifikovanih i iskusnih profesionalaca angažovanih u istoj vrsti djelatnosti pod sličnim okolnostima na globalnom nivou. GIIP predstavlja mjerilo za ekološke i društvene performanse, posebno u situacijama kada lokalni standardi nisu prisutni, zastarjeli su ili su manje strogi od međunarodnih normi.

Prema okviru za životnu sredinu i **društvo Svjetske banke (ESF)** i njegovim **ekološkim i socijalnim standardima (ESS)**, korisnici sredstava su dužni primijeniti GIIP tokom trajanja projekta - uključujući pripremu, projektovanje, izgradnju, rad i razgradnju. Primjena GIIP-a osigurava da se ekološkim i društvenim rizicima i uticajima upravlja u skladu s najnovijim tehničkim standardima, naučnim razumijevanjem i najboljim operativnim praksama.

Primjena GIIP-a u CRFASD projektu

CRFASD projekat primjenjuje GIIP u sljedećim ključnim oblastima:

- **Procjena i upravljanje životnom sredinom (ESS1):**
Procedure za skrining, procjenu i mjere ublažavanja uključuju Dobre međunarodne industrijske prakse (GIIP) kako bi se osiguralo da su svi potencijalni uticaji identifikovani, procijenjeni i adekvatno upravljani u skladu sa najboljim međunarodnim standardima, naročito u slučajevima gdje su nacionalni standardi nedovoljni ili nepostojeći.
- **Rad i radni uslovi (ESS2):**
GIIP informiše prakse upravljanja radnom snagom, zaštite zdravlja i bezbjednosti na radu (OHS), smještaja radnika, pripravnosti za vanredne situacije i prevencije zdravstvenih rizika u okviru građevinskih radova, ribarske infrastrukture i agrobiznis operacija.
- **Efikasno korišćenje resursa i sprečavanje zagađenja (ESS3):**
Dizajn i funkcionisanje projektnih komponenti — uključujući ribarsku luku i postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) — primjenjuju GIIP u oblasti korišćenja resursa (energije, vode, materijala), kontrole emisija, upravljanja otpadom i smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG).
- **Zdravlje i bezbjednost zajednice (ESS4):**
Upravljanje bezbjednošću saobraćaja, strukturna bezbjednost, rukovanje opasnim materijama i mjere odgovora na vanredne situacije razvijeni su u skladu sa GIIP, s ciljem minimiziranja rizika za zajednice pogođene projektom.
- **Eksproprijacija zemljišta i preseljenje (ESS5):**
Iako se trenutno ne predviđa eksproprijacija zemljišta niti preseljenje, u slučaju da do toga dođe, kompenzacija i obnova sredstava za život biće sprovedeni u skladu sa GIIP principima i zahtjevima ESS5.
- **Očuvanje biodiverziteta (ESS6):**
Procjene biodiverziteta i mjere upravljanja — uključujući one definisane u ESIA studiji za Ulcinjску ribarsku luku i buduće ESMP-ove specifične za lokacije — usklađene su sa međunarodno priznatim standardima i

⁶ <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/mgrt/20170201-final-ehs-guidelines-for-ports-harbors-and-terminals.pdf>

⁷ Osim toga, Privremene smjernice Svjetske banke o projektima u i blizu zaštićenih područja (2025) pružaju specifične smjernice koje će se primjenjivati prema CRFASD-u za aktivnosti koje se nalaze u blizini osjetljivih ili zaštićenih područja.

metodologijama koje prate GIIP.

- **Kulturno nasljeđe (ESS8):**
Procedure za skrining kulturnog nasljeđa, upravljanje slučajnim nalazima i saradnju sa nadležnim institucijama uključuju GIIP standarde za dokumentovanje, očuvanje i konsultacije sa zainteresovanim stranama.

Referentni okvir za GIIP

Ključni izvori GIIP-a za CRFASD projekat uključuju:

- **Smjernice Svjetske banke za životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost (EHSG);**
- **Smjernice za životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost luke, pristaništa i terminali**
- **konvencije i smjernice** Međunarodne organizacije rada (ILO);
- **Međunarodne pomorske organizacije (IMO) i Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO)** standarda za ribarstvo i pomorski sektor;
- **Direktive Evropske unije (EU)**, posebno one koje su već transponovane u crnogorsko zakonodavstvo (npr. EIA direktiva, direktiva o staništima, direktiva o pticama);
- **FAO-ov kodeks ponašanja za odgovorno ribarstvo;**
- **ISO standardi** relevantni za upravljanje životnom sredinom, bezbjednost na radu i upravljanje energijom (ISO 14001, ISO 45001, ISO 50001);
- **IFC standardi performansi**, gdje je primjenjivo i komplementarno.

Integracija u ESMF

Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) za CRFASD projekat ugrađuje GIIP kroz:

- **Lista isključenja i procedure skrininga**, uključujući kriterijume za isključenje kako bi se spriječilo finansiranje aktivnosti sa povišenim ili neprihvatljivim rizicima;
- **Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA)** projektni zadatak i metodologije;
- **Planovi upravljanja životnom sredinom i društvom specifični za lokaciju (ESMP);**
- **Zahtjevi u pogledu ekološke i društvene performanse za izvođače i dobavljače;**
- **Mehanizmi za nadzor, izvještavanje i adaptivno upravljanje** kako bi se osiguralo kontinuirano usklađivanje sa GIIP tokom implementacije.

Primjenom GIIP-a, CRFASD projekat osigurava usklađenost sa ESF-om Svjetske banke, podržava usklađivanje Crne Gore sa ekološkim i socijalnim standardima EU i promoviše održive, sigurne i inkluzivne rezultate projekta.

3.3. ANALIZE NEDOSTATAKA USKLAĐENOSTI ESS-A I NACIONALNOG ZAKONODAVSTVA

Crna Gora, kao zemlja kandidat za EU od 2010. godine, nastavlja usklađivati svoje ekološke i socijalne regulatorne okvire sa direktivama Evropske unije i najboljim međunarodnim praksama. Nekoliko pregovaračkih poglavlja EU posebno je relevantno za Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD), uključujući:

- **Poglavlje 27** (Životna sredina i klimatske promjene),
- **Poglavlje 11** (Poljoprivreda i ruralni razvoj),
- **Poglavlje 12** (Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika), i
- **Poglavlje 13** (Ribarstvo).

Tokom pripreme ovog Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvenim aspektima (ESMF) sprovedena je sveobuhvatna analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira Crne Gore. Analiza je pokazala da su propisi iz oblasti zaštite životne sredine u Crnoj Gori u velikoj mjeri usklađeni sa Okvirom za zaštitu životne sredine i društva (ESF) Svjetske banke, što je prvenstveno rezultat kontinuiranog procesa harmonizacije sa direktivama Evropske unije.

Međutim, i dalje postoje određene važne razlike i nedostaci. Oni se uglavnom odnose na: procjenu društvenih rizika, napredniju zaštitu prava radnika, planiranje upravljanja biodiverzitetom, i formalizovano i proaktivno uključivanje zainteresovanih strana.

Svi ovi aspekti dodatno su adresirani kroz ESF i instrumente zaštite životne sredine i društva koji se primjenjuju u okviru projekta CRFASD.

Sljedeća tabela daje pregled usklađenosti između nacionalnog okvira Crne Gore i Standarda za zaštitu životne sredine i društva (ESS) Svjetske banke koji su relevantni za projekat CRFASD.

Tabela 7: Analiza usklađenosti ESS-a i nacionalnog zakonodavstva

Standarda za zaštitu životne sredine i društva (ESS)	Nacionalni ekološki i društveni okvir	Analiza usklađenosti
ESS1: Procjena i upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima i uticajima	- Zakon o životnoj sredini - Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (EIA) - Zakon o zaštiti prirode - Zakon o planiranju projekta i izgradnji objekata - Zakon o zaštiti i zdravlju na radu	EIA zakonodavstvo pruža sveobuhvatan okvir za procjenu uticaja na životnu sredinu. Međutim, crnogorsko zakonodavstvo ne zahtijeva procjenu socijalnog rizika prema ESS1 (npr. priliv radne snage, uticaj na zajednicu), procjenu kumulativnih uticaja ili adaptivno upravljanje - što je sve obavezno prema ESS1. CRFASD rješava ove nedostatke kroz ESMF, ESIA-e i ESMP-ove specifične za lokaciju i ESCP.
ESS2: rad i uslovi za rad	- Zakon o radu - Zakon o zaštiti i zdravlju na radu	Nacionalni zakoni regulišu osnovna radnička prava, zaštitu zdravlja i bezbjednost na radu (OHS) i zabranjuju dječji i prinudni rad. Međutim, ne postoje izričiti zakonski zahtjevi za rodno izbalansirane odbore za zaštitu zdravlja i bezbjednosti na radu, zaštitu od odmazde, niti posebni mehanizmi za podnošenje pritužbi radnika na projektu. Ove odredbe su obezbijeđene kroz Procedure upravljanja radom (LMP) projekta CRFASD.
ESS3: Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem	- Zakon o životnoj sredini - Zakon o zaštiti vazduha - Zakon o upravljanju otpadom - Zakon o vodama - Zakon o energetskej efikasnosti	Zakonodavstvo Crne Gore u velikoj mjeri je usklađeno sa EU direktivama o prevenciji zagađenja, upravljanju otpadom i efikasnom korišćenju resursa. Međutim, nacionalni propisi ne sadrže izričite zahtjeve za evidentiranje emisija gasova sa efektom staklene bašte (GHG) i planiranje mjera za

		ublažavanje klimatskih promjena. Takođe, postoje određeni nedostaci u kapacitetima za sprovođenje propisa. Projekat CRFASD kroz ESMF i ESMP dokumente primjenjuje Dobre međunarodne industrijske prakse (GIIP) i Smjernice Svjetske banke za zaštitu životne sredine, zdravlja i bezbjednosti (EHSG) kako bi popunio ove praznine..
ESS4: Zdravlje i zaštita zajednice	- Zakon o životnoj sredini - Zakon o zaštiti i zdravlju na radu - Zakon o bezbjednosti saobraćaja - Zakon o vodama	Zdravlje i zaštita zajednice nisu sveobuhvatno obrađeni u okviru crnogorskih nacionalnih okvira za procjenu uticaja na životnu sredinu i građevinske dozvole. Sadašnje zakonodavstvo ne nalaže angažman zajednice ili razvoj formalnih CHS planova tokom izgradnje ili operativnih faza. Da bi se premostili ovi nedostaci i osigurala usklađenost sa ESS4, razmatranja zdravlja i bezbjednosti zajednice jesu ili će biti integrisani u ESMF, LMP i ESMP specifične za lokaciju CRFASD projekta.
ESS5: Eksproprijacija zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i prisilno preseljenje	- Zakon o eksproprijaciji	U Crnoj Gori, nacionalno zakonodavstvo predviđa naknadu u slučajevima eksproprijacije; međutim, ne propisuje šire mjere obnove sredstava za život, niti podstiče sporazumno rješavanje kao što je to predviđeno u okviru ESS5, niti ispunjava zahtjev za pokrivanje transakcionih troškova. Radi prevazilaženja ovih nedostataka i usklađivanja sa Standardom ESS5 Svjetske banke, izrađen je poseban Okvir za politiku preseljenja (RPF) . Ovaj okvir će služiti kao smjernica za identifikaciju, procjenu i ublažavanje svih rizika povezanih sa zemljištem koji se mogu javiti tokom realizacije projekta, te uspostaviti procedure za pravičnu kompenzaciju, uključivanje zainteresovanih strana i rješavanje pritužbi, u skladu sa ESS5.
ESS6: Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima	- Zakon o zaštiti prirode - Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu	Nacionalno zakonodavstvo uključuje zaštitu biodiverziteta u skladu sa principima EU Natura 2000. Međutim, ne propisuje obavezu izrade Planova upravljanja biodiverzitetom (BMP), niti u potpunosti primjenjuje hijerarhiju mjera ublažavanja uticaja iz ESS6 (izbjegavanje, minimizacija, sanacija, kompenzacija).
ESS7: Domorodački narodi/subsaharska Afrika istorijski nedovoljno služene tradicionalne lokalne zajednice	Nije primjenjivo	ESS7 se ne primjenjuje, jer u Crnoj Gori nisu prisutni autohtoni narodi definisani od strane ESF-a.
ESS8: Kulturno nasljeđe	- Zakon o zaštiti kulturnih dobara	Crna Gora ima snažan zakonodavni okvir za zaštitu kulturnog nasljeđa. Međutim, procedure za slučajne nalaze nijesu sistematski propisane u svim ugovorima o realizaciji projekata. Studija procjene uticaja na životnu sredinu (EIA) za ribarsku luku u okviru projekta CRFASD sadrži Proceduru za slučajne nalaze, koja će se primjenjivati na sve građevinske radove u okviru projekta, kroz ESMF i ESMP dokumenta.
ESS9: Finansijski posrednici	Nije primjenjivo	Nije relevantno za CRFASD, jer nisu uključeni finansijski posrednici.
ESS10: Uključivanje zainteresovanih strana i objavljivanje informacija	- Zakon o životnoj sredini - Zakon o slobodnom pristupu informacijama - Zakon o zaštiti ličnih podataka	Javne konsultacije i objavljivanje informacija su obavezni prema zakonima EIA. Međutim, ne postoji zakonski zahtjev za formalni plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP) ili proaktivan angažman sa ranjivim grupama kao što to zahtijeva ESS10. CRFASD SEP adresira ovaj nedostatak i uključuje mehanizam za rješavanje žalbi (GRM).

4. OSNOVNI PODACI O ŽIVOTNOJ SREDINI I DRUŠTVU

4.1. POLAZNI PODACI O ŽIVOTNOJ SREDINI I RELEVANTNIM POTENCIJALNIM PITANJIMA

4.1.1. *Polazni podaci o životnoj sredini za projekat CRFASD*

Odražavaju raznolikost geografiju, prirodne resurse i socio-ekonomske uslove Crne Gore. Polazni uslovi se razlikuju zavisno od lokacije, pri čemu su dostupne procjene specifične za lokaciju za ribarsku luku u Ulcinju, dok se za ostale komponente primjenjuju opšti nacionalni i opštinski podaci. Emisija zagađujućih materija u vazduh i kvalitet vazduha

Kvalitet vazduha u Crnoj Gori značajno varira od regiona do regiona, pod uticajem geografije, gustine naseljenosti, industrijskih aktivnosti, saobraćaja i sezonskih praksi grijanja. Glavni zagađivači koji izazivaju zabrinutost su suspendovane čestice (PM_{10} , $PM_{2,5}$), azot dioksid (NO_2), sumpor-dioksid (SO_2), ugljen-monoksid (CO), prizemni ozon (O_3) i mirisi — posebno relevantni za postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP).

Monitoring kvaliteta vazduha sprovode Agencija za zaštitu životne sredine (EPA) i Centar za ekotoksikološka ispitivanja Podgorica (CETI), sa devet stalnih stanica za praćenje raspoređenih širom Crne Gore. Mjerenja su u skladu sa nacionalnim regulatornim okvirom (Zakon o zaštiti vazduha, Službeni list CG, br. 25/10, 40/11, 43/15) i usklađena su sa EU Direktivama o kvalitetu vazduha u okviru procesa pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji.

Ribarska luka – Ulcinj (rt Đeran – Velika plaža)

Prema osnovnoj liniji ESIA procjene, opšti kvalitet vazduha u Ulcinju je dobar, zahvaljujući prevladavajućim obalnim vjetrovima i ograničenim industrijskim izvorima. Glavni izvori emisija u atmosferu su saobraćaj motornih vozila i povremena prašina nastala usljed turističkih aktivnosti i lučkih operacija. Nivoi PM i NO_2 su znatno ispod nacionalno propisanih graničnih vrijednosti.

Postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) – Nikšić (opštinski uslovi)

Nikšić povremeno bilježi umjerene epizode zagađenja vazduha, naročito tokom zimskih mjeseci, zbog emisija iz sistema grijanja i naslijeđene industrijske baze (proizvodnja čelika, rudarstvo). U 2023. godini:

- PM_{10} i $PM_{2,5}$ su povremeno prelazili preporučene vrijednosti Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), ali su tokom većeg dijela godine ostajali unutar dozvoljenih nacionalnih granica;
- Nivoi SO_2 i NO_2 uglavnom su odražavali doprinos saobraćaja i lokalizovanih industrijskih emisija;
- Potencijal za neprijatne mirise zahtijevaće posebnu pažnju u fazama dizajna i rada ABP postrojenja, uključujući implementaciju sistema za ublažavanje mirisa.

Regionalne kancelarije Agencije za plaćanja (PARO) – Nikšić i Bar (opštinski uslovi)

- Nikšić: uslovi kao gore opisani.
- Bar: Obalni meteorološki uslovi povoljno utiču na disperziju zagađivača. Kvalitet vazduha u Baru je uglavnom dobar, sa povremenim povećanjima nivoa PM i NO_2 , što je povezano sa saobraćajem i lučkim aktivnostima.

Ključni osnovni pokazatelji (podaci za 2023. godinu, nacionalni prosjeci):

Zagađivač	Tipična koncentracija (µg/m ³)	Smjernice SZO	Zabilješke
PM _{2,5}	15–20	5	Premašuje WHO, ali obično unutar nacionalnih granica.
PM ₁₀	25–45	15	Sezonska prekoračenja u Nikšiću.
NE ₂	10–35	10	Glavni izvor je drumski saobraćaj.
SO ₂	<20	20	Industrijski doprinos u Nikšiću.
O ₃	Varijabla	100 (8 sati)	Uglavnom u granicama.

Potencijalni uticaji specifični za projekat

- Luka Ulcinj: Minimalni uticaji na kvalitet vazduha koji se očekuju tokom rada; manja prašina/emisije tokom izgradnje ublažene kroz standardne ESMP mjere.
- ABP postrojenje: Potencijalne emisije PM, NO_x i mirisa iz aktivnosti prerade. Kontrola zagađenja vazduha i sistemi upravljanja mirisima će biti potrebni.
- Regionalne kancelarije: Zanimarljivi operativni uticaji; Prašina i emisije mašina u fazi izgradnje zahtijevaće privremene mjere kontrole.

Budući nadzor i usklađenost ESIA ili ESMP-ova specifičnih za lokacije za ABP i regionalne kancelarije će definisati granice kvaliteta vazduha, planove kontrole i aktivnosti ublažavanja, u skladu sa nacionalnim i EU standardima. Poseban fokus će biti stavljen na:

- Monitoring neprijatnih mirisa tokom rada ABP postrojenja.
- Kontrola prašine i suspendovanih čestica (PM) tokom izvođenja građevinskih radova.
- Kontinuirano izvještavanje o usklađenosti u skladu sa Programom monitoringa kvaliteta vazduha u Crnoj Gori.

4.1.2. **Kvalitet vode**

Opšti pregled Kvaliteta vode u Crnoj Gori je oblikovan raznolikom geografijom, hidrologijom i ljudskim aktivnostima. Za CRFASD projekt, kvalitet vode je ključni aspekt životne sredine, posebno u odnosu na ribarsku luku u Ulcinju, budućeg postrojenja za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) i regionalnih kancelarija Agencije za plaćanja (PARO) u Nikšiću i Baru.

Ribarska luka u Ulcinju (rt Đeran – Velika plaža) podvrgnuta je potpunoj procjeni uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i Planu upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), koji je uključivao detaljne procjene kvaliteta morskih i obalnih voda specifičnih za lokaciju. Nalazi su potvrdili uglavnom dobar kvalitet vode, s rizicima koji su prvenstveno povezani s ispuštanjem u lukama i poremećajima sedimenta.

Za ABP postrojenje i lokacije regionalnih kancelarija, detaljni podaci o kvalitetu vode specifični za lokaciju će biti prikupljeni tokom pripreme odgovarajućih ESIA-a ili ESMP-ova, nakon što se o lokacijama donesu konačne odluke. Do tada, podaci na nacionalnom i opštinskom nivou (Nikšić i Bar) pružaju osnovne reference.

Ključni vodni resursi

Slatkovodni i morski vodeni resursi Crne Gore od suštinskog su značaja za snabdijevanje pijaćom vodom, poljoprivredu, ribarstvo, turizam i biodiverzitet. Ključni resursi relevantni za lokacije obuhvaćene projektom uključuju:

- Rijeke (Zeta u blizini Nikšića; Bojana kod Ulcinja, kao i manji vodotoci u okolini Ulcinja i Bara)
- Podzemne vode (glavni izvori pijaće vode za Nikšić i Bar)
- Obalne vode (Jadransko more – područja Ulcinja i Bara)

Institut za hidrometeorologiju i seizmologiju, kao i Agencija za zaštitu životne sredine (EPA), sprovode kontinuirani monitoring parametara kvaliteta vode, uključujući pH vrijednost, rastvoreni kiseonik, nutrijente (nitrate, fosfate), teške metale, ugljovodonike, patogene organizme i organske zagađivače.

Trenutno stanje i trendovi

Ulcinj (Ribarska luka):

Kvalitet obalnih voda je generalno dobar. Međutim, povremeno dolazi do lokalizovanog zagađenja usljed ispuštanja otpadnih voda, aktivnosti plovila i površinskog oticanja, naročito tokom turističke sezone. Parametri poput saliniteta, zamućenosti i prisustva koliformnih bakterija redovno se prate u skladu sa nacionalnim i EU standardima.

Nikšić (Objekat ABP i regionalna kancelarija):

Rijeke, poput Zete, uglavnom imaju umjeren dobar kvalitet vode u uzvodnim djelovima, dok nizvodno može doći do pogoršanja usljed urbanog oticanja, poljoprivrednih ispuštanja i zaostalih industrijskih zagađenja. Kvalitet podzemnih voda je dobar, ali postoji rizik od mogućeg curenja iz poljoprivrednog zemljišta i lokalnih problema sa odlaganjem otpada.

Bar (regionalna kancelarija):

Obalne i podzemne vode se redovno prate. Kvalitet obalnih voda je dobar, ali povremeno se javljaju problemi povezani sa aktivnostima u luci i ispuštanjem neprečišćenih otpadnih voda.

Identifikovani nacionalni izazovi (State of Environment 2023):

- **Urbane otpadne vode i industrijska** ispuštanja doprinose zagađenju površinskih i podzemnih voda.
- **Poljoprivredno oticanje** unosi nutrijente koji povećavaju rizik od eutrofikacije u rijekama i jezerima.
- **Zastarjela infrastruktura** uzrokuje povremeno ispuštanje neprečišćenih fekalnih voda, naročito u brzo rastućim urbanim i turističkim područjima.
- **Očekuje se da će klimatske promjene** dodatno pojačati pritiske na kvalitet vode usljed promjena u obrascima padavina i sve češćih poplava..

Razmatranja kvaliteta vode od značaja za projekat

Komponenta	Ključna razmatranja kvaliteta vode
Ribarska luka, Ulcinj	Upravljanje površinskim oticanjem, oborinskim i otpadnim vodama, kao i izbjegavanje uznemiravanja sedimenta tokom bagerovanja i građevinskih radova. Cjelokupna Studija procjene uticaja na životnu sredinu (EIA, 2023) obradila je opšte rizike, ali će se izraditi dopunska ESIA/ESMP studija nakon finalizacije tehničkog rješenja i pratećih objekata (npr. pristupni putevi, priključci na komunalnu infrastrukturu), kako bi se obezbijedile unaprijedene mjere za praćenje kvaliteta voda.
ABP postrojenje, Nikšić	Potencijalni rizici od zagađenja površinskih i podzemnih voda procjednim vodama, tehnološkim otpadnim vodama i oborinskim oticanjem; dizajn naprednih sistema za zadržavanje i tretman je od suštinskog značaja.

Reg.kancelarije, Nikšić & Bar	Manji rizici za kvalitet vode; tokom izgradnje, potrebna je kontrola sedimenta i sprečavanje otjecanja goriva/ulja.
----------------------------------	---

Regulatorni okvir i budući monitoring

Crna Gora usklađuje svoj sistem upravljanja vodama sa EU Okvirnom direktivom o vodama, uspostavljajući standarde kvaliteta vode i sprovodeći mjere kontrole zagađenja. Nacionalna strategija upravljanja vodama i Zakon o vodama (*Službeni list Crne Gore*, br. 27/07, 32/11, 84/18) predstavljaju osnovu za sprovođenje nacionalne politike u ovoj oblasti.

Budući monitoring i mjere ublažavanja, specifični za pojedinačne lokacije, biće definisani u narednim ESIA/ESMP dokumentima za objekat ABP i regionalne kancelarije (PARO), kao i u dopunskom ESIA/ESMP dokumentu za ribarsku luku u Ulcinju i prateće objekte. Ovi instrumenti će obuhvatiti:

- **Redovno uzorkovanje kvaliteta vode** prije, tokom i nakon izvođenja radova, sa parametrima prilagođenim rizicima na svakoj lokaciji (npr. procjedne vode za ABP, oborinske vode i uticaji bagerovanja za ribarsku luku);
- **Implementaciju planova za prevenciju zagađenja i odgovor na vanredne situacije**, uključujući mjere za slučajno prosipanje i tretman otpadnih voda;
- **Uključivanje relevantnih interesnih strana**, uključujući lokalna vodovodna preduzeća, opštinske organe i Agenciju za zaštitu životne sredine, kako bi se obezbijedila usklađenost sa nacionalnim propisima;
- **Usklađenost sa Dobrom međunarodnom industrijskom praksom (GIIP)**, uključujući Smjernice Svjetske banke za zaštitu životne sredine, zdravlja i bezbjednosti (EHSGs) za luke, pristaništa i terminale, kao i za upravljanje otpadom – čime se obezbjeđuje da monitoring i mjere ublažavanja ispunjavaju standarde EU i međunarodne zahtjeve.

4.1.3. Upravljanje otpadom

Pregled na nacionalnom nivou

Upravljanje otpadom u Crnoj Gori ostaje značajan izazov za životnu sredinu i javno zdravlje. Uprkos nedavnom napretku, problemi i dalje postoje, uključujući **ograničenu infrastrukturu, nedovoljno odvajanje i recikliranje otpada, nelegalno odlaganje otpada i nisku svijest javnosti**. Loša praksa rukovanja otpadom doprinosi **zagađenju zemljišta, vode i vazduha**, sa procjednim vodama, koje zagađuju podzemne vode i sagorijevanjem otpada, oslobađajući toksične zagađivače vazduha. Ovi uticaji su naročito ozbiljni za ranjive grupe stanovništva koje žive u blizini nelegalnih deponija ili deponija koje nijesu usklađene sa propisima..

Nacionalni plan upravljanja otpadom (2023–2028) i **Zakon o upravljanju otpadom** postavljaju pravni i strateški okvir za postepeno usklađivanje Crne Gore sa **direktivama EU o otpadu**. Međutim, infrastrukturni nedostaci i ograničenja finansiranja ometaju sveobuhvatnu implementaciju.

Trenutna praksa

Crna Gora generiše različite tokove otpada:

- **Komunalni čvrsti otpad (MSW):** Uglavnom organski materijali, plastika, papir i metali.
- **Industrijski otpad:** Iz sektora kao što su rudarstvo, energetika i proizvodnja.
- **Opasni otpad:** Uključujući medicinski i neki industrijski otpad.
- **Građevinski otpad i otpad od rušenja.**

Urbana područja imaju **bolju pokrivenost prikupljanjem otpada (75-80%)**, dok ruralna područja zaostaju. Stope recikliranja ostaju niske u cijeloj zemlji, a većina otpada završava na deponijama, od kojih mnoga ne zadovoljavaju standarde EU. Upravljanje opasnim i industrijskim otpadom je nedosljedno, posebno među manjim preduzećima.

Tabela 8: Pitanja upravljanja otpadom vezana za projekat

Projektna komponenta	Razmatranja upravljanja otpadom
Ribarska luka (Ulcinj)	Otpad će uključivati iskopani materijal, građevinski otpad i operativni otpad (npr. ambalaža, plastika, ribolovna oprema). Upravljanje mora uključivati odgovarajuće odlaganje, recikliranje i kontrolu opasnih supstanci (npr. ostataka goriva/ulja).
Postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) (Nikšić)	Ovaj objekat će proizvoditi specijalizovane tokove otpada, uključujući: • Ostaci životinjskih nusproizvoda koji nisu podobni za dalju upotrebu. • Procesne otpadne vode sa visokim sadržajem organskih materija. • Ambalažni i opšti operativni otpad. Strogi protokoli za rukovanje, tretman i odlaganje otpada biće neophodni kako bi se spriječilo zagađenje životne sredine. Projektovanje mora uključiti: • Sekundarne sisteme zadržavanja za organski otpad. • Predtretman otpada na licu mjesta ili transfer do licenciranih objekata za odlaganje. • Kontrolu neprijatnih mirisa i upravljanje procjednim vodama. • Planove hitnog odgovora za slučajne ispuste.
Regionalne kancelarije Agencije za plaćanja (Nikšić i Bar)	Otpad će biti manji, uglavnom kancelarijski otpad (papir, plastika, elektronika). Standardne opštinske usluge prikupljanja i recikliranja će biti dovoljne. Građevinski ostaci tokom renoviranja ili faze izgradnje će zahtijevati odgovarajuće odlaganje.

4.1.4. *Buka*

Pregled na nacionalnom nivou

Zagađenje bukom je sve veći ekološki problem u Crnoj Gori, posebno u urbanim centrima, obalnim turističkim područjima i regijama sa značajnim industrijskim i saobraćajnim aktivnostima. Primarni izvori buke su drumskin saobraćaj, građevinski radovi, industrijske operacije, kao i pomorski i vazdušni transport.

Dugotrajna ili visoka izloženost buci predstavlja rizik za javno zdravlje, uključujući oštećenje sluha, poremećaje spavanja, kardiovaskularni stres i smanjeni kvalitet života. Ranjive grupe - kao što su djeca, starije osobe i pojedinci sa već postojećim zdravstvenim problemima - posebno su osjetljive. Divlje životinje, posebno ptice i morski organizmi, takođe mogu doživjeti poremećaje u komunikaciji, parenju, ishrani i obrascima navigacije, posebno u obalnim i ruralnim ekosistemima.

Izvori i obrasci

Nivoi buke variraju sezonski i geografski:

- **Urbanizacija i saobraćaj uzrokuju** konstantno visok nivo buke u **Podgorici, Nikšiću** i drugim velikim gradovima.

- **Turističke aktivnosti**, posebno duž obale (**Budva, Kotor, Herceg Novi**), značajno povećavaju ambijentalnu buku tokom vrhunca sezone.
- **Industrijske operacije** doprinose nivou buke u gradovima kao što su **Nikšić i Pljevlja**.
- **Vazdušni i pomorski saobraćaj podižu nivo** buke oko aerodroma i luka, uključujući **Bar i Ulcinj**.

Važeći standardi i propisi

Kontrola buke je regulisana:

- **Zakonom o zaštiti životne sredine**
- **Zakonom o zaštiti od buke**
- **Pravilnik** koji određuje maksimalne dozvoljene nivoe buke prema vrsti područja (stambeno, poslovno, industrijsko) i vremenskom periodu (dnevni, večernji, noćni).

Crna Gora usklađuje nacionalne standarde sa zahtjevima EU Direktive o buci u životnoj sredini, uključujući mapiranje buke i akcione planove za ključne urbane centre i saobraćajne koridore. Međutim, sveobuhvatna nacionalna infrastruktura za praćenje buke ostaje ograničena.

Osnovni (bazni) nivo buke od značaja za projekat

Projektna komponenta	Osnovni parametri buke
Ribarska luka (Ulcinj)	Elaborat o procjeni uticaja na životnu sredinu (EIA) sadrži detaljne podatke o početnom stanju buke. Glavni izvori uključuju obalni saobraćaj, ribarske brodove, turističke aktivnosti i pozadinsku buku iz urbanih sredina. Sezonske varijacije su izražene, naročito zbog povećanog turističkog prometa tokom ljetnjih mjeseci.
Postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) (Nikšić)	Umjereni nivoi početne buke iz urbanih i industrijskih izvora potiču od postojećih industrijskih kapaciteta i drumskog saobraćaja. Objekat za obradu životinjskih nusproizvoda (ABP) trenutno ne postoji; izbor lokacije zahtijeva detaljnu analizu udaljenosti u odnosu na osjetljive prijemnike (stambena naselja, škole, zdravstvene ustanove). Budući rad objekta (oprema, kretanje vozila i obrada otpada) doprinijeće dodatnom lokalizovanom nivou buke.
Regionalne kancelarije Agencije za plaćanja (Nikšić i Bar)	Tipični osnovni nivoi buke u urbanim sredinama uglavnom potiču od drumskog saobraćaja i obližnjih komercijalnih aktivnosti. Očekuje se da će radovi na rekonstrukciji ili izgradnji privremeno povećati nivo buke, ali će ostati u okvirima ili blago iznad uobičajenih urbanih vrijednosti.

Ključni osnovni receptori buke

- ESIA/ESMP studije specifične za lokacije ABP i PARO objekata razmatraće sljedeće prijemnike: **Stambena područja** (kuće, stanovi)
- **Obrazovne ustanove** (škole, vrtići)
- **Zdravstvene ustanove**
- **Kulturna i rekreativne zone**
- **Staništa divljih životinja** (ako su prisutna u blizini)

Okvir za upravljanje bukom i monitoring

Pristup Crne Gore upravljanju bukom obuhvata sljedeće mjere:

- **Prostorno planiranje i zoniranje** (formiranje zona tišine i zelenih pojaseva)
- **Upravljanje saobraćajem** (mjere za smanjenje brzine, ograničenja brzine i podsticanje korišćenja javnog prevoza)
- **Postavljanje zvučnih barijera i izolacija objekata**
- **Regulisanje radnog vremena gradilišta i noćnih aktivnosti**

• Kampanje za podizanje svijesti javnosti

Trenutno, samo Podgorica ima uspostavljenu kartu buke. Ostale opštine (posebno Nikšić i primorska područja) su u procesu izrade karata buke koje će služiti kao osnova za planiranje mjera ublažavanja.

U okviru CRFASD projekta, biće obavezno sprovođenje monitoringa buke specifičnog za projekat, i to prije početka i tokom izvođenja radova – naročito za ABP objekat i PARO kancelarije – kako bi se potvrdili početni nivoi buke i pratila usklađenost tokom implementacije.

4.1.5. *Zaštita prirode*

Nacionalni kontekst

Crna Gora je poznata po svom bogatom biodiverzitetu i raznolikim prirodnim pejzažima, uključujući obalne zone, planine, rijeke, jezera i prostrane šume. Raznoliki ekosistemi zemlje ugošćuju brojne vrste, od kojih su mnoge rijetke ili ugrožene. Kao rezultat toga, zaštita prirode je ključni nacionalni prioritet, podržavajući očuvanje prirodnog naslijeđa i promociju održivog razvoja i eko-turizma.

Crna Gora je uspostavila **brojna zaštićena područja**, uključujući:

- **Pet nacionalnih parkova** (Durmitor, Biogradska gora, Skadarsko jezero, Lovćen i Prokletije), koji pokrivaju oko 10% nacionalne teritorije.
- **Prirodni rezervati, zaštićena područja i područja jedinstvene flore i faune.**

Jadranska obalna zona sadrži kritična morska staništa kao što su morske trave, korale grebene i stjenovite obale, podržavajući morski biodiverzitet, uključujući delfine, morske kornjače i brojne vrste riba. Kotorski zaliv, UNESCO-va svjetska baština, je značajno ekološko i kulturno dobro.

U unutrašnjosti, značajni slatkovodni ekosistemi uključuju rijeke Taru, Lim, Moraču i Zetu, te jezera kao što su Skadarsko jezero i Plavsko jezero. Kanjon rijeke Tare, drugi najdublji kanjon na svijetu, ključno je zaštićeno obilježje unutar Nacionalnog parka Durmitor.

Pravni i institucionalni okvir

Crnogorski pravni okvir za zaštitu prirode usklađen je sa međunarodnim konvencijama i direktivama EU:

- **Zakon o zaštiti prirode**
- **Zakon o zaštiti životne sredine**
- **Zakon o nacionalnim parkovima**
- **Zakon o šumama**

Ključne institucije uključuju:

- **Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera** – odgovorno za razvoj i koordinaciju politike.
- **Agencija za zaštitu životne sredine** – prati kvalitet životne sredine i sprovodi propise.
- **Nacionalni parkovi Crne Gore** – upravlja sa pet nacionalnih parkova i sprovodi obnovu staništa, praćenje divljih životinja i javno obrazovanje.

Crna Gora je takođe potpisnica velikih međunarodnih sporazuma, uključujući Ramsarsku konvenciju i aktivno sarađuje sa EU, UNDP-om, UNEP-om i regionalnim partnerima na očuvanju biološke raznolikosti i upravljanju životnom sredinom.

Izazovi

Uprkos snažnim pravnim i institucionalnim osnovama, zaštita prirode u Crnoj Gori suočava se sa nekoliko izazova:

- **Urbanizacija i razvoj infrastrukture**, posebno duž obale.
- **Nelegalna sječa drveća, krivolov i ilegalni ribolov**, često uzrokovani slabom primjenom propisa i ekonomskim motivima..
- **Zagađenje** iz industrijskih, poljoprivrednih i urbanih izvora, koje utiče na slatkovodne i morske ekosisteme.
- **Klimatske promjene**, uzrokujući promjene staništa, ekstremne vremenske prilike i gubitak biodiverziteta.
- **Ograničeni finansijski i ljudski resursi**, ograničavajući efikasno upravljanje i monitoring.

Strateške inicijative

Crna Gora je razvila nekoliko ključnih strategija za rješavanje ovih izazova:

- **Nacionalna strategija i akcioni plan za biodiverzitet (NBSAP)** – definiše ciljeve za zaštitu vrsta i staništa, održivi turizam i upravljanje životnom sredinom.
- **EU Natura 2000**– u toku, sa ciljem zaštite prioritarnih vrsta i staništa prema EU direktivi o pticama i staništima.
- **Proširenje zaštićenih područja** – povećanje kopnenih i morskih zaštićenih područja.
- **Održivo upravljanje šumama** – promovisanje biodiverziteta, smanjenje krčenja šuma i podrška ruralnim sredinama.
- **Programi za ugrožene vrste** – fokusiranje na vrste kao što su **balkanski ris, smeđi medvjed i dalmatinski pelikan**.
- **Razvoj ekoturizma** – promocija turizma sa malim uticajem koji podržava očuvanje prirode lokalne zajednice.

Razmatranja relevantna za projekt

Za **CRFASD projekt**, razmatranja zaštite prirode obuhvataju:

Projektna komponenta	Relevantnost za zaštitu prirode
Ribarska luka (Ulcinj)	Kompletna Procjena uticaja na životnu sredinu (EPA) identifikovala je uticaje na morski biodiverzitet i obližnja zaštićena priobalna staništa, uključujući Ulcinjsku solanu (Ramsarsko područje). Plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) uključuje mere za ublažavanje uticaja na morska travna dna, populacije riba i priobalne ekosisteme. Međutim, analiza alternativa u EIA nije u potpunosti integrisala kriterijume biodiverziteta, a potencijalni uticaji na kvalitet vode su navedeni kao nedostatak. Da bi se osigurala potpuna usklađenost sa ESS6, biće pripremljena dodatna ESIA/ESMP nakon što se finalizuju detaljni projekti i povezani objekti (npr. pristupni putevi, komunalni priključci), uključujući pojačano praćenje biodiverziteta i kvaliteta vode.
Postrojenje za nusproizvode	Izbor lokacije biće pažljivo provjeren kako bi se izbjegli osjetljivi ekosistemi (npr. močvare, rijeke ili šumska staništa). Kompletna ESIA/ESMP biće pripremljena nakon što se potvrde konačna lokacija i projekat, obraćajući pažnju na rizike od emisije otpadnih voda, procjednih voda i mirisa koji bi mogli

životinjskog porijekla (ABP)	uticati na biodiverzitet i kvalitet vode. Ublažavanje će uključivati napredne mjere zadržavanja i tretmana, u skladu sa ESS6 i GIIP. Pored toga, Plan angažovanja zainteresovanih strana (SEP) je predvidio poboljšane kampanje za informisanje javnosti i podizanje svijesti kako bi se osiguralo da lokalne zajednice jasno razumiju svrhu objekta, bezbjednosne protokole i ekološke koristi, čime se smanjuju dezinformacije i jača prihvatanje javnosti.
Regionalne kancelarije Agencije za plaćanja (Nikšić i Bar)	Očekuje se da će imati vrlo nizak direktan uticaj na biodiverzitet. Međutim, aktivnosti izgradnje biće selektovane kako bi se izbjeglo uznemiravanje peri-urbanih zelenih prostora, lokalne flore i malih staništa. Standardne dobre građevinske prakse (kontrola erozije, smanjenje prašine i buke, obnova terena) biće primijenjene kako bi se minimizirali preostali uticaji

Buduće procjene

- **Za ABP objekat i PARO lokacije**, specifične procjene uticaja na životnu sredinu i društvo i/ili ESIA/ESMP će potvrditi:
- Neprisutnost uticaja na zaštićena ili osjetljiva prirodna područja.
- Potpornost predloženih mjera za ublažavanje i upravljanje.
- Usklađenost sa nacionalnim zakonima o zaštiti biodiverziteta i Svjetskom bankom ESS6 (Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima).

4.1.6. Klimatske promjene

Nacionalni kontekst

Klimatske promjene predstavljaju značajnu i rastuću prijetnju životnoj sredini, ekonomiji i društvu Crne Gore. Jedinstvena geografija zemlje - sa kombinacijom obalnih, planinskih i slatkovodnih ekosistema - čini je posebno ranjivom na klimatske uticaje, uključujući porast temperatura, promijenjene obrasce padavina, češće ekstremne vremenske događaje i porast nivoa mora.

Crna Gora već doživljava ove promjene, za koje se očekuje da će se intenzivirati u narednim decenijama.

Indikator klimatskih promjena	Posmatrani i projektovani uticaji
Porast temperature	Prosječne temperature su porasle za 0,5 °C do 1,2 °C tokom prošlog stoljeća. Projekcije procjenjuju dalje povećanje od 2,5 °C do 4 °C do 2100. godine, posebno ljeti, što će rezultirati češćim i intenzivnijim toplotnim talasima.
Izmijenjeni obrasci padavina	Godišnje padavine su se smanjile u obalnim i ravničarskim područjima, dok su postale varijabilnije u planinskim područjima. Očekuje se povećani rizik od bujičnih poplava zimi i dugotrajnih suša ljeti.
Porast nivoa mora	Predviđa se da će porasti za 0,2 do 1 metar do 2100. godine, prijeteci niskim obalnim područjima, kritičnoj infrastrukturi i morskim ekosistemima.
Ekstremni vremenski događaji	Značajan porast učestalosti i ozbiljnosti toplotnih talasa, obilnih padavina, poplava i suša već je primijećen i očekuje se da će se nastaviti.
Smanjene sniježnih padavina i povlačenje glečera	Više temperature dovode do smanjenja sniježnih padavina i ranijeg otapanja snijega u planinskim lancima Durmitora i Prokletija, smanjujući dostupnost vode i utičući na riječne ekosisteme.

Uticaji na životnu sredinu

- **Gubitak biodiverziteta** i degradacija staništa, posebno u osjetljivim planinskim i obalnim ekosistemima.
- **Povećani rizici od šumskih požara**, koji prijete šumama i ljudskim naseljima.
- **Promjene u dostupnosti vode**, koje utiču na rijeke, jezera i podzemne vodne resurse.

- **Porast nivoa mora**, erozija i prodor slane vode, koji prijete priobalnim staništima i zajednicama.

Socioekonomski uticaji

- **Turizam:** Podložan ekstremnim temperaturama, eroziji obale i vremenskim poremećajima. Priobalne atrakcije, uključujući Ulcinj, gdje je planirana investicija u ribarsku luku, posebno su ugrožene.
- **Poljoprivreda:** Suše, promijenjeni sezonski uslovi i povećani broj štetočina i bolesti smanjuju prinos ključnih usjeva kao što su masline i grožđe.
- **Energetski sektor:** Proizvodnja hidroelektrične energije je ugrožena promjenama u padavinama i smanjenju sniježnih padavina.
- **Javno zdravlje:** Rizici uključuju bolesti povezane s vrućinama, respiratorne probleme zbog zagađenja vazduha i bolesti prenesene vektorima.
- **Infrastruktura:** Povećan stres uslijed poplava, oluja i klizišta, koji utiču na puteve, mostove, komunalne usluge i zgrade.

Okvir politike i strategije

Crna Gora je posvećena borbi protiv klimatskih promjena kroz:

- **Nacionalnu strategiju o klimatskim promjenama do 2030. godine.**
- **Nacionalni doprinos (NDC) prema Pariskom sporazumu.**
- **Strategiju prilagođavanja klimatskim promjenama.**
- **Zakon o zaštiti klime.**

Kao zemlja kandidat za članstvo u EU, Crna Gora usklađuje svoje politike sa EU zelenim planom, EU sistemom trgovine emisijama (ETS) i integriše klimatske aspekte u nacionalno planiranje razvoja.

Mjere ublažavanja

- **Razvoj obnovljivih izvora energije** (vjetar, sunce, biomasa) kako bi se smanjila zavisnost od fosilnih goriva.
- **Poboljšanja energetske** efikasnosti u zgradama, transportu i industriji.
- **Održiva poljoprivreda i šumarstvo**, promovisanje efikasnog navodnjavanja, organskog uzgoja i očuvanje šuma.
- **Poboljšano upravljanje otpadom**, uključujući smanjenje metana kroz bolje upravljanje deponijama i recikliranje.

Mjere prilagođavanja

- **Upravljanje vodnim resursima**, unapređenje infrastrukture za snabdijevanje i distribuciju vode.
- **Smanjenje rizika od katastrofa**, jačanje odbrambenih sistema od poplava i sistema ranog upozorenja.
- **Upravljanje priobalnim područjima**, uključujući planove Integrisanog upravljanja priobalnim područjima (ICZM) i obnovu ekosistema.
- **Obrazovanje i podizanje svijesti** među javnošću.

4.1.7. *Kulturna baština*

Nacionalni kontekst

Kulturna baština Crne Gore je izuzetno bogata i raznolika, oblikovana hiljadama godina ljudskog naseljavanja i mješavinom civilizacija, uključujući ilirske, rimske, bizantinske, osmanske, venecijanske i austrougarske uticaje. Ova baština odražava kako materijalne, tako i nematerijalne vrijednosti koje doprinose nacionalnom identitetu i socio-ekonomskom razvoju, posebno kroz kulturni turizam.

Materijalna kulturna baština uključuje:

- Istorijske spomenike i arheološka nalazišta.
- Crkve, manastire, džamije i sinagoge.
- Tvrđave, dvorce i stara gradska jezgra (kao što su Kotor, Bar i Cetinje).
- Tradicionalnu arhitekturu, posebno u priobalnim gradovima i planinskim selima.

Nematerijalna kulturna baština uključuje:

- Tradicionalnu muziku i ples.
- Folklor, usmena tradicija i običaji.
- Zanatske vještine i kulinarske prakse.

Dva od crnogorskih lokaliteta prepoznata su kao UNESCO svjetske baštine:

- **Prirodni i kulturno-istorijski region Kotor.**
- **Nacionalni park Durmitor.**

Crna Gora održava **Registar kulturnih spomenika** u kojem se nalaze zaštićeni nepokretni i pokretni kulturni spomenici. Nacionalna legislativa, uključujući **Zakon o zaštiti kulturne baštine**, uspostavlja pravni okvir za očuvanje, upravljanje i promociju baštine. Ministarstvo kulture i medija odgovorno je za implementaciju politike, uz podršku specijalizovanih institucija i partnerstava sa UNESCO-om i drugim međunarodnim organizacijama.

Trenutni izazovi

- **Urbanizacija i razvoj infrastrukture:** Posebno u obalnim područjima i istorijskim gradovima, nova gradnja može biti u sukobu sa očuvanjem baštine.
- **Nezakonite aktivnosti:** Neovlašćena gradnja, pljačka i vandalizam predstavljaju prijetnje za materijalnu i nematerijalnu baštinu.
- **Prirodne nepogode i klimatske promjene:** Poplave, erozija i seizmička aktivnost prijetje ugroženim lokalitetima.
- **Ograničeni resursi:** Ograničeni finansijski i ljudski resursi utiču na efikasno praćenje i održavanje lokaliteta kulturne baštine.

Relevantnost za CRFASD projekat

Projektna komponenta	Potencijalne kulturne baštine
Ribarska luka (Ulcinj)	Potpuna procjena uticaja na životnu sredinu (EIA) potvrđuje da nema direktnih uticaja na registrovana kulturna dobra unutar područja projekta. Međutim, s obzirom na blizinu Starog grada Ulcinja, arheoloških nalazišta i drugih istorijskih značajnih područja, aktivnosti izgradnje moraju biti sprovedene uz oprez. Procedura slučajnih nalaza, usklađena sa ESS8 i nacionalnim propisima o baštini, primjenjuje se

	na sve građevinske radove kako bi se osiguralo da se svaka prethodno neprepoznata kulturna baština pravilno upravlja.
Postrojenje za životinjske nusproizvode (ABP)	Izbor lokacije biće pregledan kako bi se izbjegla blizina kulturnih ili istorijskih lokaliteta. Procedura slučajnih nalaza biće uspostavljena u ESIA/ESMP za izabranu lokaciju.
Regionalne kancelarije Agencije za plaćanja (Nikšić i Bar)	Urbana područja sa uspostavljenim razvojnim zonama; međutim, Nikšić i Bar sadrže kulturna dobra. Rkonstrukcija ili izgradnja objekata biće pregledani zbog potencijalnih interakcija sa baštinom, a odgovarajuće mjere ublažavanja (npr. procedura slučajnih nalaza) biće primijenjene.

Institucionalni i pravni mehanizmi zaštite

Zakon o zaštiti životne sredine i Zakon o zaštiti kulturne baštine Crne Gore zahtijevaju da novi razvojni projekti budu podvrgnuti procjenama uticaja na baštinu kad je to primjereno. Svjetska banka primjenjuje svoj Standard za životnu sredinu i društvo 8 (ESS8), koji obezbjeđuje međunarodne najbolje prakse u zaštiti kulturne baštine tokom pripreme i implementacije projekta.

Gdje god je to potrebno, projekat će implementirati:

- **Procedure slučajnih nalaza** tokom građevinskih aktivnosti.
- **Mjere izbjegavanja ili ublažavanja** ako se identifikuju bilo kakvi rizici za baštinu.
- **Angažman sa zainteresovanim stranama**, kulturnim vlastima i lokalnim zajednicama.

4.2. SOCIJALNA OSNOVA I RELEVANTNI POTENCIJALNI PROBLEMI

4.2.1. *Socio-kulturni, institucionalni, istorijski i politički kontekst*

Crna Gora je prošla kroz značajnu političku, socijalnu i institucionalnu transformaciju od ponovnog sticanja nezavisnosti 2006. godine. Zemlja je dom raznolike, multietničke i multireligiozne zajednice. Prema posljednjem popisu (Monstat, 2022), Crnogorci čine oko 45% stanovništva, nakon kojih slijede Srbi (28,7%), Bošnjaci (8,6%), Albanci (4,9%), Hrvati (1%) i druge etničke manjine. Sa religijskog aspekta, stanovništvo je uglavnom pravoslavno (72%), dok su muslimani—uglavnom Bošnjaci i Albanci—zastupljeni sa 19%, a rimokatolici, uglavnom među hrvatskom i albanskom zajednicom, čine 3,5%.

Od 2010. godine, kada je Crna Gora dobila status kandidata za članstvo u Evropskoj uniji (EU), zemlja je postigla značajan napredak u usklađivanju svojih političkih, institucionalnih i političkih okvira sa EU *acquis-om*. Pregovori o pristupanju formalno su započeli 2012. godine, a do 2023. godine otvorena su sva 33 pregovaračka poglavlja, od kojih su tri privremeno zatvorena. Proces pristupanja EU doveo je do značajnih reformi u oblasti javne uprave, pravosuđa, upravljanja životnom sredinom i ekonomske politike.

Od posebnog značaja za CRFADS projekt, Crna Gora sprovodi reforme u okviru:

- **Poglavlje 11: Poljoprivreda i ruralni razvoj**, promovisanje usklađivanja sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU (CAP), uključujući modernizaciju poljoprivredno-prehrambenih sektora, upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla (ABP) i ruralnu infrastrukturu.
- **Poglavlje 13: Ribarstvo**, podrška usklađivanju sa Zajedničkom ribarskom politikom EU (CFP), održivo upravljanje ribarstvom i razvoj ribarske infrastrukture.
- **Poglavlje 27: Životna sredina i klimatske promjene**, fokusirajući se na usklađivanje sa pravnom tekovinom EU u oblasti zaštite životne sredine, uključujući zaštitu prirode, upravljanje vodama i otpadom, kvalitet vazduha i klimatsku otpornost.

- **Poglavlje 19: Socijalna politika i zapošljavanje**, unapređenje socijalne inkluzije, radničkih prava i zdravlja i bezbjednosti na radu - važna pitanja koja se prepliću sa Svjetskom bankom i Okvirom za zaštitu životne sredine i socijalnu politiku (ESF), naročito ESS2 i ESS10.

Crna Gora je takođe integrisala **socijalnu inkluziju, rodnu ravnopravnost i učešće javnosti** u svoje nacionalne politike, uz podršku IPA III fondova Evropske unije, sa posebnim fokusom na ruralna područja, ranjive grupe i održivi lokalni ekonomski razvoj. Ove prioritete u potpunosti usklađuju sa ciljevima socijalne održivosti projekta CRFADS.

Institucionalno, Crna Gora je ojačala svoje strukture upravljanja životnom sredinom, poljoprivredom, ribarstvom i ruralnim razvojem. Ključna ministarstva—uključujući Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera, i Agenciju za zaštitu životne sredine—imaju ključnu ulogu u planiranju, implementaciji i praćenju, uz podršku opštinskih vlasti i organizacija civilnog društva.

Strateška orijentacija Crne Gore prema članstvu u EU i posvećenost usklađivanju sa evropskim standardima stvorili su povoljan okvir za investicije u CRFADS, naročito u cilju unapređenja održivosti životne sredine, klimatske otpornosti i socio-ekonomskih prilika u sektorima ribarstva i poljoprivredno-prehrambenom sektoru.

4.2.2. **Demografija**

Procjenjuje se da Crna Gora ima oko 620.000 stanovnika (2023), a demografski obrasci odražavaju šire trendove u mnogim evropskim zemljama. Stanovništvo stari, sa prosečnom starošću od oko 39 godina, što je rezultat opadanja nataliteta i povećanja životnog vijeka (trenutno oko 77 godina). Ovi trendovi dovode do smanjenja radno sposobnog stanovništva, što predstavlja stalne izazove za tržište rada, socijalne sisteme i održivost seoskih života—posebno relevantno za poljoprivredno-prehrambene sektore i sektore ribarstva, koji su ciljna područja projekta CRFADS.

Rodna distribucija je uglavnom uravnotežena. Međutim, starije starosne grupe imaju viši udio žena, što je u skladu sa dužim životnim vijekom žena. Rodna dinamika u ruralnim područjima, uključujući prepreke za učešće žena u poljoprivrednim zadrugama, agrobiznisima i ribarstvu, i dalje predstavlja prepoznat izazov u razvoju i rešava se kroz nacionalne strategije za socijalnu inkluziju i rodnu ravnopravnost.

Nivo obrazovanja je generalno visok. Stopa pismenosti prelazi 98%, a pristup osnovnom i srednjem obrazovanju je široko rasprostranjen. Ipak, i dalje postoje obrazovne razlike između urbanih i ruralnih područja, kao i među određenim manjinama i manjinskim grupama, uključujući Rome i Aškalije. Mladi iz ruralnih i obalnih zajednica često migriraju u urbana područja ili inostranstvo u potrazi za boljim zaposlenjem, što doprinosi depopulaciji ruralnih područja i nestašici radne snage u poljoprivredi, prerađivačkoj industriji i ribarstvu.

Zdravstveni ishodi prikazuju pomiješanu sliku. Iako Crna Gora ima relativno visok životni vijek, suočava se sa značajnim opterećenjem od bolesti koje nisu prenosioci, kao što su kardiovaskularne bolesti i dijabetes. Zdravstvena infrastruktura i usluge su adekvatne u urbanim centrima—uključujući Podgoricu, Nikšić i Bar—ali pristup i kvalitet značajno opadaju u ruralnim i udaljenim područjima. Obalna područja takođe doživljavaju sezonski pritisak na zdravstvene usluge zbog turističkih prilika.

Strukture domaćinstava se mijenjaju. Prosječne veličine domaćinstava opadaju, a tradicionalna višegeneracijska domaćinstava postaju rjeđa. Društveni trendovi uključuju kasnije brakove, niže stope

nataliteta i porast broja razvoda, posebno u urbanim područjima. Ovi obrasci utiču na dinamiku zajednice i društvenu koheziju, naročito u ruralnim područjima.

Relevantnost za CRFADS: Demografski trendovi imaju direktne implikacije za intervencije u CRFADS. Starenje i depopulacija ruralnih područja izazivaju dostupnost radne snage u poljoprivredi i ribarstvu. Mladi i žene su ključne ciljne grupe za izgradnju kapaciteta i diverzifikaciju prihoda u okviru projekta. Zdravlje, obrazovanje i socijalna inkluzija su od suštinskog značaja za obezbjeđivanje ravnopravnog učešća ranjivih i marginalizovanih grupa u aktivnostima podržanim od strane CRFADS, u skladu sa Svetskom bankom ESS10 i politikama socijalne inkluzije EU.

Ekonomija i zapošljavanje

Ekonomija Crne Gore u velikoj mjeri zavisi od turizma i sektora usluga, koji zajedno čine preko 60% bruto domaćeg proizvoda (BDP). Nakon teške recesije 2020. godine izazvane pandemijom COVID-19 (pad BDP-a od -15,3%), ekonomija se snažno oporavila, zabilježivši rast od 13% u 2021. godini i nastavila sa rastom u 2022. (6,4%) i 2023. godini (otprilike 6%) (Svjetska banka, 2023). Oporavak je podržan stranim investicijama, rastom privatne potrošnje i prilivom stranih rezidenata, naročito iz Rusije i Ukrajine.

Međutim, i dalje postoje strukturni izazovi. Nacionalna stopa nezaposlenosti iznosi oko 15%, dok je nezaposlenost među mladima znatno viša, što ukazuje na stalnu neusklađenost između obrazovnog sistema i potreba tržišta rada—posebno u tehničkim zanimanjima, poljoprivredi, ribarstvu i preradi hrane. Regionalne razlike su izražene: Podgorica i primorska područja bilježe relativno snažan rast zaposlenosti, dok sjeverne i centralne regije—uključujući ruralna područja Nikšića—zaostaju u pogledu ekonomskih prilika i nivoa prihoda.

Poljoprivreda i ribarstvo

Iako poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo doprinose sa manje od 7% BDP-a, ovi sektori su od ključne važnosti za egzistenciju u ruralnim područjima, bezbjednost hrane i očuvanje kulturne baštine. Sektor ribarstva, posebno mali i tradicionalni ribolov, koncentrisan je duž obale (Ulcinj, Bar, Kotor), dok se akvakultura postepeno razvija. Poljoprivredno-prehrambeni sektor u Crnoj Gori suočava se sa izazovima poput male veličine gazdinstava, starenja poljoprivredne populacije, ograničenog pristupa tržištima i potreba za usklađivanjem sa EU standardima bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine. Ipak, ovi sektori imaju značajan potencijal za održivi razvoj, zapošljavanje mladih i veću ekonomsku participaciju žena, posebno uz podršku CRFADS projekta u oblasti izgradnje kapaciteta, unapređenja lanaca vrijednosti i infrastrukturnog razvoja.

Turizam

Turizam ostaje glavni pokretač ekonomije, naročito u primorskim oblastima (Bar, Ulcinj, Budva, Kotor). Sezonski turizam dovodi do promjenljivih potreba za radnom snagom i čini ekonomiju ranjivom na spoljne šokove (npr. pandemije, geopolitičke krize). Raste politički fokus na održivi, eko i kulturni turizam koji koristi prirodne i kulturne resurse, a istovremeno ublažava pritiske na životnu sredinu i društvo.

Rodna ravnopravnost i ranjive grupe

Rodna neravnopravnost i dalje postoji na tržištu rada. Učešće žena u poljoprivredi, ribarstvu i preduzetništvu ostaje ispod prosjeka EU, ograničeno tradicionalnim društvenim ulogama, slabim pristupom finansijama i nedovoljnom zastupljenošću u tijelima odlučivanja, kao što su proizvođačke asocijacije i zadruge. Ranjive grupe—uključujući etničke manjine, mlade iz ruralnih područja, osobe sa invaliditetom i domaćinstva sa niskim prihodima—suočavaju se sa preprekama za zapošljavanje i ekonomsku uključenost.

Relevantnost za CRFADS

CRFADS direktno podržava nacionalne ciljeve u oblasti ruralnog razvoja, diverzifikacije izvora prihoda i održivog otvaranja novih radnih mjesta u poljoprivredi, ribarstvu i sektoru prerade hrane sa dodatnom vrijednošću. Projekat ima za cilj da odgovori na regionalne ekonomske razlike i unaprijedi učešće mladih, žena i ranjivih grupa u aktivnostima koje donose prihode. Ovi prioriteti su u skladu sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU (CAP), Evropskim stubom socijalnih prava i Okvirom za zaštitu životne sredine i društvenu politiku Svjetske banke (ESS2 i ESS10).

4.2.3. Zemljište i sredstva za život

Zahtjevan reljef Crne Gore i ograničene površine obradivog zemljišta imaju snažan uticaj na korišćenje zemljišta i izvore egzistencije. Primorski region, koji karakteriše intenzivan razvoj turizma, razlikuje se od ruralnijih i ekonomski manje razvijenih sjevernih i centralnih krajeva. Iako poljoprivreda i dalje predstavlja ključni izvor prihoda u ovim ruralnim oblastima, ona sve više ustupa mjesto sektorima orijentisanim ka uslugama, naročito u urbanizovanim regijama. Vlasništvo nad zemljištem u Crnoj Gori je mješovito—kombinacija privatne i državne svojine, pri čemu složeni sistemi vlasničkih prava ponekad dovode do sporova. Vlada je ostvarila napredak u modernizaciji sistema registracije zemljišta, ali i dalje postoje izazovi, naročito u ruralnim područjima gdje su česte neformalne prakse korišćenja zemljišta. Prelazak sa tradicionalnih sredstava za život na zapošljavanje u sektoru usluga nije ravnomjerno raspoređen širom zemlje. Primorska područja su ostvarila značajan ekonomski rast zahvaljujući turizmu, dok su sjeverni regioni ostali u stagnaciji, što je dovelo do unutrašnjih migracija i depopulacije ruralnih sredina.

4.2.4. Infrastruktura

Kvalitet i raspodjela infrastrukture u Crnoj Gori značajno variraju po regionima, što utiče na pristup uslugama, tržištima i zapošljavanju—posebno u ruralnim zajednicama koje zavise od poljoprivrede, stočarstva i ribarstva.

Transport i pristup tržištu

Državna putna mreža pokriva oko 7.000 kilometara, ali je samo 20% klasifikovano kao magistralni ili autoputevi. Ruralna i sjeverna područja, uključujući poljoprivredne zone oko Nikšića i Bara, često nemaju pouzdane putne veze, što ograničava pristup tržištima, uslugama i turističkim centrima. Sezonske vremenske neprilike, klizišta i poplave dodatno otežavaju transport, naročito za male poljoprivrednike i ribare koji prevoze robu.

Ribarska infrastruktura

Primorska ribarska infrastruktura u Crnoj Gori je ograničena i zastarjela. Ribarska luka u Ulcinju (rt Đeran), koja će biti izgrađena u okviru CRFADS projekta, uključivaće savremene objekte za higijenski istovar ribe, hladnjače, proizvodnju leda i usluge održavanja—što će omogućiti usklađenost sa EU standardima higijene i bezbjednosti hrane za riblje proizvode.

Mali ribari—koji čine veliku većinu crnogorske ribarske flote—imaju značajne poteškoće u obezbjeđivanju sigurnih mjesta za istovar i pristupu tržištima sa dodatnom vrijednošću zbog nedostatka adekvatne infrastrukture. Kako bi se prevazišli ovi problemi, CRFADS projekat će prioritetno dizajnirati i izgraditi luku u Ulcinju tako da bude pristupačna i funkcionalna za male ribare. Luka će imati posebne sadržaje prilagođene njihovim potrebama, poput označenog prostora za vez, sigurnih i higijenskih zona za istovar, podrške za skladištenje i preradu, kao i pristupa hladnom lancu i tržišnim objektima.

Ove intervencije imaju za cilj da unaprijede bezbjednost rada, kvalitet proizvoda i tržišnu integraciju malih ribara, čime se povećavaju njihovi prihodi i otpornost.

Međutim, modernizacija ribarske infrastrukture kroz CRFADS—posebno izgradnja klimatski otporne luke u Ulcinju—može predstavljati barijeru za pristup pojedinim malim ribarima koji koriste zastarjele brodove koji ne ispunjavaju očekivane sanitarne ili tehničke standarde. To bi ih moglo nenamjerno isključiti iz korišćenja unaprijeđene infrastrukture.

Kako bi se ublažio ovaj rizik, projekat će:

- Promovisati inkluzivan pristup putem kampanja podizanja svijesti i tehničke podrške kroz SEP i komponente za izgradnju kapaciteta;
- U okviru Plana za uključivanje zainteresovanih strana (SEP), sprovesti ciljano informisanje malih ribara o uslovima za pristup luci, još u ranoj fazi procesa, i identifikovati one koji bi mogli biti pogođeni neusklađenošću;
- Sarađivati sa Direktoratom za ribarstvo na razvoju tehničkih smjernica i programa podrške (uključujući obuke i male grantove, gdje je to moguće) kako bi se ribarima pomoglo da unaprijede ili prilagode plovila i praksu.

Ove mjere imaju za cilj da svi kvalifikovani korisnici, bez obzira na trenutno stanje svojih plovila, budu informisani, podržani i u mogućnosti da ravnopravno imaju koristi od projekta.

Poljoprivredni i objekti za stočarstvo

Poljoprivredni lanci vrijednosti u Crnoj Gori ograničeni su zbog nepostojanja formalne infrastrukture za upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla (ABP). Trenutno u zemlji ne postoji nijedan objekat namijenjen ovoj svrsi, što dovodi do neadekvatnog prikupljanja, obrade i odlaganja životinjskog otpada. Ovaj nedostatak predstavlja ozbiljan rizik za biosigurnost, bezbjednost hrane i zdravlje životne sredine, naročito u sektoru stočarstva.

CRFADS projekat će uspostaviti prvi ABP objekat u Crnoj Gori, što predstavlja ključni korak ka usklađivanju sa EU veterinarskim i ekološkim standardima. Ovaj objekat će pružati centralizovane usluge za pravilno rukovanje nusproizvodima životinjskog porijekla, omogućavajući bezbjedno tretiranje i odlaganje koje smanjuje rizik od izbijanja bolesti, nekontrolisanog odlaganja otpada i zagađenja zemljišta i vodenih resursa.

Ovim se:

- Poboljšavaju sanitarni uslovi stočarske proizvodnje;
- Povećava usklađenost sa nacionalnim i EU propisima;
- Jača održivost i konkurentnost crnogorskog poljoprivredno-prehrambenog sektora.

Ova investicija takođe će poslužiti kao platforma za izgradnju institucionalnih kapaciteta i sprovođenje regulative, obezbjeđujući dugoročnu održivost rada i usklađenost sa ciljevima evropskih integracija.

Institucionalna i administrativna infrastruktura

Regionalne kancelarije Agencije za plaćanja (PAROs) u Nikšiću i Baru, koje su ključne za administraciju subvencija za ruralni razvoj (u skladu sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU - CAP), potrebno je modernizovati radi poboljšanja:

- Efikasnosti usluga i pristupa korisnicima;

- Upravljanja podacima u svrhu usklađenosti sa EU standardima za monitoring i evaluaciju;
- Fizičke dostupnosti za ruralno stanovništvo, uključujući ranjive grupe.

Vodosnabdijevanje, sanitarne usluge i upravljanje otpadom

Pristup vodi i sanitarnim uslugama pokazuje jasnu razliku između urbanih i ruralnih područja. U gradovima poput Podgorice i Bara, veliki broj domaćinstava ima pouzdan pristup vodi i osnovnim uslugama prikupljanja otpadnih voda. Međutim, u ruralnim područjima pokrivenost vodosnabdijevanjem je znatno niža, dok je tretman otpadnih voda veoma ograničen, što predstavlja izazove za životnu sredinu i javno zdravlje—posebno važno za poljoprivredne i ribarske lance vrijednosti koji zahtijevaju čistu vodu i higijenske uslove.

Digitalna infrastruktura

Iako je Crna Gora ostvarila napredak u širenju mobilne mreže, ruralna područja i dalje zaostaju, što ograničava pristup digitalnim savjetodavnim uslugama u poljoprivredi, e-trgovini i platformama za tržišne informacije koje se promovišu kroz EU programe za ruralni razvoj.

Relevantnost za CRFADS i EU standarde

CRFADS projekat direktno odgovara na ove infrastrukturne nedostatke kroz:

- Modernizaciju ribarske i ABP infrastrukture kako bi ispunili EU standarde higijene, sanitarnih uslova i zaštite životne sredine;
- Unapređenje administrativnih kapaciteta institucija za ruralni razvoj (PAROs) u skladu sa EU integrisanim sistemom za administraciju i kontrolu (IACS);
- Unapređenje povezanosti i usluga u ruralnim područjima, čime se podržava inkluzivni ekonomski rast u sektorima poljoprivrede, stočarstva i ribarstva.

Projekat takođe indirektno doprinosi ispunjavanju prioriteta Crne Gore u okviru procesa pristupanja EU, vezanih za ruralni razvoj, bezbjednost hrane, modernizaciju ribarstva i socijalnu inkluziju.

5. POTENCIJALNI EKOLOŠKI I SOCIJALNI RIZICI I UTICAJI I STANDARDNE MJERE UBLAŽAVANJA

Ekološki i socijalni rizici CRFADS projekta prvenstveno proizlaze iz izgradnje i sprovođenja dvije ključne podkomponente:

- **Izgradnja postrojenja za preradu nus proizvoda životinjskog porijekla**
- **Izgradnja/rekonstrukcija regionalnih kancelarija agencije za plaćanja (PARO) u Nikšiću i Baru.**

Ribarska luka u Ulcinju (rt Đeran)

Potpuna procjena uticaja na životnu sredinu, uključujući Plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), završena je, odobrena i objavljena za ribarsku luku (FP) u Ulcinju u decembru 2023. godine, u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom. Ipak, FP je strateška investicija koja može generisati šire razvojne aktivnosti - kao što su širenje ribarstva, usluge vezane za turizam ili pridruženi objekti (npr. pristupni putevi, komunalni priključci, pomoćna infrastruktura).

Iz tog razloga, ESMF ne duplicira opštu procjenu rizika koja je već izvršena u okviru odobrenog nacionalnog EIA/ESMP, koja je adekvatno obuhvatila rizike propisane crnogorskim zakonodavstvom. Umjesto toga, ESMF se nadovezuje na ovu osnovu kako bi osigurao da se bilo kakvi nedostaci identifikovani u EIA—kao što su nedovoljna integracija kriterijuma biodiverziteta u analizi alternativa, ograničena jasnoća uticaja na kvalitet vode, zastarjeli osnovni podaci, konsultacije i razmatranje povezanih objekata—rješavaju u skladu sa ESF-om Svjetske banke. ESMF stoga pruža okvir za pripremu dopunskih procjena i planova upravljanja kako bi se osigurala potpuna usklađenost sa ESS1 i drugim relevantnim standardima, posebno u vezi sa povezanom infrastrukturom ili izmjenama dizajna koje prethodno nijesu bile obuhvaćene.

U skladu s tim, dodatna ESIA/ESMP će biti pripremljen nakon što se potvrde konačni dizajn i povezani objekti. Ova dopunska procjena će:

- Primijeniti postupke provjere i kriterijume isključenja definisane u ovom ESMF-u;
- Integrisati analizu alternativa osjetljivih na biodiverzitet (ESS1, ESS6);
- Razjasniti i pratiti uticaje na biodiverzitet i kvalitet vode u fazama izgradnje i rada;
- Uključiti studije seizmičkog rizika specifične za lokaciju kako bi se osiguralo da strukturni dizajn i sigurnosne mjere odražavaju visoku seizmičku osjetljivost projektnog područja
- Procijeniti kumulativne efekte, uključujući nizvodni turizam i pritiske vezane za ribarstvo;
- Identifikovati i upravljati potencijalnim stjecanjem zemljišta, ograničenjima pristupa ili uticajima na život u skladu s Okvirom politike preseljenja projekata (ESS5); i
- Ojačati praćenje i izvještavanje o zdravstvenim i sigurnosnim rizicima u zajednici (ESS4).
- Primijeniti privremene smjernice **o projektima u ili u blizini zaštićenih područja (2025)** kako bi se osiguralo da nema značajnih negativnih uticaja na Ulcinjsku solanu i druga osjetljiva staništa.
- Sprovesti ažurirane konsultacije sa zainteresovanim stranama (ESS10).

Ovo osigurava da potprojekat FP-a ne samo da ostane u skladu sa crnogorskim zahtjevima, već je i u potpunosti usklađen sa standardima dubinske analize i upravljanja rizicima ESF-a Svjetske banke tokom finalizacije dizajna, izgradnje i rada.

5.1. EKOLOŠKI RIZICI I UBLAŽAVANJE

Podkomponenta	Faza	Rizici/uticaji na životnu sredinu	Standardne mjere ublažavanja
ABP postrojenje	Izgradnja	- Buka, prašina, mirisi i vibracije - Zagađenje zemljišta i vode (izlijevanje goriva, hemikalije, otpadne vode) - Stvaranje otpada (građevinski otpad, potencijalni opasni otpad) - Poremećaj biološke raznolikosti (ako je u blizini prirodnih staništa)	- Izvođački ESMP (C-ESMP) sa kontrolom prašine/buke - Sprečavanje izlijevanja i sekundarno zadržavanje - Odvajanje otpada i licencirano odlaganje - Skringing biodiverziteta prije radova - Usklađenost sa EU i nacionalnim građevinskim EHS standardima
	Funkcionisanje	- Emisije mirisa i vazduha - Ispuštanje otpadnih voda - Rukovanje opasnim materijalima (patogeni, hemikalije) - Smetnje u zajednici (saobraćaj, buka)	- Sistemi za kontrolu emisije i mirisa u vazduh - Postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u skladu sa EU Direktivom o komunalnim otpadnim vodama - OHS i planovi upravljanja otpadom - Saobraćajni i sigurnosni planovi
PAROs (Nikšić & Bar)	Izgradnja	- Buka, prašina, vibracije - Moguća izloženost azbestu tokom rušenja - Stvaranje otpada - Prekid javnog pristupa i usluga	- CESMP sa kontrolom buke/prašine - Pregled azbesta i sertifikovano uklanjanje (ako postoji) - Odvajanje otpada i licencirano odlaganje - Upravljanje pristupom i javne obavještenja
	Funkcionisanje	- Nema značajnih rizika za životnu sredinu	- Rutinsko održavanje zgrade u skladu sa nacionalnim propisima o zaštiti zdravlja i zaštiti na radu i životnoj sredini

5.2. DRUŠTVENI RIZICI I UBLAŽAVANJE

Podkomponenta	Faza	Društveni rizici/uticaji	Standardne mjere ublažavanja
ABP postrojenje	Izgradnja	- Poremećaji u zajednici (buka, prašina, saobraćaj) - Rizici od bezbjednosti i zdravlja na radu za radnike - Kupovina zemljišta / preseljenje (zavisno od lokacije) <i>Potencijalno nesrazmjerni uticaji na ranjive grupe, uključujući romske zajednice, koje žive u blizini, usljed socio-ekonomske marginalizacije, ograničenog pristupa informacijama ili slabije institucionalne podrške.</i>	- SEP i GRM na pripremljeni - Pristupačni i inkluzivni mehanizmi za rješavanje pritužbi (GRM) sa dosegom u marginaliziranim naseljima; - Kodeks ponašanja radnika izvođača radova - Plan upravljanja saobraćajem - Skringing za kupovinu zemljišta - ako se identifikuju ESS5 relevantni uticaji da slijede smjernice RPF-a
	Funkcionisanje	Uticaj mirisa i kvaliteta vazduha na okolne zajednice Nepropisno rukovanje ili skladištenje nusproizvoda životinjskog porijekla može dovesti do jakih i dugotrajnih mirisa, posebno ako je objekat smješten u blizini stambenih ili poljoprivrednih zona. Ovo može značajno uticati na kvalitet života, izazvati pritužbe zajednice i smanjiti javnu prihvatljivost objekta. Rizici saobraćaja i bezbjednosti na putevima Transport nusproizvoda životinjskog porijekla do i od objekta očekuje se da poveća saobraćaj teških vozila u okolnim područjima. To može predstavljati bezbjednosni rizik za pješake i lokalne stanovnike, izazvati buku i prašinu, te potencijalno ometati svakodnevne aktivnosti u obližnjim zajednicama—posebno tamo gdje je saobraćajna infrastruktura ograničena. Rizici po zdravlje i bezbjednost radnika i zajednice (OCHS)	- Sistemi za kontrolu emisije i mirisa u zrak - Angažman zajednice i rješavanje pritužbi - OHS procedure i planovi za hitne slučajeve - Stroge mjere zdravlja i bezbjednosti na radu (OHS), uključujući PPE, protokole vakcinacije (gdje je to prikladno) i obuku osoblja (ESS2); Planovi upravljanja saobraćajem - Sveobuhvatni sistemi za obradu otpada i zadržavanje za sprječavanje ispiranja i otjecanja, usklađeni sa ESS3 i GIIP; - Jasno planiranje za nepredviđene situacije za slučajno izlijevanje, odgovor na izbijanje bolesti i koordinacija sa veterinarskim i javnim zdravstvenim vlastima (usklađeno sa ESS4).

		Rizici za radnike: Radnici u objektu mogu biti izloženi opasnim supstancama i uslovima, uključujući hemikalije (npr. dezinfekciona sredstva), fizičke rizike (npr. rukovanje teškim materijalima) i biološke rizike (npr. zoonotski patogeni iz raspadajućih životinjskih otpadaka). Bez adekvatne zaštitne opreme i obuke o bezbjednosti, ovo može dovesti do ozbiljnih zdravstvenih problema. Rizici za zajednicu: Neadekvatno zadržavanje, tretman ili odlaganje nusproizvoda životinjskog porijekla može dovesti do curenja, prosipanja ili kontaminacije zemljišta i vodenih resursa. Ovo predstavlja rizik od prenosa bolesti na okolno stanovništvo i poljoprivredna zemljišta. Rizik prenosa bolesti i širenja patogena Nusproizvodi životinjskog porijekla, ako nisu pravilno obrađeni i sanitizovani, mogu sadržavati štetne patogene, uključujući bakterije, viruse i parazite. Nepravilno rukovanje ili kvarovi u hitnim situacijama (npr. prekid u procesu prerade ili curenje odlaganja otpada) mogu dovesti do širenja zaraznih bolesti na ljude, životinje ili životnu sredinu. Ovo predstavlja značajan bio-bezbjednosni rizik, posebno u ruralnim ili područjima sa intenzivnom stočarskom proizvodnjom. Kumulativni uticaji i reputacioni rizici Kao prvi objekat za obradu nusproizvoda životinjskog porijekla u Crnoj Gori, projekat može biti pod povećanom pažnjom ili otporom javnosti, posebno ukoliko postoji nedostatak informisanosti o sigurnosnim protokolima i ekološkim benefitima objekta. Loša komunikacija ili nedovoljno uključivanje zainteresovanih strana može dovesti do dezinformacija i reputacionih rizika za projekat i nadležne institucije.	
PAROs (Nikšić & Bar)	Izgradnja	- Privremeni prekid javnih usluga - Smetnja buke/prašine - Zdravlje i zaštita zajednice (pitanja pristupa) - Rizici od bezbjednosti i zdravlja na radu radnika - Potencijalni rizik od SEA/SH (nizak)	- Javne objave i planiranje pristupa - Građevinske sigurnosne barijere i signalizacija - Kodeks ponašanja izvođača radova i planovi za bezbjednost i zdravlje na radu - Radnički GRM i zajednica GRM
	Funkcionisanje	- Nema značajnih društvenih rizika - Potencijalno poboljšana isporuka usluga i dostupnost	- Kontinuirane povratne informacije zainteresovanih ostrana i održavanje objekta

5.3. MEĐUSEKTORSKI ALATI ZA UBLAŽAVANJE

Alat/instrument	Primjena
Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF)	Pruža sveobuhvatne smjernice za identifikaciju, skrining, klasifikaciju rizika i planiranje ublažavanja za sve potprojekte prema CRFASD-u, posebno tamo gdje detaljni projekti još nisu dostupni. Opisuje procedure za pripremu instrumenata specifičnih za lokaciju i osigurava dosljednost sa ESF-om Svjetske banke i nacionalnim zakonodavstvom. Može se dopuniti drugim okvirima ili procjenama (npr. RPF, ESCP, SEP i LMP) prema potrebi.

Planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP/ESMP kontrolne liste)	Definiše detaljne, specifične ekološke i socijalne mjere ublažavanja, posebno za podprojekte kao što su ABP postrojenje, ribarska luka i PARO zgrade. Oni su zasnovani na ishodima skrininga i uključuju planove praćenja, institucionalne odgovornosti i procjene troškova. Kontrolne liste se mogu koristiti za manje rizične standardizovane aktivnosti.
Izvođački ESMP (C-ESMP)	Pripremljen od strane izvođača prije početka radova, na osnovu ESMP-a, kako bi se detaljno opisalo kako će se E&S mjere ublažavanja implementirati tokom izgradnje. Pokriva rizike specifične za lokaciju kao što su prašina, buka, otpad, sigurnost radnika i uključuje izjave o metodama za osjetljive radove. Mora biti odobren od strane PMT-a prije početka radova.
Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP)	Vodi inkluzivne, transparentne i kulturološki prikladne konsultacije sa zainteresiranim stranama tokom životnog ciklusa projekta. Uključuje mehanizme za otkrivanje informacija, prikupljanje povratnih informacija i funkcionalni mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) dostupan svim zainteresiranim stranama, uključujući ranjive grupe.
Procedure upravljanja radom (LMP)	Olakšati planiranje projekta i pomoći u identifikaciji resursa neophodnih za rješavanje radnih pitanja povezanih sa projektom. Procedure upravljanja radom snagom pomažu da se: (a) identifikuju različite kategorije radnika koje će vjerovatno biti uključene u projekat, i (b) utvrde načini ispunjavanja zahtjeva ESS2 koji se primjenjuju na različite kategorije radnika, uključujući i GRM za radnike.
Procedure za slučajne nalaze	Uspostavljene kako bi se osiguralo da svaki fizički kulturni naslijeđeni objekat koji se neočekivano otkrije tokom iskopa ili građevinskih radova bude pravilno zaštićen, u skladu sa nacionalnim zakonima i ESS8. Obuhvataju protokole za obustavu radova i procedure izvještavanja.
Planovi upravljanja saobraćajem	Pripremljen za svako gradilište kako bi upravljao povećanim obimom saobraćaja i osigurala sigurnost na putevima za radnike i zajednice. Uključuje usmjeravanje vozila, raspoređivanje, signalizaciju, kontrolu pristupa i sigurnost pješaka u blizini radnih mjesta.
Planovi pripravnosti i odgovora u vanrednim situacijama	Detaljno definišu protokole i odgovornosti za upravljanje vanredni situacijama (npr. hemijska prosipanja, požari, izbijanje bolesti) koji mogu uticati na zdravlje i bezbjednost radnika ili zajednice. Obuhvata koordinaciju sa lokalnim službama za vanredne situacije, procedure obavještanja i zahtjeve za obuku.
Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP)	Obavezujući dokument koji su dogovorili Zajmoprimac i Svjetska banka, a koji definiše sve okolišne i socijalne obaveze (instrumenti, osoblje, vremenski okviri itd.) potrebne za usklađenost sa ESF. Prati se tokom cijelog životnog ciklusa projekta.
Okvir politike preseljenja (RPF)	Priprema se kada tačne lokacije i uticaji eksproprijacije zemljišta nisu poznati prilikom procjene. Definiše principe, organizacione aranžmane i procedure za izradu Akcionih planova preseljenja (RAP) kada je potrebno. Relevantno za ABP ili ribarske luke ako postoje rizici vezani za zemljište.
Akcionni planovi preseljenja (RAP) – specifični za lokaciju	Razvijaju se ako je eksproprijacija zemljišta potvrđena. Identifikuju pogođene osobe, pružaju mjere naknade i obnove životnih uslova, te osiguravaju konsultacije i postupke rješavanja žalbi u skladu sa ESS5.
Planovi upravljanja otpadom (WMP)	Posebno važni za objekte poput ABP, koji generišu opasan i neopasan otpad. Definišu kako će otpad biti segregiran, skladišten, transportovan, tretiran i sigurno odložen, uključujući odgovornosti i monitoring.
Planovi upravljanja zdravljem i bezbjednošću (OHS/H&S Plans)	Iako ESMP izvođača može uključivati H&S odredbe, potrebni su posebni planovi za objekte koji rukovode hemikalijama, biološkim otpadom ili složenom mašinerijom (npr. ABP). Obrađuju rizike za radnike i okolne zajednice.
Planovi upravljanja biodiverzitetom (ako je potrebno)	Razvijaju se ako podprojekat identifikuje značajne uticaje na staništa ili vrste, posebno relevantno u blizini obalnih ili zaštićenih područja. Obuhvataju mjere ublažavanja, obnove i monitoringa u skladu sa ESS6.
Planovi upravljanja zaraznim bolestima (za ABP)	Posebno relevantni zbog rizika od zoonotskih bolesti u radu ABP. Mogu biti integrisani u Plan za vanredne situacije ili postojati kao samostalan instrument prema ESS4. Obuhvataju protokole za nadzor bolesti, PPE, obuku radnika i metode odlaganja.

5.3.1. Pregled ekoloških rizika i mjera ublažavanja u fazi prije izgradnje, izgradnje i rada

Ekološki rizici i mjere ublažavanja za CRFADS podprojekte tvrde infrastrukture – **Postrojenje za preradu nis proizvoda životinjskog projekla i regionalne kancelarije agencije za plaćanja (PARO)** - sažeti su u nastavku.

Napomena: Potpuna procjena uticaja na životnu sredinu, uključujući plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), za ribarsku luku (FP) u Ulcinju završena je, odobrena i objavljena u decembru 2023. godine, u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom. Ipak, ribarska luka je strateška investicija koja može generirati šire razvojne aktivnosti - kao što su razvoj ribarstva, usluge vezane za turizam ili pridruženi objekti (npr. pristupni putevi, komunalni priključci, pomoćna infrastruktura). Iz tog razloga, ESMF ne radi duplu provjeru rizika koja je već sprovedena u okviru odobrenog nacionalnog EIA/ESMP-a, koji je adekvatno adresirao rizike koje zahtijeva crnogorsko zakonodavstvo. Umjesto toga, ESMF gradi na tim temeljima kako bi se osiguralo da se bilo koji nedostaci identifikovani u EIA - kao što su nedovoljna integracija kriterija biološke raznolikosti u analizu alternativa, ograničena jasnoća o uticajima na kvalitet vode ili zastarjeli osnovni podaci i konsultacije i razmatranje povezanih objekata - rješavaju u skladu sa ESF-om Svjetske banke. ESMF stoga pruža okvir za pripremu dopunskih procjena i planova upravljanja kako bi se osigurala potpuna usklađenost sa ESS1 i drugim relevantnim standardima, posebno za povezane objekte ili modifikacije dizajna koje prethodno nisu bile pokriveno.

U skladu s tim, dopunski ESIA/ESMP će biti pripremljen nakon što se potvrde konačni dizajni i povezani objekti. Ova dopunska procjena će:

- Primijeniti postupke provjere i kriterijume isključenja definisane u ovom ESMF-u;
- Integrisati analizu alternativa osjetljivih na biodiverzitet (ESS1, ESS6);
- Razjasniti i pratiti uticaje na biodiverzitet i kvalitet vode u fazama izgradnje i rada;
- Uključiti studije seizmičkog rizika specifične za lokaciju kako bi se osiguralo da strukturni dizajn i mjere bezbjednosti odražavaju visoku seizmičku osjetljivost projektnog područja;
- Procijeniti kumulativne efekte, uključujući nizvodni turizam i pritiske vezane za ribarstvo;
- Identifikovati i upravljati potencijalnim stjecanjem zemljišta, ograničenjima pristupa ili uticajima na živote u skladu s Okvirom politike preseljenja projekata (ESS5);
- Ojačati praćenje i izvještavanje o zdravstvenim i sigurnosnim rizicima u zajednici (ESS4);
- Primijeniti privremene smjernice za projekte u ili u blizini zaštićenih područja (2025) kako bi se osiguralo da nema značajnih negativnih uticaja na Ulcinjsku solanu i druga osjetljiva staništa;
- Provesti ažurirane konsultacije sa zainteresovanim stranama (ESS10).

Ovo osigurava da podprojekat ribarske luke-a ne samo da ostane u skladu sa crnogorskim zahtjevima, već je i u potpunosti usklađen sa standardima dubinske analize i upravljanja rizicima ESF-a Svjetske banke tokom finalizacije dizajna, izgradnje i rada.

Ekološki rizici i mjere ublažavanja — faza prije izgradnje (dizajna)

E&S aspekt	Mjere ublažavanja
Odabir lokacije (ABP)	- ESIA da osigura da nema blizine osjetljivih receptora (stanovanje, škole, zdravstvena zaštita). - Izbjegavanje poplavnih zona, osjetljivih ekosistema i kandidata Natura 2000 područja. - Potrebna je osnovna procjena biološke raznolikosti, buke i vode.

Energetska efikasnost (PARO)	- Primijeniti standarde energetske efikasnosti i ventilacije prilagođene sezonskim i klimatskim uticajima. - Koristiti visoko efikasne HVAC i izolaciju. - Uključiti rješenja zasnovana na prirodi (npr. sjenčanje, reflektirajući materijali, prirodno uređenje životne sredine).
Bezbjednost od požara (svi)	- Usklađenost sa crnogorskim i EU kodeksima zaštite od požara i života. - Vatrootporni materijali specificirani u dizajnu. - Ugrađeni izlazni putevi za hitne slučajeve i sistemi za odgovor na požar.
Seizmička bezbjednost (sve)	- Strukturni dizajn mora biti u skladu sa Eurokodom 8 za seizmičku otpornost. - Planovi za naknadnu ugradnju gdje je to potrebno (posebno stariji PARO).
Upravljanje bukom (ABP)	- Dizajnirajte operativne funkcije za smanjenje buke (kućišta, akustične barijere). - Osigurajte da građevinski planovi ublažavaju buku u blizini osjetljivih receptora.
Planiranje upravljanja otpadom	- ABP tokovi otpada da slijede propise EU o nusproizvodima životinjskog otpada. - PAROs da uključuju uredsko i povremeno planiranje upravljanja opasnim otpadom. - Dizajn uključuje odgovarajuće sisteme skladištenja i odlaganja otpada.

Ekološki rizici i mjere ublažavanja — faza izgradnje

Aktivnost podkomponenti	Rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
Priprema gradilišta, rušenje, premještanje mašina	- Prašina, buka, emisije vibracija.- Kontaminacija tla/vode od curenja goriva/ulja.- Poremećaj staništa ili gubitak vegetacije.- Povećan saobraćaj, sigurnosni rizici.- Stvaranje otpada (građevinski otpad, opasni otpad, npr., ACM).	- Primjena ESMP/ESIA planova za ublažavanje specifičnih za lokaciju.- Suzbijanje prašine (npr. prskanje vodom).- Održavanje mašina za sprečavanje curenja.- Jasno definisane transportne rute i ograničenja brzine.- Odvajanje otpada, skladištenje i licencirano odlaganje.- Radnici opremljeni osobnom zaštitom.- Definirane zone zaštite biodiverziteta (ako je potrebno).
Rušenje starih PARO objekata	- Izloženost azbestu (ako je prisutna). - Rizik od ozljeda ili nesigurne demontaže. - Zdravstveni rizici zajednice (prašina, buka).	- Istraživanja azbesta prije rušenja. - Rukovanje azbestom od strane sertifikovanih izvođača. - Javna obavještanje i ograde. - Ograničenja vremena buke. - Planovi za hitne slučajeve na spremni.
Izgradnja objekta ABP-a	- Kontaminacija podzemnih/površinskih voda. - Povećan promet. - Rizici za zdravlje i bezbjednost na radu. - Privremeni poremećaj biološke raznolikosti.	- Sekundarno zadržavanje goriva/hemikalija. - Kontrola otjecanja oborinskih voda. - Radnici obučeni u praksi OHS-a. - Vrijeme izgradnje kako bi se izbjegle sezone razmnožavanja/gniježđenja (ako je primjenjivo).
Opšti građevinski radovi (PARO)	- Ometanje obližnjih javnih usluga (ako PARO ostane operativan).	- Raspored ometajućih radova izvan vršnog radnog vremena. - Angažman i obavještanje zainteresovanih strana. - Održavanje ograde barijera i sigurnog javnog pristupa.

Ekološki rizici i mjere ublažavanja —faza funkcionisanja

Aktivnost podkomponenti	Rizici i uticaji	Mjere ublažavanja
Funkcionisanje ABP o	- Miris i emisije u vazduh. - Ispuštanje otpadnih voda. - Stvaranje čvrstog i opasnog otpada. - Buka iz opreme. - Uticaji transporta (isporuka nusproizvoda životinjskog porijekla).	- Instalirajte filtere za vazduh, pročišćivače i ventilacione sisteme. - Tretirajte otpadne vode u skladu sa EU standardima ispuštanja. - Opasnim otpadom upravljajte sa licenciranim operaterima. - Sistemi za kontrolu buke su operativni. - Implementiran plan upravljanja saobraćajem.
Funkcionisanje PARO	- Potrošnja energije. - Stvaranje otpada. - Rizici za bezbjednost radnika.	- Redovne revizije energetske efikasnosti. - Odvajanje otpada i licencirano odlaganje. - Planirano održavanje zgrade. - Obuka o bezbjednosti radnika i osigurana oprema.

ESS pregled rizika za ABP i PARO

ESS Standard	Ključni rizici	Predloženo ublažavanje
ESS1	Zagađenje, zdravlje i bezbjednost, poremećaj biološke raznolikosti	ESIA/ESMP za ABP; ESMP / checklist za PARO-e
ESS2	Zdravlje i bezbjednost radnika, rizici od priliva radne snage	Usklađenost LMP, Kodeks ponašanja, OHS obuka

ESS3	Efikasnost resursa, upravljanje otpadom	Energetski efikasni dizajni; Planovi upravljanja otpadom u skladu sa EU standardima
ESS4	Zdravlje i bezbjednost zajednice, saobraćajne nesreće, smetnje	Plan upravljanja saobraćajem; komunikacija sa zainteresovanim stranama; rješavanje žalbi
ESS5	Kupovina zemljišta (ako je potrebno)	Primijeniti hijerarhiju mjera ublažavanja; implementirati RPF ako izbjegavanje nije izvodljivo
ESS6	Uticaji na biodiverzitet	Izbjegavanje kroz odabir lokacije; planiranje sezonskog rada
ESS8	Kulturno naslijeđe	Procedure za slučajne nalaze integrisane u sve ugovore
ESS10	Angažman zainteresovanih strana, mehanizmi žalbi	SEP implementiran; pristupačan GRM za zajednicu i radnike

6. UPRAVLJANJE EKOLOŠKIM I SOCIJALNIM RIZICIMA

6.1. METODOLOGIJA ZA SKRINING I PROCJENU UTICAJA E&S

Budući da CRFADS projekat uključuje niz podprojekata koji će biti dalje definisani i pripremljeni tokom implementacije projekta (uključujući ribarsku infrastrukturu na rtu Đeran, postrojenje za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP) i potencijalne manje infrastrukturne ili institucionalne aktivnosti), potrebno je osigurati sveobuhvatan proces provjere i procjene rizika E&S za sve podprojekte.

U skladu sa Okvirom za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF), posebno ESS1 – Procjena i upravljanje rizicima i uticajima E&S, Jedinica za implementaciju projekta (PMT) će procijeniti ekološke i socijalne rizike i uticaje svakog podprojekta primjenom metodologije definisane u ovom Okviru za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF).

Za svaki podprojekat, PMT će primijeniti **listu izuzetaka i procedure skrininga** (vidi Aneks 4 i Aneks 5) navedene u ovom ESMF-u.

Preliminarna E&S procjena za CRFADS projekat pokazuje da se ne očekuje da će bilo koji od trenutno planiranih podprojekata biti klasifikovan kao "Visokorizičan". Svaka aktivnost ili podprojekt koji bi mogao pokrenuti visoki rizik biće isključen prema listi za skrining i isključenje

Postupak skrininga

Za projekte koji uključuju više podprojekata ili aktivnosti, kao što je slučaj sa CRFADS-om, Svjetska banka zahtijeva **obaveznu** reviziju:

- Adekvatnost nacionalnih ekoloških i socijalnih zahtjeva koji se primjenjuju na podprojekte.
- **Kapacitet zajmoprimca (MAFWM) i njegove jedinice za upravljanje projektom (PMT)** za upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima i uticajima, posebno kapacitet da:
 - (a) Obavlja provjere podprojekata.
 - (b) Osigura kvalifikovane stručnjake za životnu sredinu i društvo.
 - (c) Pregleda nalaze procjene za životnu sredinu i društvo.
 - (d) Implementira mjere ublažavanja i upravljanja.
 - (e) Prati uticaj na životnu sredinu i društvo tokom implementacije.

Svi podprojekti i aktivnosti u okviru komponenti 1 i 2 će biti podvrgnuti ekološkoj i socijalnoj procjeni u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom i Okvirom Svjetske banke za zaštitu životne sredine i društvo (ESF). PMT će provesti skrining, kategorizaciju rizika i pripremu odgovarajućih E&S instrumenata, uključujući dopunu već postojećih, kako bi se osigurala materijalna usklađenost sa nacionalnim zakonom i relevantnim zahtjevima ESS-a.

Svaki podprojekat i njegove aktivnosti moraju proći ekološku i društvenu procjenu u skladu s ovim ESMF-om, a posljedično i ESF-om, integrišući aktivnosti angažmana zainteresovanih strana, uključujući konsultacije i povratne informacije. Procjena uticaja na životnu sredinu i društvo prati proces od 5 koraka za identifikaciju rizika povezanih sa specifičnim pod-projektima, isključivanje bilo koje visokorizične aktivnosti, identifikaciju potencijalnih uticaja i definisanje mjera ublažavanja za sprečavanje ili minimiziranje negativnih uticaja i određivanje vrste instrumenta upravljanja potrebnog za ispunjavanje projektnih standarda. Za implementaciju planiranih podprojekata u okviru Komponente 1 i 2 (infrastruktura) mora se preuzeti sljedećih 5 koraka koji se tiču procesa procjene E&S:

Korak 1. Skrining podprojekata i klasifikacija rizika

Prihvatljivi podprojekti koji su uspješno prošli listu isključenja će naknadno proći ekološku i socijalnu (E&S) provjeru. Na osnovu rezultata skrininga, PMT će predložiti odgovarajuće E&S instrumente za svaki podprojekat, slijedeći smjernice date u Matrici klasifikacije rizika (Tabela 9). Predložena klasifikacija rizika i odgovarajući E&S instrumenti će biti dostavljeni Svjetskoj banci na pregled i odobrenje. Klasifikacija će uzeti u obzir faktore kao što su vrsta projekta, lokacija, ekološka i socijalna osjetljivost i razmjor projekta. Konačna potvrda kategorije rizika i odabira instrumenata leži na Svjetskoj banci.

Prema Uredbi o projektima za koje je potrebna procjena uticaja na životnu sredinu (Službeni list Crne Gore br. 20/07 i 47/13, 53/14), određeni potprojekti pod Komponentom 1 i Komponentom 2 mogu potpasti pod Listu I (koja zahtijeva obaveznu potpunu procjenu uticaja na životnu sredinu) ili Listu II (zahtijeva skrining kako bi se utvrdila potreba za EIA), posebno pod:

- Tačka 12. *Infrastrukturni projekti*: b) projekti urbanog razvoja, uključujući komercijalne, poslovne i prodajne centre sa korisnom površinom većom od 1.000 m² (hoteli, vjerski objekti, objekti za obrazovanje, nauku, zdravstvo, kulturu, socijalnu zaštitu, pozorišta, kina, izložbene dvorane i drugi).
- Tačka 15. *Ostali projekti*: a) svi projekti koji se nalaze unutar zaštićenih prirodnih područja ili zaštićenog životna sredina nepokretnih kulturnih dobara.

Unakrsno upućivanje: za pune nacionalne zahtjeve EIA i kako se oni primjenjuju na CRFADS više detalja je dato u poglavlju 3 ovog ESMF-a.

Postupak skrininga će rezultirati time da se projekat klasifikuje u jednu od sljedećih kategorija:

Tabela 9. Matrica klasifikacije rizika za prihvatljive podprojekte

Nivo rizika podprojekta	Opis	Podobnost / E&S instrumenti
1. Nizak rizik	Podprojekti sa zanemarljivim uticajem na životnu sredinu i društvo za koje procjena uticaja na životnu sredinu nije potrebna. Aktivnosti koje nisu ni na Listi I ni II Uredbe o projektima za koje procjena uticaja na životnu sredinu NIJE potrebna. Radovi na rekonstrukciji; Ne nalazi se u zaštićenim sredinama ili u blizini mjesta kulturne baštine. ne nalazi se u socijalno osjetljivim područjima niti zahtijeva kupovinu zemljišta i preseljenje, a bilo kakva istorijska kupovina zemljišta nije preduzeta u očekivanju ili direktnoj vezi sa projektom.	Ispunjava uslove za finansiranje. Nije potrebna formalna EIA PMT će pripremiti kontrolnu listu ESMP. SEP i LMP će biti implementirani.
2. Umjereni rizik	Podprojekti sa upravljivim, privremenim i lokalizovanim E&S uticajima. Obično spadaju u Listu II. - Radovi na izgradnji/rekonstrukciji. - Rehabilitacija ili rekonstrukcija Agencije za plaćanja ili sličnih zgrada javnih službi. - Smještene u neosjetljivim okruženjima. - Ne nalazi se u socijalno osjetljivim područjima - Može zahtijevati manju kupovinu zemljišta bez uklanjanja neformalnih stanara javnog zemljišta ili zahtijevanja fizičkog i ekonomskog raseljavanja	Ispunjava uslove za finansiranje. Neophodno je da PMT razvije kontrolnu listu ESMP ili ESMP. SEP i LMP će biti implementirani, a RAP pripremljen i implementiran. Korisnici će podnijeti zahtjev nadležnom organu za odlučivanje da li je potrebna EIA prema nacionalnom zakonu, a PMT će pratiti ove aktivnosti. U slučaju podprojekata koji se nalaze na području zaštićenog kulturno-istorijskog entiteta CHMP za svaki pojedinačni podprojekat.

3. Značajan rizik	Podprojekti sa potencijalno značajnim uticajem. Potencijalni projekti Liste I (obavezna potpuna EIA): - Novi veliki objekti, kao što je postrojenje za životinjske nusproizvode (ABP), ako je prekoračen opseg (npr. kapacitet za obradu otpada ili velika područja za preradu). - Velika lučka infrastruktura koja prelazi opseg Liste I ili uzrokuje kumulativne morske/obalne uticaje. Potencijalni projekti sa Liste II (potrebna provjera): - Rehabilitacija ili rekonstrukcija Agencije za plaćanja ili sličnih javnih zgrada u ekološki osjetljivim područjima ili zaštićenim kulturnim zonama. - Izgradnja veća od 1.000 m² izgrađene površine ili smještena u zaštićenim područjima. -HAS povijesne slučajeve kupovine zemljišta, -Zahtijeva eksproprijaciju i preseljenje (i ekonomsko i fizičko)	Ispunjava uslove za finansiranje. PMT za pripremu ESIA/ESMP). Postojeći ESIA/ESMP će biti pregledani i revidirani za projektну ESMF usklađenost. RAP-ovi specifični za lokaciju će biti pripremljeni i implementirani prije ugovora za građevinske radove. Osim toga, specifični planovi upravljanja će biti razvijeni u skladu sa sa zahtjevima ovog ESMF-a. PMT će sprovesti EIA po potrebi prema nacionalnom zakonodavstvu.
4. Visok rizik	Podprojekti će vjerovatno imati vrlo značajne, raznolike i / ili dugoročne negativne uticaje na ljudsko zdravlje i prirodno okruženje, čija se veličina teško može odrediti u fazi identifikacije podprojekta. Ovi uticaji takođe mogu uticati na šire područje izvan lokacija podprojekata. Mjere za ublažavanje takvih ekoloških rizika mogu biti složene i zahtijevati značajne finansijske troškove.	Ne ispunjava uslove za finansiranje.

Skrining izvršen prema klasifikaciji rizika Svjetske banke prepoznao je da se očekuje da će podprojekti pod komponentom 1 i 2 biti uglavnom značajnog i umjerenog rizika. Konačnu odluku o potrebnim E&S instrumentima i dokumentaciji donosiće će PMT viši stručnjak za životnu sredinu i društvo i stručnjak za društveni okvir od slučaja do slučaja i potvrđen od strane Svjetske Banke.

Korak 2. Priprema podprojekta

PMT će angažovati kvalifikovanu konsultantsku kompaniju da pripremi tehničku dokumentaciju potrebnu za implementaciju podprojekata pod komponentama 1 i 2.

Prije pokretanja implementacije bilo kojeg potprojekta, konsultant će pripremiti svu potrebnu tehničku dokumentaciju, uključujući:

- Detaljan tehnički opis potprojekta;
- Glavni projekat i specifikacije;
- Vremenski raspored za implementaciju radova.

U pripremi tehničke dokumentacije, konsultant bi trebao integrisati ESS4, ESS10 i ESS2 zajedno sa relevantnim odredbama **ESS3 (Efikasnost resursa i sprečavanje i upravljanje zagađenjem)**, uključujući:

- **Mjere efikasnosti resursa** (energetska efikasnost, minimiziranje upotrebe vode i efikasnost materijala);

- **Mjere za sprečavanje i kontrolu zagađenja** (kako bi se smanjilo zagađenje vazduha, vode i tla tokom izgradnje i rada);
- **Prakse upravljanja otpadom** (otpremanje građevinskog i operativnog otpada);
- Primjena **dobre međunarodne industrijske prakse (GIIP)** i smjernica **Svjetske banke za životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost (EHSB)**.

Dodatno, sve potrebne dozvole i odobrenja izdata od strane nadležnih nacionalnih ili opštinskih vlasti za podprojekat će biti dobijena od strane odgovarajućih korisnika (ili PMT-a, u zavisnosti od vrste aktivnosti i regulatorne odgovornosti).

PMT će nadgledati i koordinirati ovaj proces kako bi se osiguralo da su sva dokumentacija i odobrenja u potpunosti usklađeni sa nacionalnim zakonodavstvom, zahtjevima ESMF-a i principima **efikasnosti resursa i kontrole zagađenja navedenim u ESS3**.

Korak 3. Priprema E&S instrumenata

Vrste i opseg instrumenata će zavisiti o klasifikaciji rizika za životnu sredinu i društvo određenih tokom procesa skrininga (Korak 1), a odražavat će prirodu i veličinu potencijalnih uticaja, kao i uslove specifične za lokaciju.

Komponenta 1: Razvoj ribarske luke Ulcinj

- **Značajne rizične aktivnosti** su prošle kroz pripremu sveobuhvatnih/potpunih procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i/ili robusnih planova upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), koji podliježu prethodnom pregledu i odobrenju Svjetske banke. (Link na ESIA Disclosure – MAFWM Website) (<https://www.gov.me/clanak/elaborat-procjene-uticaja-na-zivotnu-sredinu-za-projekat-izgradnje-ribarske-luke-na-rtu-deran>).
- Posebna pažnja je posvećena morskoj biološkoj raznolikosti, zdravlju i bezbjednosti zajednice (uključujući saobraćaj i bezbjednost mora), prilivu radne snage i potencijalnim uticajima na lokalnu zajednicu.

Komponenta 2: Postrojenje za preradu nusproizvode životinjskog porijekla i rekonstrukcija/izgradnja regionalnih kancelarija agencije za plaćanje

- **Umjerene do značajne rizične aktivnosti** (npr. izgradnja ili rekonstrukcija regionalnih kancelarija agencije za plaćanja) zahtijevaće ESMP-ove specifične za lokaciju ili, gdje je to prikladno, kontrolne liste plana upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP kontrolne liste) za standardizovane male radove.
- Kad je lokacija postrojenja za preradu nusproizvoda životinjskog projekla (ABP) potvrđena i napredovalo se u fazi projektiranja, ESIA će biti pripremljena u skladu sa ESS1 i nacionalnim zahtjevima za procjenu uticaja na životnu sredinu. To će zahtijevati pripremu sveobuhvatnih/potpunih procjena uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA) i/ili robusnih planova upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), podložno prethodnom pregledu i odobrenju Svjetske banke. Proces će slijediti isti nivo angažmana kao i ribarska luka.
- Uslovi rada i rada, zdravlje i sigurnost na radu (OHS), upravljanje otpadom (uključujući opasni i organski otpad), biobezbjednost i zdravstveni i sigurnosni rizici zajednice će biti ključna razmatranja.

Komponenta 3: Izgradnja kapaciteta i tehnička pomoć

- Aktivnosti u okviru ove komponente neće pokrenuti značajne direktne E&S rizike, ali će integrisati mjere socijalne inkluzije, SEA/SH prevenciju, standarde upravljanja radom i principe angažmana subjekata u sve aktivnosti obuke, tehničke pomoći i izgradnje kapaciteta.
- Svi potencijalni rizici (npr. isključenje, SEA/SH) će se upravljati kroz primjenu SEP-a, LMP-a i kodeksa ponašanja.

Svi dokumenti moraju biti pripremljeni na crnogorskom i engleskom jeziku. Kada je uvjeren da

dokumenti zadovoljavaju zahtjeve kvaliteta i sadržaja Svjetske banke, stručnjak za životnu sredinu i društvo podnosi nacрте dokumenata na engleskom jeziku na pregled od strane Svjetske banke.

Procesi za doseganje i informisanje potencijalno pogođenih osoba i zajednica će biti izmijenjeni principima Svjetske banke, i aktivnim angažmanom sa tim osobama/grupama, posebno sa ranjivim grupama. Ovi aspekti su obrađeni u ovom ESMF-u, prema odredbama za mehanizam za rješavanje pritužbi i mjere za ublažavanje socijalnog rizika i kroz Plan angažmana subjekata (SEP).

Priprema E&S instrumenata za CRFADS za podprojekte će se poštovati pristup zasnovan na riziku definisan u ovom ESMF-u, u potpunosti usklađen sa Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF) i dobrom međunarodnom praksom.

Korak 4. Integracija ESIA / ESMP / ESMP kontrolne liste i odgovarajućih planova upravljanja u tendersku dokumentaciju

Za svaki podprojekat, odobreni dokumenti o procjeni uticaja za životnu sredinu i društvo – bilo da se radi o procjeni uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA), planu upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) ili ESMP kontrolnoj listi, zajedno sa svim relevantnim planovima upravljanja (npr. Plan upravljanja otpadom, Plan prevencije zagađenja, Plan efikasnosti resursa) – moraju biti završeni prije pokretanja procesa nabavke.

Ovi finalni E&S instrumenti će biti:

- Javno objavljeni i konsultovana javnost u skladu sa zahtjevima ESMF-a, ESS1 i plana angažmana zainteresovanih strana projekta (SEP).
- Odobreni od strane Svjetske banke i relevantnih nacionalnih organa gdje je to primjenjivo.

Nakon odobrenja, ESIA/ESMP/ESMP kontrolna lista i povezani planovi upravljanja će biti integrisani u tendersku dokumentaciju za relevantne pod-projekte. Ovi dokumenti će takođe biti dio ugovornih obaveza za odabrane izvođače i njihove podizvođače.

Svi ponuđači će biti obavezni da:

- dokažu da su sve mjere ublažavanja i upravljanja navedene u E&S instrumentima adekvatno uračunate i uzete u obzir u njihovim prijedlozima.
- Se obavežu na usklađenost sa specificiranim ekološkim i socijalnim mjerama ublažavanja tokom implementacije projekta.

Ugovori će uključivati:

- Standardni dokument Svjetske banke (SBD) klauzule koje promovišu poboljšane performanse u dijelu očuvanja životne redine, socijalnog uticaja, zdravlja i bezbjednosti (ESHS).
- Dodatne klauzule u Posebnim uslovima ugovora, koje će specificirati:
 - Zahtjev za izvođače da imenuju stručno ESHS osoblje odgovorno za implementaciju ESMP-a i relevantnih planova upravljanja.
 - Ugovorna obaveza da se poštuje nacionalno zakonodavstvo, Ekološki i socijalni standardi (ESS) Svjetske banke i Dobra međunarodna industrijska praksa (GIIP).
 - Poseban fokus na ESS3 odredbe koje se odnose na efikasnost resursa, sprečavanje zagađenja i upravljanje otpadom.
 - Zahtjevi za izvještavanje i praćenje, uključujući saradnju sa PMT-om, nadzornim nadzorom i relevantnim vlastima.

Jedinica za implementaciju projekta (PMT), kroz svoje stručnjake za životnu sredinu i društvo (E&S), će:

- Nadgledati integraciju E&S instrumenata u tendersku dokumentaciju.
- Pregledati i odobriti ekološke i socijalne dijelove izvođača radova ESMP (C-ESMP), uključujući detaljne strategije za upravljanje E&S rizicima.

- Nadgledati ekološke i društvene performanse izvođača radova tokom izvođenja radova.

Ovaj pristup osigurava da je upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima u potpunosti ugrađeno u faze nabavke i implementacije CRFADS projekta i da su izvođači ugovorno obavezani da se pridržavaju odobrenih mjera ublažavanja i upravljanja.

Korak 5. Implementacija, nadzor projekta, praćenje i izvještavanje

Izvođač radova (i svi njegovi podizvođači) će biti odgovorni za implementaciju mjera ublažavanja uticaja na životnu sredinu i društvo i aktivnosti praćenja navedenih u odobrenim instrumentima upravljanja ekološkim i socijalnim rizicima za svaki podprojekat, koji mogu uključivati ESIA/ESMP ili ESMP kontrolnu listu, u zavisnosti od nivoa rizika podprojekta.

Izvođač radova mora osigurati da se sve aktivnosti obavljaju u potpunosti u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom o zaštiti životne sredine i socijalnom zakonodavstvu i Okvirom za zaštitu životne sredine (ESF) Svjetske banke.

Izvođački ESMP (C-ESMP)

Prije početka građevinskih radova, odabrani izvođač će pripremiti izvođački plan upravljanja životnom sredinom i društvom (C-ESMP), koji podliježe razmatranju i odobrenju od strane PMT višeg stručnjaka za životnu sredinu i društvo (E&S).

C-ESMP će detaljno opisati kako će se izvođač pridržavati ESIA/ESMP ili ESMP kontrolne liste i relevantnih zahtjeva ESF-a. To će uključivati strategije upravljanja i planove implementacije koji se bave sljedećim ključnim područjima rizika za životnu sredinu i društvo identifikovanih za CRFADS:

- **Obaveze prije izgradnje**, uključujući implementaciju bilo kojeg potrebnog Akcionog plana za preseljenje (RAP) i potvrdu pune isplate naknade svim prihvatljivim osobama pogođenim projektom (PAP) prije početka radova (ESS5).
- **Upravljanje otpadom** (uključujući opasan i neopasni otpad; organski/poljoprivredni otpad gdje je to relevantno - ESS3).
- **Kontrola buke, prašine i vibracija**, sa pažnjom na osjetljive receptore, uključujući djecu, starije osobe i osobe sa invaliditetom (ESS4).
- **Prevenција zagađenja vode i tla**, uključujući sprečavanje oticanja i izlivanja (ESS3).
- **Kontrola emisija u vazduh**, posebno mjere za smanjenje čestica tokom radova (ESS3).
- **Energetska efikasnost i upravljanje resursima**, promovisanje efikasnog korištenja materijala i minimiziranje potrošnje resursa (ESS3).
- **Zdravstveni i sigurnosni protokoli zajednice**, uključujući bezbjednost saobraćaja i puteva, prevenciju zaraznih bolesti i planiranje odgovora na hitne slučajeve (ESS4).
- **Mjere zaštite zdravlja i bezbjednosti na radu (OHS)**, uključujući obezbjeđivanje lične zaštitne opreme (PPE), sigurne radne procedure i usklađenost sa procedurama upravljanja radom (LMP) i ESS2.
- **Uslovi rada i rada**, uključujući nediskriminaciju, adresiranje žalbi radnika i zabrane dječijeg i prisilnog rada (ESS2).
- **SEA/SH prevencija**, uključujući Kodeks ponašanja za sve radnike i obaveznu obuku o SEA/SH svijesti (ESS2, ESS4).
- **Postupak u slučaju neočekivanih otkrića kulturnog nasljeđa (CFP)** za reakciju u slučaju bilo

kakvih neočekivanih pronalaska kulturnog naslijeđa tokom iskopavanja ili građevinskih radova (ESS8).

Predloženi pregled sadržaja za C-ESMP je dat u Aneksu 3 ESMF-a.

Nadzor, praćenje i izvještavanje

Nadzor (bilo prema ugovoru o radovima ili angažovan odvojeno) i PMT E&S specijalisti će provoditi redovni nadzor nad performansama izvođača radova i provjeravati usklađenost sa ESMP/ESMP kontrolnom listom, C-ESMP-om i bilo kojim primjenjivim RAP-om. Nadzor će izvještavati PMT koristeći obrazac za plan praćenja životne sredine i društva.

Nadzor će podnositi redovne izvještaje (mjesečno ili kako je drugačije dogovoreno) PMT-u, sažimajući:

- E&S status usklađenosti;
- Napredak u implementaciji RAP-a, uključujući potvrdu isplata naknade, isporuku pomoći za preseljenje, mjere obnove sredstava za život i sve korektivne radnje;
- E&S incidenti ili rizične situacije;
- Primljene i adresirane pritužbe (zajednica i radnici);
- Sve korektivne radnje koje su preduzete ili preporučene.

PMT će obavljati vlastite inspekcije na licu mjesta, pregledati izvještaje izvođača radova i nadzornih inženjera i održavati detaljnu evidenciju. Svaka identifikovana neusklađenost će biti odmah riješena. PMT E&S specijalisti će takođe verifikovati implementaciju i usklađenost RAP-a tokom nadzornih misija.

Relevantni nacionalni organi (npr. agencije za zaštitu životne sredine, katastar i imovinske vlasti, inspektorati rada) mogu sprovoditi inspekcije po potrebi, u koordinaciji sa PMT-om.

Izvještavanje Svjetskoj banci

PMT će pripremiti i Svjetskoj banci dostavljati redovne izvještaje o upravljanju ekološkim i socijalnim rizicima, najmanje jednom godišnje ili češće kako je dogovoreno. Ovi izvještaji će uključivati:

- Status ESIA/ESMP/ESMP kontrolne liste i C-ESMP implementacije;
- Sažetak nalaza nadzora;
- Status implementacije RAP-a, uključujući isplate naknada, pomoć pri preseljenju, obnovu sredstava za život i sve dodatne uticaje koji proizlaze iz promjena u opsegu projekta;
- Status mehanizama za rješavanje žalbi (javni GRM i radnički GRM), uključujući žalbe vezane za RAP;
- Svi prijavljeni E&S incidenti i preduzete korektivne mjere;
- Aktivnosti angažmana zainteresovanih strana, s naglaskom na uključivanje ranjivih grupa.

Učestalost i format izvještavanja mogu biti prilagođeni u dogovoru sa Svjetskom bankom, u zavisnosti od učinka PMT-a i složenosti potprojektnih aktivnosti.

6.2. STATUS DODATNE EKOLOŠKE I SOCIJALNE ANALIZE

Okvir za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) razvijen je u bliskoj saradnji sa relevantnim ministarstvima i resornim agencijama Crne Gore. ESMF će biti javno objavljen i proći će kroz proces javnih konsultacija na engleskom i crnogorskom jeziku, u skladu sa zahtjevima Okvira Svjetske banke

za zaštitu životne sredine i društva (ESF) i nacionalnim zakonodavstvom. Nacrt ESMF-a bit će objavljen na web stranici Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i biće dostupan u štampanom obliku u njegovim prostorijama. Detalji procesa javnih konsultacija će biti predstavljeni u **poglavlju 9** ovog ESMF-a nakon završetka.

CRFASD se nadovezuje na iskustvo MIDAS i MIDAS2 projekata, koji su prethodno implementirani u okviru zaštitnih politika Svjetske banke. Nasuprot tome, CRFASD je pripremljen prema ažuriranom ESF-u, koji uvodi sveobuhvatnije zahtjeve za upravljanje rizicima i angažman zainteresovanih strana.

Značajan pripremni rad je preduzet u okviru MIDAS2 kako bi se osigurala spremnost CRFASD-a za implementaciju, uključujući pripremu studija izvodljivosti, tehničkih dizajna, tržišnih studija, biznis planova i tehničkih specifikacija za prioritetna ulaganja u infrastrukturu kao što su:

- Ribarska luka u Ulcinju,
- Postrojenje za preradu nusproizvoda životinjskog porijekla (ABP),
- Regionalne kancelarije agencije za plaćanja (PARO).

Tokom pripreme projekta, završene su sljedeće aktivnosti ekološke i socijalne dubinske analize, a sljedeći koraci za daljnju dubinsku analizu su jasno definisani:

- **Ribarska luka u Ulcinju: Ribarska luka u Ulcinju (rt Đeran)**

Potpuna procjena uticaja na životnu sredinu, uključujući Plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), završena je, odobrena i objavljena za ribarsku luku (FP) u Ulcinju u decembru 2023. godine, u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom. Ipak, FP je strateška investicija koja može generisati šire razvojne aktivnosti - kao što su širenje ribarstva, usluge vezane za turizam ili pridruženi objekti (npr. pristupni putevi, komunalni priključci, pomoćna infrastruktura). Iz tog razloga, ESMF ne duplira opštu provjeru rizika koja je već sprovedena u okviru odobrenog nacionalnog EIA/ESMP-a, koji je adekvatno adresirao rizike koje zahtijeva crnogorsko zakonodavstvo. Umjesto toga, ESMF gradi na ovim temeljima kako bi se osiguralo da se bilo koji nedostaci identifikovani u EIA-i - kao što su nedovoljna integracija kriteruma biološke raznolikosti u analizu alternativa, ograničena jasnoća o uticajima na kvalitet vode ili zastarjeli osnovni podaci i konsultacije i razmatranje povezanih objekata - rješavaju u skladu sa ESF-om Svjetske banke. ESMF stoga pruža okvir za pripremu dopunskih procjena i planova upravljanja kako bi se osigurala potpuna usklađenost sa ESS1 i drugim relevantnim standardima, posebno za povezane objekte ili modifikacije dizajna koje prethodno nisu bile pokrivene. U skladu s tim, dopunski ESIA/ESMP će biti pripremljen nakon što se potvrde konačni dizajn i povezani objekti. Ova dopunska procjena će:

- Primijeniti postupke provjere i kriterijume isključenja definisane u ovom ESMF-u;
- Integrisati analizu alternativa osjetljivih na biodiverzitet (ESS1, ESS6);
- Razjasniti i pratiti uticaje na biodiverzitet i kvalitet vode u fazama izgradnje i rada;
- Uključiti studije seizmičkog rizika specifične za lokaciju kako bi se osiguralo da strukturni dizajn i sigurnosne mjere odražavaju visoku seizmičku osjetljivost projektnog područja
- Procijeniti kumulativne efekte, uključujući nizvodni turizam i pritiske vezane za ribarstvo;
- Identifikovati i upravljati potencijalnim stjecanjem zemljišta, ograničenjima pristupa ili uticajima na živote u skladu s okvirom politike preseljenja projekta (ESS5); i
- Ojačati praćenje i izvještavanje o zdravstvenim i sigurnosnim rizicima u zajednici (ESS4).

- Primijeniti privremene smjernice **o projektima u ili u blizini zaštićenih područja (2025)** kako bi se osiguralo da nema značajnih negativnih uticaja na Ulcinjsku solanu i druga osjetljiva staništa.
- Sprovesti ažurirane konsultacije sa zainteresovanim stranama (ESS10).
- Ovo osigurava da podprojekat FP-a ne samo da ostane u skladu sa crnogorskim zahtjevima, već je i u potpunosti usklađen sa standardima dubinske analize i upravljanja rizicima ESF-a Svjetske banke tokom finalizacije dizajna, izgradnje i rada.
- **Postrojenje za preradu nusproizvode životinjskog porijekla i rekonstrukcija/izgradnja regionalnih kancelarija agencije za plaćanje)** Konačni dizajni za ABP postrojenje i nove PARO-ove još nisu dostupni. Shodno tome, procjena uticaja na životnu sredinu i društvo specifične za ove aktivnosti ne mogu biti pripremljene u ovoj fazi.
- **Dok se ne potvrde konačni dizajni i lokacije,** upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima za postrojenje ABP će biti u potpunosti vođeno ovim ESMF-om. Kada budu dostupni, ESIA i/ili ESMP-ovi specifični za lokaciju će biti pripremljeni, konsultovani i objavljeni u skladu sa zahtjevima ESS1.

Pored ovih akcija specifičnih za podprojekte, pripremljeni su sljedeći međusektorski instrumenti Okvira za životnu sredinu i društvo:

- **Plan angažmana zainteresovanih strana (SEP);**
- **Plan obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP); i**
- **Procedure upravljanja radom (LMP).**

Svi ekološki i socijalni instrumenti - uključujući ESMF, SEP, ESCP i LMP - bit će javno objavljeni na engleskom i crnogorskom jeziku prije procjene projekta, u skladu sa zahtjevima Svjetske banke ESF i važećim nacionalnim zakonima.

7. PROCEDURA IMPLEMENTACIJE ESMF-A

7.1. INSTITUCIJE ODGOVORNE ZA IMPLEMENTACIJU PROJEKTA

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MAFWM) će biti implementaciona jedinica zadužena za projekat CRFASD. Imaće ukupnu odgovornost za upravljanje projektima i njihovu implementaciju. Prateći implementacijsku strukturu uspostavljenu u okviru tekućeg projekta MIDAS 2, relevantni direktorati i uprave unutar MAFWM-a biće odgovorne za tehničku implementaciju aktivnosti CRFASD-a. Njihovi zadaci će uključivati pripremu projektnih zadataka i tehničkih specifikacija, nadgledanje konsultanata i savjetnika, pripremu programa obuke, učešće u odborima za evaluaciju nabavki i osiguravanje tehničkog kvaliteta rezultata projekta. Trenutni PMT koji je iskusan i koji je uspješno upravljao implementacijom MIDAS i MIDAS2 projekata će nastaviti da podržava implementaciju CRFASD-a, pojačan dodatnim osobljem kako bi odgovorio na raznovrsnost i složenost ovog projekta.

Implementacija projekta će se sprovoditi kroz sljedeće institucionalne strukture:

- **Jedinica za implementaciju projekta (PMT):**

Jedinica za upravljanje projektom (PMT), oformljena u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MAFWM) za implementaciju bivšeg MIDAS i tekućeg projekta MIDAS 2, nastaviti će služiti kao osnovna jedinica odgovorna za svakodnevno upravljanje CRFASD projektom.

Postojeće osoblje PMT-a (iz MIDAS 2)

- ✓ Menadžer projekta
- ✓ Viši građevinski inženjer (honorarno)
- ✓ Viši stručnjak za praćenje i evaluaciju
- ✓ Viši stručnjak za životnu sredinu i društvo (honorarno)

Dodatno osoblje PMT-a za CRFASD

- ✓ Građevinski inženjer (puno radno vrijeme)
- ✓ Stručnjak za društveni okvir (puno radno vrijeme)
- ✓ Specijalista za životinjske nusproizvode (ABP) (veterinarska ekspertiza)

Gradeći na svom pokazanom kapacitetu i institucionalnom pamćenju, PMT će biti ojačan ovim dodatnim osobljem i tehničkom ekspertizom kako bi se osigurala efikasna implementacija CRFASD projekta.

PMT će biti nadležna za:

- tehničku koordinaciju i nadgledanje svih komponenti projekta;
- upravljanje i nadgledanje ekološko-društvenih (E&S) zaštitnih mjera, uključujući implementaciju i praćenje svih instrumenata iz okvira ESF (npr. ESMF, SEP, LMP, ESCP);
- funkcionisanje i sprovođenje Mehanizma za rješavanje pritužbi na projektu (GRM), uključujući prijem, obradu, rješavanje i izvještavanje o pritužbama;
- monitoring, evaluaciju i izvještavanje o rezultatima projekta, uključujući zaštitne mjere u dijelu usaglašenosti i trendove sa pritužbama;
- uključivanje zainteresovanih strana, povratne informacije građana i mehanizmi javnog objavljivanja;
- komunikaciju i koordinaciju sa relevantnim državnim i opštinskim akterima;

- povezanost sa Svjetskom bankom i razvojnim partnerima u pogledu napretka u implementaciji projekta i pitanja usaglašenosti.

Pored toga, PMT može da potpiše ugovore sa eksternim konsultantima ili konsultantskim firmama za pružanje specijalizovanih usluga u oblastima kao što su studije izvodljivosti, izrada projekata i nadzor izgradnje infrastrukture, podrška digitalnom sistemu, organizacija obuke, kao i fiducijarne savjetodavne usluge.

Fiducijarni poslovi, uključujući nabavke i finansijsko upravljanje, i dalje će biti centralizirani u okviru Jedinice za tehničke usluge (TSU) Ministarstva finansija, kao što je to bio slučaj i sa projektom MIDAS 2. PMT će tijesno sarađivati sa TSU da se obezbijedi pravovremenu obradu postupaka nabavke, isplata i finansijske odgovornosti u skladu sa zahtjevima Svjetske banke.

Svi ekološki i socijalni (E&S) zahtjevi - uključujući one navedene u ESIA/ESMP, odredbe o zdravlju i bezbjednosti na radu, i procedure slučajnih nalaza biće sistematski uključeni u tendersku dokumentaciju i ugovore. TSU, pod vodstvom PMT-a, osigurat će da se ovi zahtjevi uključe koristeći standardnu dokumentaciju o nabavci (SPD) Svjetske banke, koja uključuje obavezne klauzule za upravljanje E&S-om. Ovo osigurava da izvođači snose direktnu ugovornu odgovornost za implementaciju mjera ublažavanja i praćenja, dok PMT zadržava nadzor i odgovornost za provjeru usklađenosti i osiguravanje usklađenosti sa Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF) i nacionalnim zakonodavstvom.

Jedinica za tehničku podršku (TSU):

Jedinica za tehničke usluge (TSU) pri Ministarstvu finansija će u okviru projekta CRFASD zadržati punu odgovornost za nabavke i finansijsko upravljanje. Ovakva organizacija se nadovezuje na razrađen fiducijarno-implementacioni model koji se uspješno primjenjivao tokom projekata MIDAS i MIDAS 2. TSU će:

- upravljati svim postupcima nabavke u skladu sa propisima Svjetske banke o nabavkama;
- nadgledajte isplate i finansijske transakcije;
- obezbijediti usklađenost sa fiducijarnim standardima i internim kontrolama;
- pružati podršku finansijskom izvještavanju, planiranju budžeta i zahtjevima revizije.

TSU je demonstrirala snažne institucionalne kapacitete i nastaviće blisko da sarađuje sa PMT, čime se obezbjeđuje pojednostavljena koordinaciju i fiducijarni nadzor tokom implementacije projekta.

Implementacioni direktorati i uprave:

Nekoliko tehničkih direktorata i uprava pod MPŠV će voditi implementaciju u svojim područjima rada u skladu sa svojim zakonskim nadležnostima i tehničkim kompetencijama:

- **Direktorat za ribarstvo (DR):** nadležan za realizaciju aktivnosti u okviru Komponente 1, uključujući izgradnju i funkcionisanje ribarske luke u Ulcinju, razvoj infrastrukture nakon izgradnje kapaciteta ribara i ribarskih udruženja.
- **Agencija za plaćanja (AP):** vodi aktivnosti u okviru komponente 2.1, koja se fokusira na uspostavljanje i operacionalizaciju potpuno funkcionalne Agencije za plaćanja i nadogradnju Integrisanog sistema administracije i kontrole (IACS).
- **Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP):** nadležna za implementaciju komponente 2.2, koja uključuje razvoj i operacionalizaciju sistema upravljanja nusproizvodima životinjskog porijekla (NŽP), usklađenog sa regulatornim okvirima EU.
- **Direktorat za ruralni razvoj (DRR):** može da pruži podršku o obavljanju pomoćnih aktivnosti da bi se osiguralo usklađivanje institucionalnih aktivnosti CRFASD-a sa širim politikama ruralnog razvoja i okvirima zajedničke poljoprivredne politike (CAP).

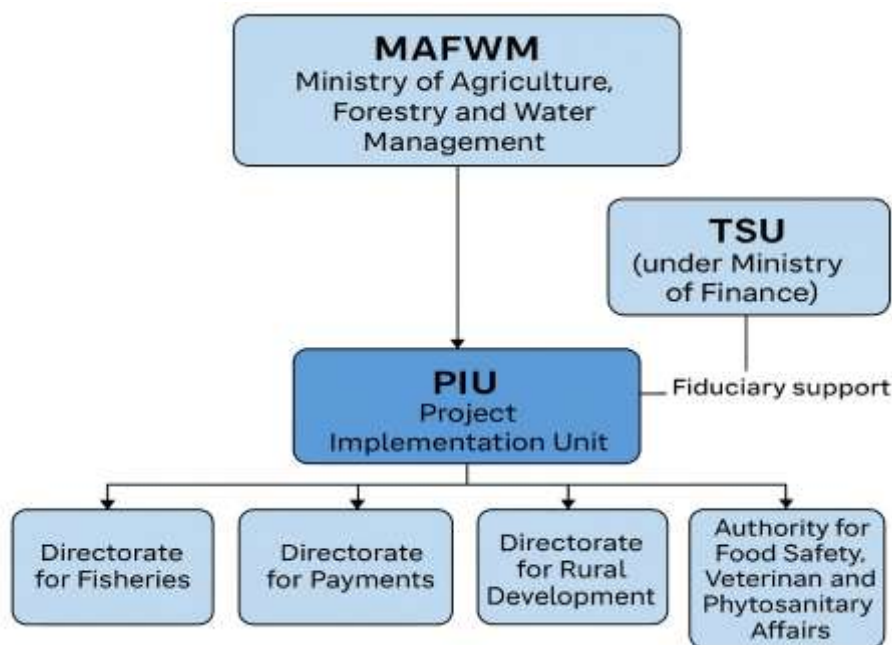
Svaki od navedenih organa će voditi tehničke aspekte aktivnosti u okviru svog područja rada, uz istovremenu blisku koordinaciju sa PMT.

Međuagencijska saradnja i partnerstva:

MPŠV i PMT će sarađivati sa ključnim međunarodnim i nacionalnim akterima da bi iskoristili tehničku ekspertsku podršku i osigurali usklađivanje sa EU i globalnim najboljim praksama. U te aktere spadaju:

- Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori
- Organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO)
- Ostali razvojni partneri aktivni u sektorima poljoprivrede i ribarstva i uključeni u institucionalni razvoj.

Ovakav partnerski pristup će ojačati izgradnju kapaciteta, usklađivanje politika sa direktivama EU i razmjenu znanja u ključnim oblastima kao što su upravljanje ribarstvom, bezbjednost hrane i otpornost na klimatske promjene.

Slika 1: Struktura implementacije CRFADS projekta, shematska ilustracija

Upravljanje ekološkim i društvenim rizicima

Jedinica za implementaciju projekta (PMT), koja djeluje u okviru MPŠV, će biti odgovorna za nadgledanje upravljanja ekološkim i društvenim rizicima (E&S) tokom implementacije projekta Razvoj ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih a klimatske promjene (CRFASD).

U njihove osnovne zadatke spadaju:

- koordinacija i vođenje pripreme, implementacije i monitoringa ekoloških i društvenih instrumenata u skladu s odobrenim i objavljenim Okvirnim instrumentima i ESS-ovima - kao što su procjene uticaja na životnu sredinu i društvo (ESIA), planovi upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP), procedure upravljanja radnom snagom (LMP) i Plan uključivanja zainteresovanih strana (SEP), gdje je relevantno specifični akcioni planovi za preseljenje (RAP)–

čime se obezbjeđuje efikasna saradnju između relevantnih sektora i aktera, posebno za složene i multidisciplinarne procjene kao što je ESIA.

- obezbjeđivanje kontinuirane usklađenosti sa Planom obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP) i potpuna primejna svih važećih ekološko-društvenih standarda Svjetske banke (ESS1–ESS10);
- integrisanje ekološko-društvenih zahtjeva u tendersku dokumentaciju i ugovore za infrastrukturne radove i konsultantske usluge, čime se obezbjeđuje da su izvođači i pružaoci usluga ugovorno obavezani da implementiraju mjere ublažavanja ekološko-društvenih rizika;
- nadgledanje, zajedno sa konsultantom za nadzor, efikasne implementacije mjera ublažavanja ekološko-društvenih rizika od strane izvođača radova tokom građevinske i operativne faze, uključujući upravljanje radnom snagom i uslovima rada, zaštitom i zdravljem na radu (ZZR), zdravljem i zaštitom zajednice i mehanizam podnošenja pritužbi;
- podrška realizaciji Plana uključivanja zainteresovanih strana (SEP), čime se obezbjeđuje da konsultacije budu inkluzivne, kulturološki prilagođene, rodno osjetljive i dostupne ranjivim grupama i grupama u nepovoljnom položaju;
- Praćenje i izvještavanje o implementaciji ESCP-a i relevantnih ESF instrumenata.
- monitoring i izvještavanje o implementaciji mjera prilagođavanja nanklimatske promjene, inicijativama za rodnu ravnopravnost i aktivnostima socijalne inkluzije u skladu s Okvirom rezultata projekta, Okvirom za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF) i zahtjevima ESF;
- Koordinacija i nadzor mehanizma za rješavanje pritužbi (GRM), uključujući unos žalbi, praćenje, rješavanje i izvještavanje, s posebnom pažnjom na pritužbe koje uključuju ranjive grupe i sve slučajeve vezane za seksualnu eksploataciju, zlostavljanje i uznemiravanje (SEA/SH). Jasne odgovornosti za GRM će biti dodijeljene na tri nivoa: (i) nivo PMT-a, gdje će stručnjaci za ekologiju i društvi uticaj nadgledati i konsolidirati upravljanje žalbama; (ii) na nivou opštine, gdje će određene kontaktne tačke služiti kao lokalni prijemni pultovi za prijem žalbi i odgovor na prvu liniju; i (iii) nivo lokacije, gdje će izvođači radova biti odgovorni za održavanje dnevnika žalbi i izvještavanje o žalbama specifičnim za lokaciju u vezi sa građevinskim aktivnostima).

PMT će zadržati ukupnu odgovornost za upravljanje ekološko-društvenim rizicima, uključivanje zainteresovanih strana i rješavanje pritužbi tokom implementacije projekta in a taj način obezbijediti da se sve aktivnosti izvršavaju na pravovremen, transparentan i usklađen način.

Izgradnja kapaciteta i prenos znanja

Projekat će finansirati programe obuke i tehničku pomoć za ključne institucionalne aktere (directorate MPŠV, opštine, inspektore i sektorske regulatore), kao i za korisnike projekta kao što su ribari, agrobiznisi i žene preduzetnice. Aktivnosti izgradnje kapaciteta će obuhvatiti sljedeće teme:

- upravljanje ribarstvom i bezbjednošću hrane u skladu sa pravilima EU;
- korišćenje i funkcionisanje infrastrukture otporne na klimatske promjene;
- digitalni alati i sistemi podataka (npr. registar ribara, nadogradnje IAKS-a);
- upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima.

7.2. MONITORING I IZVJEŠTAVANJE

Jedinica za implementaciju projekata (PMT) pri MPŠV će imati ključnu ulogu u monitoringu,

izvještavanju i evaluaciji projekta. PMT će ove zadatke obavljati pomoću svojih internih službenika zajedno s eksternom stručnom podrškom koja će biti angažovana u skladu sa potrebama projekta i uz tehničku podršku u dijelu finansija i javnih nabavki koju će pružati Jedinica za tehničke usluge (TSU). PMT će imati zadatak da uspostavi i održava efikasan sistem monitoringa i evaluacije (MiE) u cilju praćenja napretka implementacije, procjene rezultata i omogućavanje pravovremenog izvještavanja po svim komponentama projekta.

Sistem MiE će biti usklađen sa Okvirom rezultata koji se navodi u Dokumentu o procjeni projekata (PAD) i uključivaće indikatore koji se odnose na ciljeve projekta, po potrebi razdvojene po polovima, kao i dodatne koristi u dijelu klimatskih promjena. Sistem će isto tako pratiti učinke u odnosu na dogovorene prelazne rezultate i ekološko-društvene obaveze iz Plana obaveza u oblasti životne sredine i društvenih pitanja (ESCP).

PMT će imati zadatak da:

- prikupi i konsoliduje podatke u svim komponentama i podkomponentama;
- prati rezultate, ishode i usklađenost projekta sa fiducijarnim zahtjevima Svjetske banke i ESF-a;
- redovno izvještava o postizanju ciljeva i rezultata, uključujući po polovima, učešće građana i aktivnosti u oblasti klimatskih promjena.

Pored PMT i TSU, sistem M&E će se oslanjati na redovne inpute ključnih implementacionih institucija, uključujući Direktorata za ribarstvo (DR), Agenciju za plaćanja (AP), Upravu za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP), radne grupe (WG) i opštinske vlasti u Ulcinju, Baru i Nikšiću. Ovi subjekti će imenovati kontakt osobe koje će imati zadatak da prikupe i dostave podataka o monitoringu iz svojih područja, uključujući one o lokalnim konsultacijama, primjeni mjera zaštite i napretku u izgradnji infrastrukture. Njihov doprinos će biti konsolidovani od strane PMT i korišćen u periodičnim izvještajima.

PMT će pripremati kvartalne i polugodišnje izvještaje o napretku koje će dostavljati Svjetskoj banci. Posebni zahtjevi za izvještavanje, formati i rokovi će biti detaljno opisani u Operativnom priručniku projekta (POM), koji će biti finaliziran ubrzo nakon početka implementacije projekta. Dok se POM ne usvoji, privremeno izvještavanje će biti u skladu sa zahtjevima Svjetske banke i organizacijom dogovorenim tokom supervizije. Ovi izvještaji će podržati efektivni monitoring projekata, poslužiti kao izvor informacija za nadzorne misije Svjetske banke i olakšati adaptivno upravljanje tokom implementacije projekta.

PMT će isto tako nadgledati:

- srednjoročni pregled implementacije projekta (koji će se sprovesti zajedno sa Svjetskom bankom i ključnim akterima);
- završnu evaluaciju projekta, uključujući povratne informacije korisnika i stečena znanja, za usmjeravanje budućih investicija i reformi u ribarstvu i poljoprivredno-prehrambenom sektoru.
- ovakav strukturisan pristup MiE će osigurati transparentnost, odgovornost i donošenje odluka zasnovanih na dokazima tokom trajanja projekta.

Tabela 10: CRFADS projekat – Ekološke i društvene uloge i odgovornosti

Odgovorni entitet	Ključne odgovornosti
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MAFWM) / PMT	- Osigurati sveukupnu usklađenost sa ESMF-om i drugim ESF instrumentima.- Nadgledati ekološko i socijalno praćenje, evaluaciju i izvještavanje.- Održavati koordinaciju sa Svjetskom bankom i drugim zainteresovanim stranama.- Nadgledati implementaciju ESMP-ova specifičnih za lokaciju, ESMP kontrolnih lista i svih dodatnih potrebnih planova upravljanja.- Upravljanje mehanizmom za rješavanje pritužbi (GRM) i osigurati pravovremeno rješavanje pritužbi. -Pružiti obuke i aktivnosti izgradnje kapaciteta

PMT stručnjak za životnu sredinu i društvo (E&S)	- Voditi razvoj i ažuriranje E&S instrumenata podprojekata (ESIA/ESMPs, ESMP kontrolne liste) i planova upravljanja - Pružiti tehničke smjernice izvođačima o identifikaciji, procjeni i ublažavanju E&S rizika. - Voditi ekološki i društveni nadzor, uključujući preglede dokumenata i posjete lokaciji (najmanje jednom mjesečno). Osigurava nadzor nad sprovođenjem aktivnosti u oblasti zaštite životne sredine i društva, u skladu sa uslovima izdatih ekoloških dozvola, važećih zakona i projektno-specifičnih ESF dokumenata. Sprovodi redovno praćenje sa nadzornim organima na gradilištu (stručni nadzor / nadzor radova).- Održavati redovne sastanke sa izvođačima, nadzornim inženjerima i korisnicima.- Pripremiti i podnijeti izvještaje o praćenju E&S-a.- Odgovoriti na zahtjeve Svjetske banke I sarađivati sa menadžerom PMT-a.
PMT Specijalista za društvo	Voditi aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana kako je definisano u SEP-u; osigurati uključivanje ranjivih grupa u konsultacije; pripremiti i održavati Evidenciju uključivanja zainteresovanih strana (SEL); koordinisati opštinske i lokalne kontakt tačke za GRM; osigurati pravovremeno objavljivanje socijalnih dokumenata (RPF, RAP-ovi, ažuriranja SEP-a). Održavati redovne sastanke sa izvođačima, nadzornim inženjerima i korisnicima projekta. Pružiti tehničke smjernice izvođačima u vezi identifikacije, procjene i ublažavanja E&S rizika. Pripremiti i dostavljati izvještaje o E&S praćenju. Odgovarati na zahtjeve Svjetske banke i koordinisati aktivnosti sa rukovodiocem PMT-a.
Nadzor građevinskih radova	- Nadgledati izvođača i poštovanje ESHS zahtjeva i mjera ublažavanja. - Pregledati i odobriti ESMP (C-ESMP) izvođača osiguravajući konzistentnost sa ESMP / ESMP kontrolnom listom. - Redovno izvještavati PMT o usklađenosti i učinku E&S-a. - Učestvovati u zajedničkim posjetama praćenja i pratiti korektivne akcije.
Izvođač radova	- Pripremiti i implementirati ESMP IZVOĐAČA (C-ESMP) koji pokriva sve mjere ublažavanja iz ESMP / ESMP kontrolne liste i sve dodatne planove upravljanja. - Osigurati primjenu odgovarajućih praksi zdravlja na radu, bezbjednosti, socijalnih i ekoloških praksi. - Obučiti radnike o OHS-u, kodeksima ponašanja, sprečavanju SEA/SH i upravljanju otpadom. - Upravlјati radničkim GRM-om i osigurati svijest radnika. - Redovno izvještavati nadzornog inženjera o E&S performansama i incidentima.

Podrška implementaciji Svjetske banke

Svjetska banka će pružiti podršku implementaciji CRFADS projekta kroz sljedeće aktivnosti:

- Bliska koordinacija sa PMT-om uspostavljenim u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MAFWM);
- Redovni pregled učinka i napretka implementacije;
- Provođenje misija podrške implementaciji i tehničkih terenskih posjeta;
- Olakšavanje razmjene znanja i dijeljenje najboljih praksi;
- Pružanje nadzora i podrške u vezi sa procesima nabavke i finansijskim upravljanjem.

Stručnjaci za životnu sredinu i društvo Svjetske banke će pružati stalnu tehničku podršku i nadzor tokom perioda implementacije projekta. Oni će pregledati i dati saglasnost na sve instrumente okvira za životnu sredinu i društvo (ESF) pripremljene od strane PMT-a ili njegovih konsultanata, uključujući ESMF, SEP, LMP, ESMP-ove, ESIA-e, RAP-ove i sve potrebne planove upravljanja.

Formalne misije podrške implementaciji i terenske posjete osiguraće da su procesi upravljanja ekološkim i socijalnim rizicima u skladu sa zahtjevima Svjetske banke i dobrom međunarodnom industrijskom praksom (GIIP). Pored redovnih misija podrške, Svjetska banka će sprovesti srednjoročni pregled (MTR) kako bi se procijenio ukupni napredak projekta, identifikovali kritični izazovi implementacije i predložili prilagođavanja dizajna projekta, komponenti ili vremenskog okvira implementacije, prema potrebi.

Svjetska banka će takođe pružiti obuku o Ekološkom i socijalnom okviru (ESF) i relevantnim ekološkim i socijalnim standardima (ESS) kako bi se ojačali kapaciteti osoblja PMT-a. Ovaj napor za izgradnju kapaciteta će podržati PMT-ovu efikasnu pripremu, implementaciju i praćenje svih ekoloških i društvenih instrumenata u okviru projekta.

Paralelno, PMT ESF stručnjak će pružiti obuku i orijentaciju o implementaciji ekoloških i socijalnih due diligence dokumenata za sve PMT osoblje i osoblje od izvođača i podizvođača koji su odgovorni za upravljanje ekološkim i socijalnim pitanjima na licu mjesta.

7.3. RAZVOJ KAPACITETA ZA ESMF I PLANOVI OBUKE

Dok PMT i ključni organi za implementaciju projektom posjeduju relevantno iskustvo iz MIDAS i MIDAS2 projekata, primjena Okvira za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF) uvodi nove zahtjeve koji zahtijevaju dodatnu izgradnju kapaciteta. CRFADS projekat će implementirati ciljani plan razvoja kapaciteta i obuke, koji će uključivati:

Za PMT i organe nadležne za implementaciju:

- ESF i usklađenost sa ekološkim i socijalnim standardima (ESS), uključujući uloge, odgovornosti i izvještavanje (ESS1–ESS10)
- Priprema i implementacija ESIA, ESMP, ESMP kontrolnih lista, RAP-ova i ESMP-ova izvođača (C-ESMP) (ESS1)
- Standardi i praćenje zdravlja i bezbjednosti na radu (OHS) (ESS2)
- Zdravlje i zaštita zajednice (ESS4)
- Upravljanje životnom sredinom, uključujući sprečavanje zagađenja, upravljanje otpadom i efikasnost resursa (ESS3)
- Rodna, socijalna inkluzija i prevencija seksualne eksploatacije, zlostavljanja i uznemiravanja (SEA/SH) (ESS2, ESS4)
- Angažman zainteresovanih strana i mehanizam za rješavanje pritužbi (GRM) procedure i dokumentacija (ESS10)
- Izvještavanje o ekološkim i socijalnim incidentima, uključujući ozbiljne incidente (koristeći šablone za izvještavanje Svjetske banke)

Za izvođače radova i nadzor:

- Priprema, odobravanje i implementacija izvođačkih planova za životnu sredinu i društva (C-ESMP), usklađenih sa ESMP-ovima/ESMP kontrolnim listama (ESS1)
- Zdravlje i bezbjednosti na radu (OHS), prava radnika i usklađenost sa procedurama upravljanja radom (ESS2) i specifični građevinski rizici
- Kodeksi ponašanja za sve radnike, uključujući odredbe o prevenciji SEA/SH, obuku i sprovođenje (ESS2, ESS4)
- Smještaj i uslovi rada (ESS2)
- Ublažavanje rizika za životnu sredinu, sprečavanje zagađenja, upravljanje otpadom i mjere efikasnosti resursa (ESS3)
- Zdravstvene i sigurnosne mjere zajednice, uključujući upravljanje saobraćajem i javnu bezbjednost (ESS4)
- Praćenje i izvještavanje o ekološkim i socijalnim mjerama ublažavanja i usklađenosti (ESS1, ESS3, ESS4)
- Angažman zainteresovanih strana na nivou lokacije i mehanizmi za rješavanje žalbi radnika (ESS2, ESS10)
- Procedure u slučaju neočekivanih otkrića kulturnog nasljeđa (ESS8)

Za opštine i relevantne agencije koje igraju ulogu na lokalnom nivou i zainteresovane strane u zajednici:

- Uloge i odgovornosti u upravljanju žalbama, uključujući primanje, dokumentovanje i upućivanje pritužbi kroz projekat GRM (ESS10)
- Olakšavanje javnog angažmana i podrška implementaciji Plana angažmana zainteresovanih strana (SEP) (ESS10)
- Učestvovanje u ekološkom i društvenom monitoringu na nivou zajednice, uključujući izvještavanje o potencijalnim incidentima ili neusklađenosti (ESS1, ESS4)
- Podrška širenju informacija i podizanju svijesti o projektnim aktivnostima, mjerama ublažavanja E&S i pravima pogođenih ljudi (ESS10)
- Izgradnja kapaciteta u tehnikama angažmana zainteresovanih strana i pristupačnim komunikacionim strategijama, osiguravajući uključivanje ranjivih i ugroženih grupa (ESS10)
- Podrška konsultacijama i objavljivanju informacija tokom pripreme i implementacije E&S instrumenata specifičnih za lokaciju (ESS1, ESS10)

Realizacija obuke:

Obuka će se realizovati kroz radionice, obuku na radnom mjestu i učenje na terenu. Svjetska banka će osigurati početnu ESF i ESS obuku PMT-u, uz dodatnu tehničku podršku koju pružaju angažovani konsultanti i stručnjaci za nadzor po potrebi.

Praćenje efikasnosti treninga:

PMT će održavati sveobuhvatnu evidenciju obuke, uključujući liste učesnika, materijale za obuku i dnevnik pohađanja. Kako bi se osiguralo da se izgradnja kapaciteta pretvara u poboljšane performanse upravljanja životnom sredinom i društvom, PMT će:

- Procijeniti usvajanja znanja kroz periodične sesije osvježavanja znanja i mehanizme povratnih informacija.
- Procijeniti praktičnu primjenu sadržaja obuke tokom rutinskih nadzornih i nadzornih misija.
- Dokumentovati zapažanja o poboljšanim praksama ili identifikovati područja u kojima je potrebna daljnja obuka.
- Prilagoditi i ažurirati plan razvoja kapaciteta i obuke po potrebi kako bi se odgovorilo na nove izazove ili nedostatke u znanju.

7.4. BUDŽET ZA IMPLEMENTACIJU ESMF-A

Projekat CRFADS će dodijeliti dovoljna i namjenska budžetska sredstva kako bi se osigurala efikasna implementacija, nadzor i kontinuirano poboljšanje Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF). Budžetska izdvajanja će pokriti sve neophodne aktivnosti upravljanja životnom sredinom i društvom tokom projektnog ciklusa, kao što je sažeto u nastavku:

Aktivnost ESMF-a	Procijenjeni budžet (EUR)	Izvor finansiranja
Priprema ESIA, ESMP i ESMP kontrolnih lista specifičnih za lokaciju (uključujući studije, konsultacije i objavljivanje)	Utvrdjuje se (TBD) po podprojektu	Budžet projekta
Izgradnja kapaciteta i obuka za PMT, implementacijske agencije, izvođače, Opštine i zainteresovane strane u zajednici	TBD	Budžet projekta
Ekološki i društveni nadzor i praćenje (uključujući posjete lokaciji, izvještavanje i provjeru treće strane po potrebi)	TBD	Budžet projekta
Rad mehanizma za rješavanje pritužbi (GRM), uključujući radnički GRM i sve mehanizme izvještavanja osjetljive na SEA/SH	TBD	Budžet projekta
SEA/SH preventivne mjere, praćenje kodeksa ponašanja i kampanje podizanja svijesti	TBD	Budžet projekta
Implementacija adaptivnih mjera upravljanja za neočekivane E&S rizike ili uticaje (rezerva za nepredviđene situacije)	TBD	Budžet projekta

Aktivnosti komunikacije, objavljivanja i angažmana zainteresovanih	TBD	Budžet projekta
--	-----	-----------------

Napomena: Detaljna raščlanjivanje budžeta zasnovana na aktivnostima biće razvijena i prikazana u Operativnom priručniku projekta (POM) nakon efikasnosti projekta. POM će uključivati procjene troškova za svaku kategoriju aktivnosti ESMF-a, specificirajući godišnje i kumulativne alokacije, kao i identifikovanje svih potencijalnih izvora sufinansiranja (npr. izdvajanja iz državnog budžeta, donatorska podrška za izgradnju kapaciteta ili SEA/SH aktivnosti).

Integracija ESIA/ESMP troškova

Troškovi implementacije svih mjera ublažavanja navedenih u instrumentima specifičnim za lokaciju (npr. ESIA, ESMP, ESMP kontrolne liste) bit će u potpunosti integrirani u troškove izgradnje odgovarajućih ugovora. Ovaj zahtjev će biti naveden u svim tenderskim dokumentima, osiguravajući da:

- Izvođači su dužni odrediti cijenu i uključiti sve E&S mjere, praćenje i korektivne mjere u svojim ponudama;
- Prihvaćeni iznos ugovora će se smatrati dovoljnim da pokrije potpunu usklađenost sa zahtjevima ESMP-a i moguće korektivne radnje utvrđene tokom supervizije;
- Nadzor i PMT će tokom izvršenja ugovora provjeriti da li se E&S odredbe implementiraju i finansiraju adekvatno.

Za **ribarsku luku Ulcinj**, EIA (odobrena i objavljena u decembru 2023.) uključivala je sveobuhvatan plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP). Troškovi implementacije ovog ESMP-a će biti eksplicitno prikazani u ugovorima o izgradnji luke i nadgledani od strane PMT-a i nadzora građevinskih radova kako bi se osigurala odgovornost. Svi dodatni zahtjevi identifikovani kroz predstojeći **dopunski ESIA/ESMP** (koji pokrivaju povezane objekte, praćenje biološke raznolikosti i ažuriranja angažmana zainteresovanih strana) takođe će imati svoje troškove implementacije integrirane u budžete ugovora.

8. POVRATNE INFORMACIJE, MEHANIZAM ZA RJEŠAVANJE ŽALBI, ANGAŽMAN ZAINTERESOVANIH STRANA, OBJAVLJIVANJE I KONSULTACIJE

8.1. ANGAŽMAN ZAINTERESOVANIH STRANA

CRFADS projekat ima potpuno razvijen okvir za angažman zainteresovanih strana sastavljen od planova angažmana zainteresovanih strana (SEP) za projektne komponente. Opšti cilj SEP-a je definisati program za angažman zainteresovanih strana, uključujući javno objavljivanje informacija i konsultacije tokom cijelog projektnog ciklusa. SEP ocrtava načine na koje će projektni tim komunicirati sa zainteresovanim stranama i uključuje mehanizam pomoću kojeg ljudi mogu izraziti zabrinutost, pružiti povratne informacije ili se žaliti na projektne aktivnosti ili bilo koje aktivnosti vezane za projekt.

Projekt razvoja ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornog na klimatske promjene (CRFASD) osmišljen je da pruži sveobuhvatne koristi raznolikom skupu zainteresovanih strana širom Crne Gore. Primarni geografski fokus uključuje obalne i centralno-sjeverne opštine Ulcinj, Bar i Nikšić, ali se očekuje da će institucionalne reforme i poboljšanja životna sredina generirati šire uticaje širom zemlje.

Zainteresovane strane uključene u projekat mogu se kategorizovati u tri grupe: Strane pogođene projektom (PAP), Ostale zainteresovane strane (OIP) i ranjive ili ugrožene grupe. Projekat stavlja snažan naglasak na uključivanje i podršku ugroženim i ranjivim grupama, u skladu sa Okvirom za životnu sredinu i društvo (ESF) i Strategijom za rodnu ravnopravnost Svjetske banke.

Primarni direktni korisnici (strane na koje utiče projekat - PAP)

Mali ribari i ribarska udruženja

Mali ribari i ribarska udruženja (uključujući i formalno registrovane i neformalne ribare), posebno iz opštine Ulcinj, će biti ključni korisnici projekta CRFASD, i to kroz izgradnju prve ribarske luke otporne na klimatske promjene u Crnoj Gori na rtu Đeran. Novi objekat će omogućiti regulisani pristup modernim mjestima za iskrcaj, higijenskim hladnjačama, jedinicama za proizvodnju leda i osnovnim uslugama za održavanje plovila i opreme. Ove investicije imaju za cilj da se poboljša zaštita na radu, unaprijede higijenski standardi, poboljša plasman ribljih proizvoda na tržište i značajno smanje gubici nakon ulova, čime se povećavaju mogućnosti za ribare da ostvare prihode. Posebna pažnja će biti posvećena podršci integrisanju neformalnih ribara u formalne tržišne i regulatorne strukture kroz ciljano informisanje, tehničku pomoć i aktivnosti izgradnje kapaciteta. Objekat će također doprinijeti otpornosti na klimatske promjene uključivanjem ekološki održive infrastrukture i operativnih praksi, usklađivanjem sa standardima EU za ribarstvo i podrškom dugoročnom razvoju sektora.

Stočari i poljoprivredno-prehrambena preduzeća

- Stočari i poljoprivredno-prehrambena preduzeća, će biti među ključnim korisnicima novog nacionalnog postrojenja za tretman NŽP koje će biti izgrađeno u okviru projekta CRFASD. Postrojenje za NŽP će podržati sigurno, ekološki održivo upravljanje nusproizvodima životinjskog porijekla, usklađeno sa pravilima EU, uključujući leševe životinja, otpad iz klanica i materijale koji nisu namijenjeni za ljudsku potrošnju. Pristup postrojenju će biti omogućen svima u zemlji, što će stočarima širom Crne Gore olakšati da bezbjedno odlažu nusproizvode životinjskog porijekla, čime se smanjuje nezakonito odlaganje, smanjuju rizici po javno zdravlje i zdravlje životinja i podržava poboljšana biosigurnost. Postrojenje će isto tako biti projektovano sa karakteristikama otpornim na klimatske promjene da bi se osigurao kontinuitet operacija tokom ekstremnih vremenskih događaja. Vremenom se očekuje se da će postojanje za NŽP doprinijeti razvoju cirkularne ekonomije istraživanjem mogućnosti za bezbjedno recikliranje i ponovnu upotrebu tretiranih nusproizvoda. Komplementarna tehnička pomoć će ojačati institucionalne kapacitete za upravljanje NŽP, regulatorno

usklađivanje sa standardima EU i operativnim sistemima kontrole, posebno u okviru Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP), ka oi kapacitete lokalnih agrobiznisa, zadruga i proizvođača.

- **Organizacije**, Projekat CRFASD će podržati žene i mlade preduzetnice i preduzetnike kroz ciljane aktivnosti izgradnje kapaciteta, tehničku pomoć i programe obuke, posebno u oblastima kao što su rad s usjevima nakon žetve, prerada, plasman na tržište i razvoj lanca vrijednosti poljoprivredno-prehrambene industrije. Osim toga, aktivne organizacije, nevladine organizacije i organizacije u zajednici (CBO) koje rade na pitanjima životne sredine biće angažovane kao ključni akteri za podršku podizanju svijesti, praćenju i participativnom nadzoru životne sredine i društvenih performansi.
- **Žene i mladi preduzetnici**, Projekat CRFASD će podržati žene i mlade preduzetnice i preduzetnike kroz ciljane aktivnosti izgradnje kapaciteta, tehničku pomoć i programe obuke, posebno u oblastima kao što su rad s usjevima nakon žetve, prerada, plasman na tržište i razvoj lanca vrijednosti poljoprivredno-prehrambene industrije.

Institucionalni korisnici (ostale zainteresovane strane - OIP)

Nekoliko državnih institucija će dobiti podršku za jačanje pružanja usluga, unapređenje usaglašenosti i usklađivanje sa mjerilima za pristupanje EU, posebno iz poglavlja 11 (Poljoprivreda), 12 (Bezbjednost hrane) i 13 (Ribarstvo i pomorska politika). U te institucije spadaju:

- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), uključujući:
 - Agencija za plaćanja (AP) – administriranje direktnih plaćanja i podrške proizvođačima;
 - Direktorat za ribarstvo (DfF) – sprovođenje politike u ribarstvu, sljedivost ulova i izraderegistra;
 - Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP) – nadležna za kontrolu bolesti, upravljanje NŽP i usklađenost sa propisima EU o bezbjednosti hrane.

Ove institucije će imati koristi od razvoja IT sistema, tehničke pomoći, nadogradnje opreme i obuke zaposlenih, čime će se unaprijediti institucionalna spremnost i kapaciteti za pružanje usluga.

Pored direktnih korisnika, biće potrebna bliska koordinacija sa drugim agencijama čiji su mandati od suštinskog značaja za pravovremenu i uspješnu implementaciju projekata, uključujući: • **Agenciju za zaštitu životne sredine (EPA)** – za ekološke dozvole, odobrenja i praćenje usklađenosti; • **Opštinske vlasti (Ulcinj, Nikšić, Bar)** – za građevinske dozvole, lokalne usluge i planiranje korištenja zemljišta; • **Ministarstvo ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera** – za usklađivanje politika, odobrenja EIA i zaštitu biološke raznolikosti; • **Inspektorati rada** – za osiguranje usklađenosti sa standardima zdravlja i bezbjednosti na radu i rada; • **Uprave za katastar i imovinu** – za registraciju zemljišta, provjeru posjeda i postupke eksproprijacije gdje je to potrebno; • **Nacionalni parkovi Crne Gore / Organi** za zaštitu prirode – za nadzor biodiverziteta i zaštićenih područja; • **Instituti za javno zdravstvo i lokalna komunalna preduzeća** – za praćenje kvaliteta vode, upravljanje otpadom i zaštita javnog zdravlja.

Angažovanjem ovih institucija kroz strukturirane mehanizme koordinacije, projekat će osigurati pravovremeno izdavanje dozvola, efikasnu usklađenost sa crnogorskim pravnim okvirima i nesmetanu implementaciju projektnih investicija.

Indirektni i ekološki korisnici

- Preduzeća koja zavise od turizma (HoRAC)
Očekuje se da će hoteli, restorani i kafići, posebno na primorju, imati indirektnu korist od boljeg upravljanja otpadom, mehanizama za zaštitu životne sredine i čistijeg lučkog okruženja, što će doprinijeti većanoj privlačnosti za posjetioce i rastu turističkog sektora.
- Opšta populacija i posjetioci
Građani i turisti će imati koristi od čistije obale, smanjenog nezakonitog odlaganja ABP, poboljšane prakse u oblasti bezbjednosti hrane i otpornijih lanaca vrijednosti širom Crne Gore.

Socijalna inkluzija i ranjive grupe

U skladu sa standardom ESS10 i Strategijom rodne ravnopravnosti Svjetske banke (2024–2030), projekat CRFASD će u sve komponente integrisati inkluzivne mjere:

- Učešće žena će biti promovisano tokom planiranja infrastrukture, u odborima za upravljanje lukom i programima obuke.
- Poljoprivredno-prehrambena i ribarska preduzeća koja vode žene će dobiti podršku kroz prilagođenu tehničku pomoć, mogućnost obuke, pojednostavljene procese registracije, kao i savjetodavne usluge.
- Mladi, romske zajednice, neformalni ribari i osobe s invaliditetom ili niskog nivoa pismenosti će biti uključeni kroz kulturno prilagođene aktivnosti, mobilne konsultacije i partnerstva s organizacijama civilnog društva, koristeći metode komunikacije prilagođene njihovim vještinama, nivoima IT pismenosti i pristupu tehnologiji.
- Plan SEP uključuje specifične mehanizme uključivanja ranjivih grupa, pri čemu se njihovo učešće prati putem razdvojenim indikatora za monitoring.

8.2. STRATEGIJA ZA KONSULTACIJE

Predloženi su različiti načini angažmana koji pokrivaju različite potrebe zainteresovanih strana, interese i uticaj na projekt. Primjeri mogu uključivati formalne sastanke, radionice, ankete, ali i telefonsku i e-mail komunikaciju, kao i formalna saopštenja za javnost. Doseg i angažman zainteresovanih strana biće rodno primjereni, uzimajući u obzir poslove žena nakon radnog vremena. Ciljane poruke će ohrabriti učešće žena i istaknuti karakteristike projekta koje su dizajnirane da odgovore na njihove potrebe i povećaju njihov pristup beneficijama projekta. Projekat će sprovesti ciljane konsultacije sa ranjivim grupama kako bi se razumjeli problemi/potrebe u smislu pristupa informacijama, medicinskim ustanovama i uslugama i drugim izazovima sa kojima se suočavaju kod kuće, na radnim mjestima i u svojim zajednicama. Šest mjeseci nakon svakog uvodnog sastanka PMT će sprovesti ankete o zadovoljstvu zainteresovanih strana na uzorku kako bi prikupio povratne informacije o: i) procesu angažmana i kvalitetu i efikasnosti metoda ii) nivou inkluzivnosti u procesu angažmana, iii) kvalitetu komunikacije i dijaloga sa internim učesnicima (PMT, izvođač, GRM itd.) tokom građevinskih radova. Rezultati ankete će tražiti povratne informacije o efikasnosti projektnih aktivnosti koje će se koristiti za poboljšanje nivoa komunikacije. To će omogućiti PMT-u da identifikuje potencijalne probleme u dizajnu. Podaci istraživanja će biti raščlanjeni po dobi, polu i lokaciji. Rezultati ankete s predloženim korektivnim mjerama biće objavljeni na web stranici Ministarstva i raspravljat će se na konsultativnim sastancima.

Svi ESF nacrti alata i dokumenata će biti objavljeni prije nego što se izvrši procjena projekta. ESF dokumenti (tj. ESMF, ESCP, LMP i SEP) će biti objavljeni elektronskim putem na MAFWM web

stranici, PMT i prema planiranju SEP-a.

- <https://www.gov.me/en/> - GOV. ME portal
- <https://www.gov.me/en/mpsv> - Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Institucionalni učesnici biće angažovani putem e-mail komunikacije sa priloženim alatima ESF-a. Eventualne značajne nadogradnje ESF dokumenata tokom implementacije projekta, biće ponovo objavljene i otvorene za javne konsultacije najmanje 15 dana.

Informacije o aktivnostima javnog angažmana koje se preduzimaju u okviru projekta biće prenesene zainteresovanim stranama putem kratkih godišnjih izvještaja objavljenih na web stranicama implementacijskih agencija. Štampane kopije će biti dostupne u prostorijama PMT-a i tokom javnih konsultacija. Projekt će biti objavljen putem radija, TV-a, pisanih i elektronskih medija, kao i svih dostupnih službenih društvenih medija i web stranica.

Dokumenti izvođača koji se odnose na upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima (to može uključivati plan upravljanja saobraćajem, planove pripravnosti i odgovora na vanredne situacije, kodekse ponašanja za zaposlene i ugovorene radnike itd.) će biti dostupni na web stranici izvođača. Tokom faze razvoja i izgradnje projekta, konsultant za nadzor građevinskih radova, će pripremiti izvještaje (svakih 30 dana) o performansama E&S-a za PMT i SB koji će uključivati ažuriranje o implementaciji plana angažmana zainteresovanih strana. Ovi izvještaji će se koristiti za izradu godišnjih izvještaja. Spevijalista za životnu sredinu i društvo PMT-a će pripremiti izvještaje

8.3. MEHANIZAM ZA RJEŠAVANJE ŽALBI PROJEKTA

Mehanizam za rješavanje žalbi (GRM) je dizajniran za upravljanje žalbama, povratnim informacijama, pitanjima i prijedlozima vezanim za projekt. Njegov primarni cilj je da osigura da zajednice i pojedinci pogođeni projektom mogu izraziti svoju zabrinutost i dobiti pravovremena i poštena rješenja. GRM je strukturiran tako da bude dostupan, efikasan i besplatan za sve podnosiocima žalbe, fokusirajući se ne samo na njihovo evidentiranje, već i na rješavanje problema na najbližem mogućem nivou žalbe. Ovaj sistem igra vitalnu ulogu u minimiziranju sukoba, poboljšanju odgovornosti i poboljšanju ukupnog kvaliteta implementacije projekta.

GRM pokriva sve faze projekta - dizajn, izgradnju/renoviranje i post-izgradnju.

- Tokom faze dizajna, imenovani predstavnik, obično iz angažovanog savjetodavnog tima, bavi se pritužbama zainteresovanih strana, uključujući osoblje, studente, korisnike javnih usluga i ranjive grupe. Njihove kontakt informacije su javno dostupne na svim lokacijama projekta.
- Tokom **faze izgradnje**, predstavnik izvođača upravlja žalbama, sa kontakt detaljima koji su lako dostupni javnosti.
- U **fazi nakon izgradnje**, izvođač ostaje odgovoran za rješavanje pritužbi tokom perioda odgovornosti za nedostatke.

Mehanizam je opremljen za rješavanje svih vrsta pritužbi, uključujući one koje se odnose na seksualnu eksploataciju i zlostavljanje (SEA) i seksualno uznemiravanje (SH), iako su ti rizici procijenjeni kao niski. Sve žalbe se bilježe i slijede sistematsku proceduru koja uključuje potvrdu u roku od tri dana, istragu i izdavanje rješenja u roku od mjesec dana. GRM ima mehanizam na dva nivoa, omogućavajući eskalaciju neriješenih pritužbi.

Jedinica za implementaciju projekta (PMT) igra centralnu ulogu u praćenju GRM-a, osiguravajući da se sve žalbe bilježe, prate i efikasno rješavaju. PMT tehnički i ekološki stručnjak je odgovoran za održavanje dnevnika žalbi koji bilježi detalje podnosioca pritužbe, prirodu žalbe, poduzete radnje i

konačni status rješavanja. Ovaj dnevnik je neophodan za praćenje efikasnosti GRM-a, koristeći indikatore kao što je broj primljenih, priznatih i riješenih žalbi u predviđenim vremenskim okvirima.

Pored GRM-a specifičnog za projekt, zaposleni na projektu imaju pristup zasebnom **GRM-u za radnike**. Ovo osigurava da svi zaposleni na projektu, uključujući direktne i ugovorene radnike, mogu sigurno i povjerljivo pokrenuti zabrinutost na radnom mjestu. GRM za radnike uključuje mjere za zaštitu radnika od odmazde, pruža više kanala za podnošenje žalbi i zahtijeva od izvođača radova da informišu radnike o ovom mehanizmu. PMT redovno sagledava pritužbe radnika i uključuje ih u polugodišnje izvještaje Svjetske banke. Dodatni detalji W-GRM su navedeni u Procedurama upravljanja radom (LMP).

Nadalje, zainteresovane strane projekta i građani imaju mogućnost podnošenja žalbi putem Službe za rješavanje pritužbi Svjetske banke (GRS) ako vjeruju da su negativno afektirani projektom. GRS pruža dodatni nivo odgovornosti osiguravajući da se žalbe odmah pregledaju i riješe. Inspekcion panel Svjetske banke nudi dodatni mehanizam zajednicama i pojedincima koji smatraju da njihovi prigovori nijesu adekvatno riješeni, obezbjeđujući usklađenost sa politikama i procedurama Banke. Detaljne informacije o GRM-u navedeni u Okviru za angažman zainteresovanih strana (SEP).

8.4. GRM KONTAKT INFORMACIJE

Dok PMT ne bude u potpunosti popunjen i operativan, sledeći kontakti će služiti kao primarna ulazna tačka za žalbe:

Naziv projekta			Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD)
Organ nadležan za implementaciju projekta			Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV), Crna Gora
Adresa			Rimski trg br. 46 81000 Podgorica
Elektronska pošta			marija.klikovac@t-com.me, stručnjak za monitoring i evaluaciju
Internet stranica			https://www.gov.me/mpsv
Telefon			+382 20 482 262 +382 20 482 278

Navedene informacije će se ažurirati i biće ponovo objavljene nakon pune operacionalizacije PMT, sa svim detaljima o imenovanom koordinatorskom za GRM, opštinskim kontaktnim tačkama i kanalima za SEA/SH kojima se poštuje tajnost podataka.

8.5. ESMF OBJAVLJIVANJE I KONSULTACIJE

ESMF će biti objavljen i na engleskom i crnogorskom jeziku na službenoj web stranici MAFWM-a i vanjskoj web stranici Svjetske banke prije procjene projekta. Javne konsultacije će se održati na nacionalnom i opštinskom nivou (uključujući Ulcinj, Bar i Nikšić) kako bi se zatražile povratne informacije od zainteresovanih strana. Ranjive i ugrožene grupe će biti posebno pozvane i podržane da učestvuju u skladu sa SEPom CRFADS projekta. Svi komentari primljeni tokom procesa konsultacija biće evidentirani i integrisani u konačnu verziju ESMF-a. Sažetak izvještaja o konsultacijama biće pripremljen i uključen u poglavlje 9 ovog ESMF-a zajedno sa spiskom učesnika i fotodokumentacijom kao dodatak u konačnom ESMF-u).

8.6. AŽURIRANJE ESMF-A I UPRAVLJANJE PROMJENAMA

ESMF je živi dokument i periodično će se po potrebi tokom životnog ciklusa CRFADS projekta preispitati i ažurirati. Ažuriranja mogu biti potrebna kao odgovor na:

- Promjene u dizajnu ili opsegu projekta;
- Pojava novih ekoloških ili društvenih rizika ili uticaja;
- Naučene lekcije tokom implementacije;
- Promjene politike Svjetske banke ili nacionalnog zakonodavstva.

Sva ažuriranja će biti pripremljena od strane PMT-ovih E&S stručnjaka, odobrena od strane Svjetske banke, i javno objavljena slijedeći iste procedure kao i za početno objavljivanje.

9. PROCES JAVNIH KONSULTACIJA

PRILOZI

ANEKS 1— OBRAZAC ZA EKOLOŠKU I SOCIJALNU PROVJERU

Obrazac za provjeru podprojekata u odnosu na listu isključenja i identifikaciju potencijalnih E&S rizika i primjenjivosti ESS-a. (Popunjava se od strane PMT stručnjaka za životnu sredinu i društvo ili imenovanog odgovornog osoblja)

A. Osnovne informacije

Naslov potprojekta	
Lokacija (opština/lokacija)	
Predložena aktivnost	
Predlagač / Implementacijski entitet	
Procijenjeni budžet	
Datum projekcije	

B. Usklađenost sa listom isključenja

Da li predložena aktivnost pokreće bilo koji od sljedećih kriterija za isključenje?

(Označi ✓ Da ili X Ne za svaki)

Kriterijum isključenja	Da	Ne	Komentari / Dokazi
Nalazi se ili značajno utiče na kritična prirodna staništa/zaštićena područja			
Konverzija / degradacija prirodnih šuma, močvara ili obalnih ekosistema			
Zahtijeva jaružanje ili morske radove koji bi mogli oštetiti morsku biološku raznolikost			
Stvara opasan otpad bez izvodljivih opcija upravljanja			
Koristi zabranjene opasne materijale ili hemikalije			
Rizik od zagađenja koji prelazi nacionalne/EU standarde			
Prekomjerno zahvaćanje vode iz osjetljivih ekosistema ili područja s nedostatkom vode			
Koristi zastarjelu/visoko zagađujuću tehnologiju			
Potrebno je fizičko raseljavanje (preseljenje/preseljenje)			
Ekonomsko raseljavanje bez odgovarajućeg ublažavanja			
Nalazi se na privatnom ili spornom zemljištu			
Negativni uticaji na ranjive skupine			
Rizik od angažovanja rada djece/prisilnog rada			
Rizici zdravlja i bezbjednosti na radu izvan kapaciteta ublažavanja			
Utiče na mjesta kulturne naslijeđa (osim ako nije ograničeno na odobrenu konzervaciju)			
Vjerovatni nepovratni/kumulativni/prekogrančni uticaji			

Ako je bilo koji "Da" označen, podprojekat/aktivnost je nepodobna prema CRFADS listi isključenja.

C. Klasifikacija ekoloških i socijalnih rizika

Nivo rizika	Tik	Komentara
Nizak		
Umjereno		
Značajan		
Visoko		(Ako je visoka, aktivnost se ne može nastaviti bez dalje procjene ili ublažavanja)

D. Potrebni sledeći koraci

Akcija	Potrebne	Komentara
Nema daljih radnji — Prihvatljivo za finansiranje		
Priprema ESMP-a specifičnog za lokaciju		
Priprema site-specific ESIA-e		
Aktivnost isključena (neprihvatljiva)		

E. Skrining sprovodi: _____

Ime Pozicija Datum: _____

ANEKS 2. OBRAZAC KONTROLNE LISTE ESMP-A ZA IZGRADNJU I REKONSTRUKCIJU REGIONALNIH KANCELARIJA AGENCIJA ZA PLAĆANJA (PARO)

Obrazac predstavljen u nastavku će biti revidiran za svaki specifični pod-projekat kako bi odražavao detaljan opseg radova i ekološke i socijalne (E&S) probleme.

ESMP kontrolna lista pruža "pragmatičnu dobru praksu" i dizajnirana je da bude prilagođena korisniku i kompatibilna sa zahtjevima Okvira za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF). Format kontrolne liste pokriva tipične pristupe ublažavanju uobičajenih **malih i srednjih ugovora o građevinskim radovima sa lokalnim uticajima**, kao što su renoviranje i nadogradnja postojećih zgrada.

Ovaj dokument pomaže u procjeni potencijalnih uticaja na životnu sredinu i društvo povezanih s predloženim podprojektom, identifikovanju potencijalnih mogućnosti poboljšanja životne sredine i preporuci mjera za prevenciju, minimiziranje i ublažavanje štetnih uticaja E&S.

ESMP **kontrolna lista** je pripremljena i u vlasništvu krajnjeg korisnika (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, preko PMT-a i relevantnih organa za implementaciju projekta).

Kontrolna lista sadrži **uvodni dio** i tri (3) glavna dijela: **Uvod (Predgovor) odjeljak uključuje:**

- **Uvod (opis podprojekta)**
- **Kategorija rizika za životnu sredinu i društvo** (ocjena rizika životnu sredinu i društvo)
- **Potencijalni uticaji na životnu sredinu i društvo** (identifikovani i opisani)
- **Koncept i primjena ESMP kontrolne liste** (objašnjeno)
- **Praćenje i izvještavanje** (kratak opis procesa praćenja i izvještavanja, uključujući odgovornosti uključenih zainteresovanih strana)

Dio 1 – Opisni dio ("opis lokacije"):

- Opisuje specifičnosti podprojekta u smislu:
 - **Fizička lokacija**
 - **Institucionalni i zakonodavni aspekti**
 - **Detaljan opis podprojekta**
 - **Potreba za programom izgradnje kapaciteta (ako je primjenjivo)**
 - **Angažman zainteresovanih strana**
 - **Proces javnih konsultacija**

Dio 2 - Životna sredina i socijalna provjera:

- Uključuje **skrining u Da/Ne formatu** za potencijalne uticaje
- Pruža **mjere ublažavanja** za svaki identifikovani rizik/aktivnost
- Uključuje standardne mjere ublažavanja usklađene sa **ESS1, ESS2, ESS3, ESS4, ESS8** i relevantnim nacionalnim zakonodavstvom

Dio 3 - Plan praćenja:

- Uspostavlja plan praćenja za aktivnosti tokom faze **izgradnje/rekonstrukcijai operativne faze**
- Zadržava isti format potreban za standardne ESMP-ove Svjetske banke
- Definiše indikatore praćenja, odgovornosti i učestalost

Izvještaji o implementaciji ESMP kontrolne liste će se dostavljati Svjetskoj banci **polugodišnje**, osim ako nije drugačije dogovoreno.

Kodeks **ponašanja radnika** (podložen odobrenju SB-a) će biti dio tenderske dokumentacije i ugovora sa izvođačima. Kodeks ponašanja će se proširiti na sve podizvođače i biće dio njihovih ugovornih sporazuma.

➤ **Dio I - Opšte informacije o projektu i lokaciji (PARO Rekonstrukcija)**

INSTITUCIONALNI I ADMINISTRATIVNI	Detalje
Zemlja	Crna Gora
Naziv projekta	Klimatski otporno ribarstvo i razvoj poljoprivredno-prehrambenog sektora (CRFADS)
Komponenta/podkomponenta	Komponenta 3 – Jačanje institucionalnih kapaciteta za upravljanje i politiku sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora Podkomponenta 3.2 – Jačanje kapaciteta MAFWM i PA
Obim projekta i aktivnosti	Renoviranje i nadogradnja regionalnih kancelarija agencije za plaćanja (PARO) kako bi se poboljšalo pružanje usluga, digitalizacija i usklađenost sa EU IPARD-om i nacionalnim standardima.
Institucionalni aranžmani (SB)	
Vođa tima	(Da se popuni — WB TTL)
Stručnjaci za životnu sredinu i socijalni okvir (ESF)	(To be completed — WB Environmental and Social Specialists)
Organi nadležan za implementaciju projekta (zajmoprimac)	
Ekološki i socijalni (E&S) nadzor	PMT pod Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MAFWM)
Nadzor građevinskih radova	(Da se završi na osnovu specifičnog pod-projekta)
Inspekcijski nadzor	(Trebalo odrediti - npr. općinski inspektorat ili relevantno tijelo)
Izvođač radova	(Identifikovati nakon nabavke)

OPIS LOKACIJE	Detalje
Naziv lokacije	(Navesti — npr. PARO Nikšić, PARO Bar, itd.)
Opišite lokaciju lokacije	(Adresa i opis zgrade i okoline)
Ko posjeduje/koristi zemlju?	MAFWM — Agencija za plaćanje (državno vlasništvo)
Važeća operativna dozvola, licence, odobrenja itd.	To će biti potvrđeno tokom procesa projektovanja i izdavanja dozvola.

ZAKONODAVSTVO	Detalje
Nacionalno i lokalno zakonodavstvo i dozvole koje se primjenjuju	Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu, Zakon o građevinarstvu, Zakon o radu, Zakon o upravljanju otpadom, Zakon o zaštiti od buke i drugi relevantni nacionalni građevinski propisi i standardi energetske efikasnosti.

IZGRADNJA INSTITUCIONALNIH KAPACITETA	Da/Ne
Hoće li biti izgradnje kapaciteta?	[X] Da — kao dio aktivnosti Komponente 3 za osoblje MAFWM-a i PA

PRILOGE	
Prilog 1	Plan lokacije / fotografija
Prilog 2	Ugovor o odlaganju otpada
Ostale dozvole/sporazumi	Prema potrebi

➤ **Dio II - Životna sredina/socijalni skrining**

Hoće li aktivnost na lokaciji uključivati bilo koji od sljedećih potencijalnih problema/rizika?	Aktivnosti	Status (da/ne)	Dodatne reference / komentari
A. Opći uslovi i upravljanje društvenim rizicima	- Primjena zahtjeva WB ESF i ESMF - Upravljanje radom i zdravstveni i sigurnosni rizici zajednice (ESS2, ESS4, ESS10)	☐ Da ☐ Ne	Vidi odjeljak A
B. Aktivnosti izgradnje/rekonstrukcije	- Povećanje prašine od građevinskih/rekonstrukcije aktivnosti - Transport materijala - Povećanje buke i vibracija - Povećanje opterećenja sedimenta (ako ih ima zemljanih radova) - Rizik od zagađenja tla/vode od privremenog otpada, goriva, maziva ili slučajnog izlivanja	☐ Da ☐ Ne	Pogledajte odjeljke A, B, F
C. Kulturno i istorijsko naslijeđe (ESS8)	- Rizik od oštećenja poznatih/nepoznatih istorijskih građevina ili kulturnih znamenitosti – vjerovatnoća slučajnih nalazišta	☐ Da ☐ Ne	Vidi odjeljak C
D. Biodiverzitet (ESS6)	- Blizina zaštićenih područja, Natura 2000 područja ili ekoloških koridora - Uznemiravanje bilo koje zaštićene flore/faune - Sječa drveća ili izmjena zelenih površina	☐ Da ☐ Ne	Vidi odjeljak D
E. Stvaranje otpada i upravljanje otpadom (ESS3)	- Stvaranje čvrstog građevinskog otpada - Potencijalni opasni otpad (azbest, boje, rastvarači) - E-otpada (od moguće zamjene električnih ili HVAC sistema)	☐ Da ☐ Ne	Vidi odjeljak E
F. Poremećaji u saobraćaju	- Povećan promet vozila specifičan za lokaciju - Blizina osjetljivih receptora (škole, klinike, javni uredi)	☐ Da ☐ Ne	Pogledajte odjeljke A, B, F
G. Prekid javnih/medicinskih/obrazovnih usluga (ESS4)	- Potencijalni prekid ili ograničen pristup PARO uslugama - Prekid korisnika (poljoprivrednici, agrobiznisi koji pristupaju PA uslugama)	☐ Da ☐ Ne	Vidi odjeljak G

Reference mjera ublažavanja (povezano sa odjeljcima A-G)

Sekciju	Ključne mjere ublažavanja
A. Upravljanje opštim i socijalnim rizicima	- Primijeniti WB ESF i nacionalno E&S zakonodavstvo.- Implementacija SEP-a.- Aplikacija za procedure upravljanja radom (LMP).- Radnički i društveni GRM-ovi operativni.
B. Aktivnosti izgradnje/rekonstrukcije	- Suzbijanje prašine, kontrola buke, pravilno održavanje opreme. - Prevencija i kontrola izlivanja. - Pravilno planiranje kako bi se smanjili poremećaji.
C. Kulturno i istorijsko naslijeđe	- Pre-screening za kulturna dobra.- procedure u slučaju nalazišta.- Usklađenost sa propisima za kulturno nasleđe i ESS8.
D. Biodiverzitet	- Ograničite radove na postojeća razvijena područja. - Izbjegavajte uklanjanje vegetacije. - Ako je neizbježno, obnovite autohtone vrste.
E. Upravljanje otpadom	- Odvajanje otpada. - Korišćenje licenciranih izvođača otpada. - Rukovanje opasnim otpadom prema propisima i WB ESS3.
F. Poremećaj u saobraćaju	- Plan upravljanja prometom. - Informišite zajednicu o korištenju cesta. - Zakažite prevoz posle radnog vremena.
G. Prekid javnih usluga	- Zakažite radove kako biste smanjili smetnje. - Omogućite alternativni pristup ako je potrebno. - Održavajte blisku komunikaciju sa korisnicima i osobljem PA.

➤ **Dio III - Prototip ekoloških i socijalnih mjera ublažavanja**

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
Opštii uslovi i upravljanje društvenim rizicima	Organizacija gradilišta, i sigurnost na radu i zdravlje, dozvole i certifikati	a) Državna inspekcija mora biti obaviještena o predstojećim aktivnostima, a kopija obavještenja dostupna je na gradilištu, plan radova na izgradnji mora biti dostupan na gradilištu (u slučaju da dva ili više izvođača obavljaju građevinske aktivnosti), imenovana je osoba odgovorna za komunikaciju i primanje zahtjeva/žalbi lokalnog stanovništva, izbjegavajte građevinske aktivnosti noću, sve zakonski potrebne dozvole moraju biti pribavljene i čuvane na licu mjesta, izvođači/podizvođači imaju važeće operativne dozvole, svi radovi moraju biti izvedeni na siguran i discipliniran način dizajniran da minimizira uticaj na susjedne stanovnike i životnu sredinu, obavezna upotreba zaštitne opreme, lična zaštitna oprema radnika i sigurnosne procedure u skladu sa zakonodavstvom i međunarodnom dobrom praksom (npr. nošenje zaštitnih kaciga, maski i zaštitnih naočara, pojaseva i zaštitnih čizama, itd.), odgovarajuće informativne i upozoravajuće putokaze na lokacijama informiraju radnike o ključnim pravilima i propisima koje treba slijediti, lokacija gradnje mora biti ograđena i označena, javnost je obaviještena o radovima putem odgovarajućeg obavješćavanja u medijima i/ili na javno dostupnim mjestima (uključujući i mjesto radova), zabranjen je ulazak za nezaposlene osobe unutar lokacije projekta (unutar traka upozorenja i ograda kada/gdje se smatra potrebnim), otvorene jame moraju biti pokrivene i jasno označene kada se na njima ne radi, okolno područje u blizini projekta mora biti čisto, Mašinama mora rukovati samo iskusno i odgovarajuće obučeno osoblje, čime se smanjuje rizik od nesreća. Ni pod kojim okolnostima nije dozvoljeno paljenje požara na licu mjesta. Uređaji, oprema i aparati za gašenje požara moraju uvijek biti funkcionalni, tako da se u slučaju potrebe mogu koristiti brzo i efikasno. Izvođač radova mora imati operativnu opremu za gašenje požara na raspolaganju na licu mjesta u svakom trenutku. Njihov položaj se komunicira radnicima i označava. Nivo opreme za gašenje požara mora se procijeniti i procijeniti kroz tipičnu procjenu rizika. Na lokaciji je imenovana osoba odgovorna za zaštitu od požara. Procedure u slučaju požara su dobro poznate svim zaposlenicima. kompleti prve pomoći moraju biti dostupni na licu mjesta i osoblje obučeno za korišćenje, osoblje treba biti pravilno obučeno za pozicije i posao koji se obavlja, radnici moraju da

		posjeduju važeće radničke licence za npr. licence za električnu bezbjednost (za licenciranog električara), itd., procedure za hitne slučajeve (uključujući izlijevanje, nesreće, itd.) moraju biti dostupne na lokaciji, adekvatni toaleti (toaleti i prostori za pranje) na radnom mjestu sa odgovarajućim zalihama tople i hladne tekuće vode, sapuna i uređaja za sušenje ruku moraju biti osigurani, kupljena oprema mora biti instalirana i korištena poštujući sve sigurnosne mjere propisane od strane proizvođača opreme i najbolje prakse, u slučaju aktivnosti izgradnje/rekonstrukcije, ako je gradilište takve prirode da nije moguće, u skladu sa građevinskom praksom, onemogućiti pristup gradilištu bilo kome osim radnicima na gradilištu, onda je potrebno osigurati adekvatnu zamjenu u blizini, ne bi trebalo biti privremenog skladištenja građevinskog materijala i otpad se javlja unutar bilo koje vrste privatnog vlasništva, odgovarajući aranžmani za sve neophodne zahtjeve dobrobiti i higijene i za prevenciju bolesti (redovna isporuka OZO, osigurati protokole za redovnu dezinfekciju prostorija, opreme, alata, koji su na mjestu i slijediti, osigurati pranje ruku i druge sanitarne stanice uvijek snabdijeni čistom vodom, sapunom i dezinfekcijskim sredstvom, itd.) Treba provesti obuke za radnike o higijeni i drugim preventivnim mjerama protiv bolesti. U slučaju da se radovi odvijaju dok je institucija u funkciji, radovi moraju biti odvojeni/zapečaćeni ekranima, ogradama i slično kako bi se smanjili rizici i spriječili uticaji, bilo koji zdravstveni i sigurnosni incident treba odmah prijaviti menadžeru projekta i WB u roku od 48 sati prema proceduri izvještavanja o incidentu.
	Obavješćavanje, radnici i bezbjednost zajednice	a) Plan pripravnosti i odgovora na hitne slučajeve treba pripremiti i ažurirati u skladu s nacionalnim zakonodavstvom. Plan implementacije OHS-a treba pripremiti i ažurirati u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom (dio plana radova) i ESMF-om (ESMP Checklist). Lokalni građevinski i inspektori za životnu sredinu i zajednice trebaju biti obaviješteni o nadolazećim aktivnostima. Kodeks ponašanja radnika prihvatljiv za PMT će biti dio ugovorne dokumentacije i obuke za sve radnike za upravljanje rizicima seksualne eksploatacije i zlostavljanja / seksualnog uznemiravanja u podprojektima Sve zakonski potrebne dozvole moraju biti pribavljene za izgradnju i/ili rehabilitaciju. Svi radovi moraju biti izvedeni na siguran i disciplinovan način dizajniran da minimizira
		uticaj na studente, osoblje, susjedne stanovnike i životnu sredinu. Radnici bi trebali biti dobro obučeni za korišćenje potencijalno opasne opreme. Bilo koji zdravstveni i sigurnosni incident treba odmah prijaviti menadžeru projekta i SB u roku od 48 sati. Ovo bi trebalo biti dobro predočeno građevinskom osoblju. Radnička OZO će biti u skladu sa međunarodnom dobrom praksom (obavezno nošenje kaciga u svakom trenutku, maske i zaštitne naočale po potrebi i propisano, pojasevi i zaštitne čizme). Odgovarajuće označavanje lokacija će informisati radnike o ključnim pravilima i propisima koje treba slijediti. Sva gradilišta moraju biti opremljena odgovarajućim sanitarnim čvorovima i mjestima za odmor radnika. Gradilišta moraju biti ograđena ili zaštićena pravilno dizajniranim barikadama ili označenim trakom. Zalihe materijala ili gomile, kao što su cijevi, moraju biti stabilne i dobro osigurane kako bi se izbjeglo urušavanje i moguće ozljede radnika na gradilištu. Potencijalno opasna područja (npr. rovovi, šahtovi, iskopi) moraju biti jasno označena.

	Angažman zainteresovanih strana	a) MPŠV će sarađivati sa zainteresovanim stranama tokom životnog ciklusa projekta, započinjući takav angažman što je ranije moguće u procesu razvoja projekta i u vremenskom okviru koji omogućava značajne konsultacije sa zainteresovanim stranama o dizajnu i implementaciji projekta. b) Dostupnost efikasnog, respozivnog i pristupačnog GRM-a
B Radovi na rekonstrukciji/a daptaciji	Kvalitet vazduha	a) poprskajte vodu kako biste ograničili emisiju prašine u području u blizini građevinskog materijala i neasfaltiranih puteva. Koristite vodu za sve aktivnosti čišćenja zemljišta, krčenja, struganja, iskopavanja, izravnavanja zemljišta, gradiranja, rezanja i nasipavanja i rušenja koje mogu uzrokovati zaprašivanje i emisiju čestica, b) pokriti površine plastičnim oblogama tokom skladištenja i transporta materijala, c) treba uspostaviti odgovarajuće lokacije za skladištenje, miješanje i utovar građevinskog materijala, d) ograničiti brzinu vozila (30 km/h) u području i pristupnim putevima, e) periodično čišćenje lokacije i pristupnih puteva od krhotina, f) koristiti moderne atestirane građevinske mašine kako bi se smanjile emisije, opremljene prigušivačima i održavane u dobrom i efikasnom radnom stanju, dodatno, kako bi se smanjila prašina (uglavnom PM₁₀) iz sakupljanja građevinskog materijala, vrijeme zadržavanja materijala na gradilištu treba smanjiti na minimum, kako bi se minimizirala izloženost vjetru.
		h) Budući da se radovi odvijaju dok su univerziteti ili javne zgrade u funkciji, radovi moraju biti odvojeni/zapečaćeni ekranima i slično kako bi se spriječilo širenje prašine i drugih emisija.
	Buka	a) Potrebno je pridržavati se maksimalno dozvoljenih nivoa buke propisanih zakonom, b) Poželjno je izvoditi radove u periodu od 8 do 18 sati, a ne izvoditi radove noću, c) zajednica bi trebala biti unaprijed obaviještena o svim radnim aktivnostima koje će se dogoditi izvan normalnog radnog vremena ili vikendom, d) sva oprema mora biti održavana u dobrom radnom stanju i biti atestirana, e) Tokom rada poklopci motora generatora, zračnih kompresora i druge mehaničke opreme moraju biti zatvoreni, a oprema postavljena što dalje od stambenih područja. f) Budući da se radovi odvijaju dok su univerzitet i javne zgrade u pogonu, radovi moraju biti odvojeni/zapečaćeni ekranima i slično kako bi se spriječilo zagađenje bukom i ometanje osoblja. Posebno bučni radovi će se odvijati vani radnih sati institucija.

	Kvalitet vode	a) odgovorno rukovanje tekućim otpadom, b) aktivnosti dodavanja nafte koje se obavljaju na dijelu gradilišta koji je izveden iz nepropusne radne površine, c) rukovati svim materijalima u skladu sa uputstvima uključenim u sigurnosno-tehničke listove materijala (MSDS) koji moraju biti dostupni na gradilištu, d) U slučaju nesreće, bilo koja opasna tečnost se uklanja iz tla pomoću adsorpcijskih materijala kao što su pijesak, piljevina ili mineralni adsorbensi. Takav otpadni materijal morate sakupiti u rezervoare, skladištiti u prostoru predviđenom za skladištenje opasnog otpada i predati ovlaštenim kompanijama, e) osigurati da voda koja se pumpa natrag u prirodne vodene puteve nikada ne prelazi regulatorne standarde kvaliteta vode, f) spriječiti opasno izlivanje iz spremnika, kontejnera (obavezni sekundarni sistem zadržavanja, npr. dvostruki zidni ili vezani kontejneri), građevinske opreme i vozila (redovno održavanje i provjere spremnika za naftu i plin, imati tendenciju parkiranja (manipulacije) strojeva i vozila samo na asfaltiranim ili betonskim površinama s površinskim sustavom za prikupljanje vode, g) organizovati i pokriti prostore za skladištenje materijala, h) izolovati isprana područja betona i druge opreme od vodotoka odabirom područja za pranje koja nisu slobodna direktno ili indirektno u vodeni tok,
		i) ne vade podzemne vode na neregulisan način, niti ispuštaju cementne kaše, ili bilo koje druge kontaminirane vode u zemlju ili susjedne potoke ili rijeke na nekontrolisan način, j) osigurati odgovarajuće sisteme za odvodnju oborinskih voda i voditi računa da se ne mulji, zagađuje, blokira ili na drugi način negativno utiče na prirodne potoke, rijeke, bare i jezera popravkom / rehabilitacijske aktivnosti.
	Zemlja	a) redovno održavanje i servisiranje građevinskih mašina, b) pridržavaju se mjera i standarda za građevinske mašine, c) pokušajte izbjeći skladištenje goriva i maziva na gradilištu, d) Ako će biti potrebna instalacija spremnika za gorivo, oni bi trebali imati sekundarne spremnike s dovoljnom zapreminom da zadrže izlivanje iz najvećeg spremnika goriva u strukturi. Područje zadržavanja mora imati uređaj (pumpu) za uklanjanje nagomilane vode, e) Kontejneri sa opasnim supstancama trebaju se čuvati u nepropusnom kontejneru kako bi se spriječilo prolijevanje i curenje. Ovaj kontejner bi trebao posjedovati sekundarni sistem zadržavanja kao što su bundovi (npr. bunded-kontejner), dvostruki zidovi ili slično. Sekundarni sistem mora biti bez pukotina, sposoban da zadrži izlivanje, i mora se brzo isprazniti. f) Kontejneri sa opasnim supstancama moraju biti zatvoreni, osim kada se dodaju ili uklanjaju materijali/otpad. Njima se ne smije rukovati, otvarati ili skladištiti na neki način To može uzrokovati njihovo curenje.

	Upravljanje materijalima	Građevinski materijal mora poticati od licenciranih kompanija (npr. kompanija mora biti u mogućnosti da donese dozvole za iskopavanje prirodnih minerala, kamena, kreča, gline, itd.). Kompanija mora imati dokaz o usklađenosti sa svim nacionalnim zakonima o zaštiti životne sredine i bezbjednosti i zdravlju. Organizacija radova je takva da se građevinski materijali čuvaju na gradilištu u minimalnim količinama i za minimalno vrijeme. Pijesak i šljunak koji se koriste u građevinskim radovima trebaju biti sljedivi do licenciranih kompanija sa važećim koncesijama. Kvalitet pijeska i šljunka mora ispunjavati tehničke zahtjeve i biti nezagađen uljima, otrovnim, korozivnim ili opasnim supstancama i bez nečistoća. Proizvođač betona mora pribaviti/posjedovati sve potrebne radne i emisijske dozvole i licence kvaliteta. Osigurati da su sva transportna vozila i mašine opremljeni odgovarajućom opremom za kontrolu emisije, redovno održavani i certificirani. Voda koja se koristi za proizvodnju betona može biti tehnička voda, ali bez opasnih i toksičnih zagađivača, teških metala i drugih supstanci opasnih po ljudsko zdravlje i životnu sredinu.
	Upravljanje radom	a) Ublažavanje rizika vezanih za rad će slijediti procedure upravljanja radom, koje će takođe biti uključene u ESMP izvođača. b) Izvođači će osigurati da se radnici zapošljavaju, kompenziraju i upravljaju u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i ESS2. To uključuje pitanja ugovora, radničkih prava, pristupa radnicima GRM bez odmazde, sprečavanje SEA/SH, uključujući pristupačan kanal u GRM-u za podnošenje žalbi u vezi sa GRM-om, pridržavanje OHS-a I zdravstvene i sigurnosne mjere zajednice.
	Prevoz materijala	a) Građevinski putevi su jasno definisani, b) Sigurnosne mjere za sprečavanje nesreća su preduzete. c) Svi materijali skloni zaprašivanju prevoze se u zatvorenim ili natkrivenim kamionima ili vagonima. d) Svi materijali skloni prašini i podložni vremenskim uslovima zaštićeni su od atmosferskih uticaja bilo vjetrobranskim staklima, poklopcima, zalijevanjem ili drugim odgovarajućim sredstvima, e) Putevi se redovno čiste i čiste na kritičnim tačkama. Proliveni materijali se odmah uklanjaju sa ceste i čiste. Pristupni putevi su dobro održavani. f) Pristup građevinskim vozilima i vozilima za isporuku materijala je strogo kontrolisan, posebno tokom vlažnog vremena, g) Gornji sloj tla i privremene deponije materijala se drže odvojeno, h) Privremene deponije materijala se nalaze daleko od odvodnih linija, prirodnih vodenih puteva i mjesta podložnih eroziji zemljišta, i) Sva opterećenja tla su pokrivena kada se odvoze sa lokacije za ponovnu upotrebu/odlaganje, j) Privremene deponije materijala ne prelaze 2 m visine kako bi se spriječilo rasipanje i rizik od pada.

C Kulturno i istorijsko naslijeđe	Kulturno naslijeđe i slučajna nalazišta	ako se građevina nalazi u zaštićenom kulturno-istorijskom području ili se radi o objektima koji su označeni i zaštićeni kao kulturno naslijeđe, prijaviti i dobiti odobrenje/dozvole od nadležnih organa i rješavati sve građevinske aktivnosti u skladu sa zakonskim propisima, Ako se tokom iskopavanja naiđu na neke arheološke nalaze, radovi moraju biti odmah prekinuti i nadležni organ obaviješten. Radovi bi trebali biti nastavljeni tek nakon što se preduzmu odgovarajuće mjere u skladu sa zahtjevima nadležnih organa i nakon što se potvrdi da se radovi mogu nastaviti za sve slučajeve u kojima kulturno naslijeđe i njegove temeljne vrijednosti mogu biti zaštićeni na postojećoj lokaciji sa posebnom zaštitom mjera zaštite kulturnog nasljeđa na licu mjesta,
D Biodiverzitet	Biodiverzitet	a) ograničiti rad na vidljivi dio dana, ograničiti kretanje teških mašina do cestovnog koridora, profesionalno i pažljivo rukovati opremom i mašinama kako bi se pokušale izbiti nesreće kao što su požari ili izlivanje velikih količina štetnih materija u životnu sredinu, a time i negativno uticati na sadašnju floru i faunu, ograničiti radove duž vodotoka i na vodotocima i kanalima na najmanju moguću površinu
		e) izbjegavati, gdje je to moguće, sječu drveća i druge prirodne vegetacije, f) u slučaju uklanjanja vegetacije, kako bi se spriječio nepotreban gubitak vegetacije na projektnom području, jasno označena područja na kojima će vegetacija biti uklonjena, g) za obnovu uklonjenog prirodnog vegetacijskog pokrivača, koristiti samo autohtone biljne vrste koje se javljaju u vegetacijskim zajednicama prisutnim na širem području potprojekta, h) potencijalno uklanjanje vegetacijskog plana za period kada se ptice ne gnijezde. Sve ptice koje se gnijezde moraju zaštititi dok njihove ptice ne mogu letjeti. U slučaju pronalaska gnijezda ugroženih vrsta ptica, spriječiti njihovo uznemiravanje, a o otkriću obavijestiti središnje državno tijelo nadležno za zaštitu prirode, i) gdje je to moguće, područje u izgradnji/rekonstrukciji ograde kako bi se smanjilo čak i povremeno uznemiravanje i prašina na staništima i biološkoj raznolikosti. Ako je potrebno izgraditi barijere za zaštitu od buke, one bi trebale biti neprovidne ili sa dizajnom i gustoćom naljepnica koje će spriječiti ptice da uđu u barijere što je više moguće.

E Stvaranje i upravljanje otpadom	Upravljanje otpadom	a) svaka vrsta nastalog otpada na lokaciji mora biti privremeno uskladištena u odvojenim kontejnerima za otpad koji moraju biti označeni imenom vrste otpada i kodom otpada i smješteni na čvrstoj površini predviđenoj za tu svrhu na gradilištu, b) evidencija tokova i količina otpada mora se voditi za svaku vrstu proizvedenog otpada na lokaciji c) sav otpad mora biti predat sa odgovarajućom dokumentacijom kompanijama ovlaštenim za upravljanje otpadom (preduzećima koja imaju odgovarajuću dozvolu za otpad), d) u slučaju opasnog otpada moraju se dobiti informacije o predaji otpada na krajnje odredište, e) kad god je to izvodljivo, izvođač radova treba ponovo koristiti i reciklirati odgovarajuće i održive materijale (osim azbesta), f) Mineralni (prirodni) građevinski otpad i otpad od rušenja mora se odvojiti od opšteg otpada, organskog, tečnog i hemijskog otpada sortiranjem na licu mjesta i privremeno skladištiti u odgovarajućim kontejnerima. U zavisnosti od njegovog porijekla i sadržaja, mineralni otpad mora biti ponovo primijenjen na prvobitnu lokaciju ili ponovo upotrebljen, g) spaljivanje ili ilegalno odlaganje otpada je strogo zabranjeno.
	Opasni otpad (azbest i medicinski otpad)	a) Kontejneri koji sadrže zapaljivi ili reaktivni otpad moraju biti smješteni najmanje 15 metara (50 stopa) od radnih objekata, b) Sav opasni otpad, uključujući tečnost, kontaminiranu ambalažu i čvrste tvari transporuju posebno licencirani prevoznici i odlažu se u licencirano postrojenje. c) Privremeno skladištenje tečnog, toksičnog ili opasnog otpada na licu mjesta; sve opasne ili otrovne tečne supstance će se čuvati u sigurnim kontejnerima označenim odgovarajućom klasifikacijom

		u skladu sa Uredbom o kategorijama, vrstama i klasifikaciji otpada sa katalogom opasnog otpada. Ovi kontejneri trebaju biti nepropusni kako bi se spriječilo prolivanje i ispiranje. Kontejneri bi trebali imati sekundarni sistem zadržavanja kao što su bundovi (npr. bunded-kontejneri), dvostruki zidovi ili slično. Sekundarni sistem mora biti bez pukotina, sposoban da zadrži izlivanje i da se brzo isprazni. Čvrsti opasni otpad treba čuvati u sigurnim kontejnerima označenim odgovarajućim klasifikacijskim kodom u skladu sa Pravilnikom o upravljanju otpadom. Ovi kontejneri trebaju biti nepropusni kako bi se spriječilo prolivanje i ispiranje. Ovi kontejneri trebaju biti pokriveni i zaštićeni od vremenskih uticaja (kiša i drugo), Ulja, masti i mulj iz jama za prikupljanje ulja i masti moraju biti uklonjeni iz jama, transportovani i zbrinuti/obnovljeni samo od strane licencirane kompanije i na licenciranim deponijama ili drugim licenciranim objektima, Redovne provjere kontejnera koji sadrže toksični i opasni otpad trebaju se vršiti, Plan uklanjanja i upravljanja azbestom, koji podliježe odobrenju PMT-a i Svjetske banke, mora biti pripremljen. Plan će uključivati procedure za uklanjanje materijala koji sadrže azbest prije nego što se nastavi sa uklanjanjem građevinskih konstrukcija, opisati primjenu neophodnih mjera za zaštitu zdravlja i bezbjednosti radnika, sve u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i politikama Zapadne banke, Snažno vezani azbest prije uklanjanja mora biti tretiran sredstvom za vlaženje kako bi se smanjila azbestna prašina. Vlaženje se vrši prskanjem ili prskanjem sa prskalicama sa niskim pritiskom. Nije dozvoljeno prskanje vode pod visokim pritiskom. Azbestna vlakna koja su se nakupila u odvodima moraju se natopiti tako da se formira gusta smjesa, koja se može ukloniti lopaticom u polietilenskoj vrećici (PE). Torba mora biti dobro zatvorena. Bušilice, pile ili alati za kidanje velike brzine ne smiju se koristiti tokom rastavljanja ACM dijelova. Ako se ACM dijelovi ne mogu ukloniti bez upotrebe alata, važno je koristiti samo ručni alat ili mehanička pomagala za obradu azbestnog cementa sa ugrađenim usisivačima koji imaju HEPA filtere (HEPA = visoko efikasni čestični zrak). Područje iz kojeg su ACM uklonjeni mora biti pažljivo provjereno da nema ostataka. Struktura se mora pažljivo očistiti usisivačem sa HEPA filterom, nakon uklanjanja, azbestni otpad mora biti propisno uskladišten na lokaciji i predat ovlaštenom sakupljaču otpada/postrojenju za obradu otpada što je prije moguće u skladu sa propisima o upravljanju otpadom, Azbestni otpad mora biti odložen u pokrivenom kontejneru ili dobro zatvorenim vrećama (za građevinski otpad), čime se sprečava širenje, raspršivanje i izlivanje tog otpada van gradilišta zbog vremenskih uslova. Azbest koji se nalazi na lokaciji projekta mora biti jasno označen kao opasan materijal,
Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja

		Uklonjeni azbest neće biti ponovo upotrebljen. Bit će odložen na licenciranu deponiju prije zatvaranja pod-projekta, zabranjeno je odlaganje azbestnog otpada u miješani komunalni otpad i miješanje s drugim otpadom i drugim neotpadnim materijalima, U slučaju da se pronađe meko vezani azbest, specifične mjere za uklanjanje azbesta će se primijeniti u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i najboljim praksama. Pronalazak mekog vezanog azbesta će biti prijavljen PMT/SB bez odlaganja, medicinski otpad mora biti pravilno odvojen na izvoru i odložen u skladu sa zdravstvenim i sigurnosnim smjernicama i nacionalnim propisima, medicinski otpad treba skladištiti u sigurnim, jasno označenim kontejnerima koji su otporni na curenje, probijanje i neovlašteno mijenjanje, i držati podalje od građevinskih područja, trebali bi postojati sistemi za siguran transport i odlaganje medicinskog otpada, uključujući korišćenje licenciranih kompanija za upravljanje otpadom, Stroga provedba propisa koji se tiču upravljanja medicinskim otpadom i redovno praćenje usklađenosti građevinski radnici trebaju biti obučeni o rizicima medicinskog otpada i opremljeni ličnom zaštitnom opremom (PPE) kao što su rukavice, maske i zaštitna odjeća kako bi se smanjila direktna izloženost, provoditi redovne procjene uticaja na životnu sredinu gradilišta kako bi se identificirali i adresirati potencijalne rizike povezane sa opasnim medicinskim otpadom.
F Poremećaji u saobraćaju odnose se na povećanu učestalost vanjskog transporta materijala i tehnika	Poremećaj u saobraćaju	a) upravljanje saobraćajem mora biti sprovedeno u skladu sa odredbama saobraćajnog zakonodavstva (npr. odgovarajuća rasvjeta, saobraćajni sigurnosni znakovi, barijere i zastave koje se lako vide ili ih je lako pratiti, brzina na putu treba biti jasno postavljena), b) poželjno je izbjegavati transport na pristupnim putevima tokom špica.
G Procedure pripravnosti za hitne slučajeve	Pripremiti se za bezbjednost projektnih radnika tokom hitnih slučajeva	a) Plan pripravnosti i odgovora na hitne slučajeve mora biti pripremljen za radove (kao dio C-ESMP-a) i mora obuhvatiti radnje koje se moraju preduzeti kako bi se osigurala bezbjednost osoblja od hitnih slučajeva. To uključuje, ali nije ograničeno na spisak sve opreme za hitne slučajeve na radnom mjestu (kao što su sistemi za gašenje požara, oprema za kontrolu izlivanja, komunikacije) i alarmni sistemi (unutrašnji i vanjski), i oprema za dekontaminaciju (gdje je ova oprema potrebna), kontakti odgovornih osoba, nadležnih organa, drugi brojevi za hitne slučajeve, komunikacijske procedure i plan evakuacije. Plan mora biti ažuriran. Osim toga, plan mora sadržavati lokaciju i fizički opis svake stavke na listi, i kratak pregled njegovih mogućnosti, zaposleni će biti obučeni/upućeni u sve hitne slučajeve, upravljanje otpadom, prvu pomoć i gašenje požara i druge relevantne procedure i procedure će biti dostupne na lokaciji.

Aktivnosti	Parametar	Kontrolna lista mjera ublažavanja
G Održavanje i bezbjednost u operativnom periodu	Održavanje i bezbjednost u operativnom periodu	a) Krajnji korisnik ažurira plan održavanja kako bi ispunio zahtjeve ESF-a prije završetka radova. b) Plan održavanja se implementira i periodično ažurira. c) Plan pripravnosti i odgovora na hitne slučajeve se ažurira u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom.
H Prekid javnih, medicinskih, obrazovnih usluga	Prekid javnih usluga	Implementirati SEP-ove kako bi se osigurale rane konsultacije sa zainteresovanim stranama, uključujući rukovodeće osoblje, zaposlene i korisnike usluga (studenti, medicinsko osoblje, pacijenti, itd.), kako bi se razumjele njihove potrebe i potencijalne brige, Korišćenje jasnih komunikacijskih kanala kao što su e-mailovi, obavještenja, web stranice i fizičke informativne ploče kako bi zainteresovane strane bile informisane o rasporedu projekta, potencijalnim poremećajima i sigurnosnim mjerama. Implementirati i održavati mehanizme za rješavanje pritužbi kako bi se omogućilo korisnicima javnih usluga da izraze zabrinutost zbog poremećaja, osiguravajući da se te pritužbe rješavaju brzo i efikasno. Održavati specijalizovani GRM za radnike i uključiti projektne GRM odredbe za rješavanje osjetljivih pritužbi, kao što su one koje se odnose na diskriminaciju ili SEA/SH. Održavati pristupačne formate (uključujući i za ranjive grupe kao što su osobe sa invaliditetom, starije osobe, pacijenti) za sve mehanizme komunikacije i povratnih informacija. Implementirati privremene prilagodbe u pružanju usluga, kao što je reorganizacija učionica ili kancelarija kako bi se smanjili poremećaji u nastavi i administrativnim aktivnostima, osigurati privremeno premještanje kritičnih zdravstvenih i pravosudnih usluga u obližnje objekte. U slučaju preseljenja razviti kontrolnu listu za odabir alternativnih lokacija. Kontrolna lista treba uključivati razmatranje o: pristupačnosti, blizini, bezbjednosti i bezbjednosti, odgovarajućim prostorima i opremi, dostupnosti minimalnog broja parkirališta Tokom izgradnje, održavajte pristup bitnim područjima (npr. liftovi, rampe) za ranjive grupe, uključujući osobe sa invaliditetom, starije osobe i pacijente. Implementirati jasnu signalizaciju i fizičke barijere prilagođene i ranjivim grupama kako bi se korisnici sigurno vodili kroz ili oko građevinskih zona. Realizovati bučne i prašnjave građevinske radove izvan vršnih sati za javne usluge. Prioritet se daje renoviranju kritičnih prostorija (npr. onih za žrtve i svjedoke) d) Informisati pravosudno osoblje i sigurnosne službe da upravljaju pristupom i protokom osoba radi bezbjednosti žrtava i svjedoka.

ANEKS 3. PREDLOG ESMP

Plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) sastoji se od skupa mjera za ublažavanje, praćenje i institucionalne mjere koje treba preduzeti tokom implementacije i rada projekta kako bi se eliminisali negativni rizici i uticaji na životnu sredinu i društvo, nadoknadili ih, ili smanjili na prihvatljive nivoe. ESMP takođe uključuje mjere i akcije potrebne za sprovođenje ovih mjera. Skup odgovora na potencijalno štetne uticaje mora biti identifikovan; moraju biti utvrđeni zahtjevi kako bi se osiguralo da su ti odgovori napravljeni efikasno i blagovremeno i sredstva za ispunjavanje tih zahtjeva opisana.

Stoga će uključivati sljedeće dijelove:

- a) *Ublažavanje*** – identifikacija i sumiranje svih očekivanih štetnih uticaja na životnu sredinu i društvo (uključujući one koji uključuju domicilno stanovništvo ili prisilno preseljenje); opis – sa tehničkim detaljima – svake mjere ublažavanja, uključujući vrstu uticaja na koji se odnosi i uslove pod kojima je potrebna (npr. kontinuirano ili u slučaju nepredviđenih situacija), zajedno sa dizajnom, opisima opreme, i operative procedure, prema potrebi; procjena bilo kakvih potencijalnih ekoloških i društvenih uticaja ovih mjera; uzimajući u obzir druge planove ublažavanja potrebne za projekt.
- b) *Monitoring*** - poglavlje za monitoring ESMP-a pruža specifičan opis i tehničke detalje mjera praćenja, uključujući parametre koji se mjere, metode koje će se koristiti, lokacije uzorkovanja, učestalost mjerenja, granice detekcije (gdje je to prikladno) i definiciju pragova koji će signalizirati potrebu za korektivnim akcijama; i procedure praćenja i izvještavanja kako bi se osiguralo rano otkrivanje uslova koji zahtijevaju određene mjere ublažavanja, i pružiti informacije o napretku i rezultatima ublažavanja.
- c) *Razvoj kapaciteta i obuka*** - da bi podržao pravovremenu i efikasnu implementaciju ekoloških i socijalnih komponenti projekata i mjera ublažavanja, ESMP se oslanja na ekološku i društvenu procjenu postojanja, uloge i sposobnosti odgovornih strana na licu mjesta ili na nivou organa odgovornog za implementaciju i ministarstva. Konkretno, ESMP pruža specifičan opis institucionalnih aranžmana, identifikujući koja je strana odgovorna za sprovođenje mjera ublažavanja i praćenja (npr. za rad, nadzor, sprovođenje, praćenje implementacije, korektivne mjere, finansiranje, izvještavanje i obuku osoblja). Da bi se ojačala sposobnost upravljanja životnom sredinom i društvom u organima odgovornim za implementaciju, ESMP preporučuje uspostavljanje ili proširenje odgovornih strana, obuku osoblja i sve dodatne mjere koje mogu biti neophodne za podršku implementaciji mjera ublažavanja i bilo koje druge preporuke ekološke i socijalne procjene.
- d) *Raspored implementacije*** - za sva tri aspekta (ublažavanje, praćenje i razvoj kapaciteta), ESMP pruža raspored implementacije za mjere koje se moraju sprovesti kao dio projekta, pokazujući faze i koordinaciju sa ukupnim planovima implementacije projekta.

Plan upravljanja životnom sredinom i društvom (ESMP) je primarni alat za osiguravanje da su podprojekti implementirani u okviru CRFADS-a u skladu sa nacionalnim ekološkim i socijalnim zakonodavstvom i Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF), uključujući relevantne ekološke i socijalne standarde (ESS1-ESS10).

Za **podprojekte CRFADS komponente 1** – koji uključuju izgradnju **ribarske luke otporne na klimatske promjene u Ulcinju**, postrojenja za **nusproizvode životinjskog porijekla (ABP)**, **rekonstrukciju regionalnih kancelarija agencije za plaćanje (PARO)** i povezana meka ulaganja – ESMP će definisati ublažavanje, praćenje i

institucionalne mjere potrebne za upravljanje potencijalnim ekološkim i socijalnim rizicima i uticajima tokom dizajna podprojekata, građevinskih radova, funkcionisanja i razgradnje.

Potrebni ESMP odjeljci za CRFADS pod-projekte

Sljedeća struktura će se primjenjivati prilikom pripreme ESMP-a za svaki podprojekat koji se finansira u okviru Komponente 1.

Sekcija	Opis
1. Opis podprojekta	• Pregled podprojekta uključujući njegovu pozadinu, ciljeve, komponente i aktivnosti. • Lokacija i raspored lokacije. • Zahtjevi za resursima (npr. materijali, radna snaga, oprema). • Referenca na CRFADS komponentu/podkomponentu. • Sažetak primjenjivih ekoloških i socijalnih standarda i nacionalnih dozvola.
2. Životna sredina osnova područja podprojekta	• Fizičko okruženje: kvalitet vazduha, vodni resursi, tlo, buka, vibracije, temperature, padavine i prakse upravljanja otpadom. • Biološko okruženje: biodiverzitet, zaštićena područja, flora i fauna. • Ranjivosti na klimatske promjene (ako je primjenjivo).
3. Socio-ekonomska osnova podprojektnog područja	• Demografski profil: administrativna podjela, struktura zajednice, stanovništvo. • Sredstva za život i ranjive grupe, posebno one koje su uključene u ribarstvo i poljoprivredno-prehrambene lance vrijednosti. • Korišćenje zemljišta i imovine. • Infrastruktura i usluge: zdravstvena zaštita, obrazovanje, pristupni putevi. • Rodna razmatranja i prisustvo ugroženih ili ranjivih grupa, usklađeno sa CRFADS planom angažmana zainteresovanih strana (SEP).
4. Konsultacije sa zainteresovanim stranama	• Ciljevi i metodologija konsultacija. • Uključeni akteri (uključujući lokalne zajednice, ribare, poljoprivrednike, prerađivače otpada, lokalne vlasti, nevladine organizacije, itd.). • Postavljena ključna pitanja i pruženi odgovori. • Referenca na CRFADS SEP za dosljednost. • Ishodi konsultacija i kako su povratne informacije uključene u dizajn podprojekta.
5. Uticaji i mjere ublažavanja	• Identifikacija potencijalnih ekoloških i društvenih rizika i uticaja za sve faze (projektovanje, izgradnja, rad, razgradnja). • Mjere ublažavanja usklađene sa hijerarhijom ublažavanja definisanom u CRFADS ESMF-u. • Specifična referenca na: – ESS2 (Rad i radni uslovi) – ESS3 (Efikasnost resursa i sprečavanje zagađenja) – ESS4 (Zdravlje i zaštita zajednice) – ESS5 (eksproprijacija, ograničenja korištenja zemljišta i nedobrovoljno preseljenje, ako je primjenjivo) – ESS6 (Očuvanje biološke raznolikosti) – ESS8 (Kulturno naslijeđe) uključujući procedure slučajnih nalaza. • Tehnički opis mjera ublažavanja i vrijeme njihove implementacije.
6. Institucionalni aranžmani i razvoj kapaciteta	• Uloge i odgovornosti za implementaciju ESMP-a (PMT, izvođač radova, nadzor građevinskih radova, opština, organ nadležan za zaštitu životne sredine). • Zahtjevi za obuku osoblja i izgradnju kapaciteta. • Struktura izvještavanja. • Integracija sa CRFADS procedurama upravljanja radom (LMP) i SEP. • Opis mehanizma za rješavanje žalbi (GRM), uključujući odredbe za radnike, članove zajednice i ranjive grupe.
7. Plan zaštite životne sredine i socijalnog monitoringa	• Praćenje indikatora i parametara. • Metodologije, lokacije, učestalost i pragovi. • Odgovornosti za praćenje i izvještavanje. • Mehanizam za korektivne radnje u slučaju neusklađenosti. • Obrasci za izvještavanje usklađeni sa zahtjevima za izvještavanje CRFADS-a i standardima praćenja Svjetske banke.

Sekcija	Opis
8. Plan praćenja kulturnog naslijeđa (CHMP)	• Potrebno ako je podprojekat u blizini zaštićenih kulturnih i istorijskih područja ili gdje su mogući slučajni nalazi. • Pripremljen u skladu sa CHMP šablonom u ESMF-u. • Usklađenost sa ESS8 i nacionalnim zakonodavstvom. • Integracija procedura slučajnih nalaza u obaveze izvođača i C-ESMP.
9. Aneksi	• Matrice za ublažavanje i praćenje. • Kontrolna lista za efikasnost resursa i sprečavanje zagađenja (ESS3 usklađenost). • Procedura pronalaženja slučajnij nalaza. • Nacrt za ESMP IZVOĐAČA (C-ESMP). • Zapisi o konsultacijama. • Mape rasporeda lokacije, dozvole i drugi prateći dokumenti.

➤ **Obrazac plana ublažavanja ekoloških i socijalnih rizika - faza pripreme / implementacije građevinskih radova**

Aspekt Životna sredina i društvo	Predložena mjera ublažavanja (faza izgradnje)	Odgovornost	
		Implementacija	Nadzor
Opšti uslovi			
Dozvole i certifikati; Dizajn	Sve potrebne dozvole moraju biti pribavljene prije radova i čuvane na licu mjesta (npr. građevinska dozvola).	Građevinski izvođač, Korisnici, PMT	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Izvođač i podizvođači moraju imati važeće operativne dozvole.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Državni inspektorat mora biti obaviješten o predstojećim aktivnostima, a kopija obavještanja mora biti dostupna na gradilištu.	PMT/Korisnici	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Certifikati o kvalitetu materijala, potvrde o vozilima, certifikati za rad na visinama, certifikati o zdravlju i bezbjednosti za radnike (npr. za upravljanje teškim mašinama i vozilima) moraju biti na mjestu prije početka radova.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Lokacija Organizacija	Plan građevinskih radova mora biti dostupan na gradilištu (u slučaju da dva ili više izvođača obavljaju građevinske aktivnosti). Sve mjere zdravlja i bezbjednosti na radu moraju biti osigurane. Izvođač radova mora razviti Plan upravljanja životnom sredinom i društvom (C-ESMP) kako bi omogućio implementaciju mjera ublažavanja za ekološke i socijalne rizike. C-ESMP se sastoji od strategija upravljanja životnom sredinom i sigurnošću i planova implementacije za otpad upravljanje, sprečavanje prekomjernog povećanja nivoa buke, sprečavanje i kontrola zagađenja vode, tla i vazduha, plan uklanjanja i upravljanja azbestom, plan bezbjednosti na radu, plan pripravnosti i odgovora na vanredne situacije, plan zaštite od požara.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

Plan pripravnosti i odgovora na hitne slučajeve mora biti pripremljen za radove (kao dio C-ESMP-a) i mora obuhvatiti radnje koje se moraju preduzeti kako bi se osigurala bezbjednost osoblja od vanrednih situacija. To uključuje, ali nije ograničeno na spisak sve opreme za hitne slučajeve na gradilištu (kao što su sistemi za gašenje požara, oprema za kontrolu izlivanja, komunikacije) i alarmni sistemi (unutrašnji i vanjski), i oprema za dekontaminaciju (gdje je ova oprema potrebna), kontakte odgovornih osoba, nadležnih organa, drugih brojeva za hitne slučajeve, komunikacijske procedure i plan evakuacije. EPR se mora ažurirati. Osim toga, plan mora sadržavati lokaciju i fizički opis svake stavke na listi, te kratak pregled njegovih mogućnosti. Zaposlenici će biti obučeni/upućeni u sve hitne slučajeve, upravljanje otpadom, prvu pomoć i gašenje požara i druge relevantne procedure. Procedure će biti dostupne na licu mjesta.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Privremeno skladište materijala na gradilištu treba biti jasno označeno.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Neće biti privremenog skladištenja građevinskog materijala i otpada unutar bilo koje vrste privatnog vlasništva.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Okolno područje u blizini projekta mora se održavati čistim i na lokaciji se moraju primjenjivati dobre prakse održavanja. Radovi se moraju izvoditi na siguran način.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Privremene deponije materijala moraju biti smještene dalje od odvodnih linija, prirodnih vodenih puteva i mjesta podložnih eroziji zemljišta.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Privremene deponije materijala ne smiju prelaziti visinu od 2 m kako bi se spriječilo rasipanje i rizik od pada. Materijali koji se podižu viljuškama, dizalicama ne mogu biti postavljeni ispod ili u blizini nadzemnih dalekovoda.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Proizvođač asfalta, šljunka, betona mora posjedovati sve potrebne koncesije, radne i OHS dozvole, i dozvole za emisiju, licence kvaliteta i radne i radne uslove. Tokom zemljanih radova (i gdje je primjenjivo) dobavljači komunalnih usluga moraju biti konsultovani kako bi se izbjegla šteta na drugoj infrastrukturi. U područjima gdje je prisutna druga infrastruktura, primjenjivaće se samo ručni rad.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Sva transportna vozila i mašine moraju biti opremljeni odgovarajućom opremom za kontrolu emisije, redovno održavani i certificirani.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Ne smije biti nelicenciranih jama za posuđivanje, kamenoloma ili deponija otpada u susjednim područjima, posebno ne u zaštićenim područjima.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Kada je potrebno, noćni rad će biti pažljivo planiran. Buka tokom noćnog rada ne smije prelaziti granične vrijednosti propisane zakonom.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

Vibracija			
Šteta na okolnim zgradama	GRM je dostupan tokom faze izgradnje.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Zdravlje i i sigurnost na radu i bezbjednost zajednice			
Bezbjednost radnika	Plan zaštite na radu (kao dio C-ESMP-a) mora biti pripremljen i mora uključivati: mjere za smanjenje opasnosti po zdravlje i osiguranje bezbjednosti na radu tokom izvođenja radova, mjere zaštite zdravlja i bezbjednosti na radu (OHS) tokom izvođenja svih građevinskih radova, uslove smještaja, hranu i prevoz radnika, sanitarne čvorove i garderobu, organizaciju prve pomoći, lična zaštitna oprema, radna mjesta sa posebnim uslovima rada i ljekarski pregled radnika, obuka radnika i posjetilaca gradilišta o zaštiti na radu, sigurnosne mjere u radu podugovarača, mjere za identifikovane rizike od vremenskih ekstrema kao što su jaki vjetrovi, prekomjerna vrućina, oluje, postupak prijavljivanja incidenata itd.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Pristup sigurnom GRM-u za radnike i zajednicu mora biti osiguran kao i drugi mehanizmi za žalbe (sindikati, arbitraža).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Osoblje mora biti propisno obučeno (i licencirano ako se primjenjuje) za pozicije i posao koji se obavlja, radnici moraju imati važeće radničke licence za npr. licence za električnu bezbjednost (za licenciranog električara), rad sa azbestnim materijalima, rad na visinama, rukovanje opasnim mašinama, itd.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Angažirani radnici moraju koristiti zaštitnu opremu, ličnu zaštitnu opremu radnika i sigurnosne procedure u skladu sa zakonodavstvom i međunarodnom dobrom praksom (ESH i zaštitne naočale, zaštitne čizme, pojasevi kada je to potrebno, lična oprema za zaštitu sluha kada je to potrebno, i druga zaštitna oprema specifična za rad, odgovarajuće maske ili respiratori kada se radi sa azbestom, itd.). Izvođač radova mora osigurati da su dostupne dovoljne količine i kvalitet opreme.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Odgovarajuća informativna i upozoravajuća signalizacija lokacija će informirati radnike (i ovlaštene posjetioce) o ključnim pravilima i propisima koje treba slijediti.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Odgovarajuće označavanje na gradilištima i izvan gradilišta / sekcija po sekcija i znakovi za smanjenje brzine moraju biti osigurani.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Sva opasna mjesta na radnim mjestima kao što su jame, rovovi, itd. moraju biti jasno označena i ograđena.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

	Transportni putevi izvan građevinskih područja (lokalni, regionalni i državni putevi) moraju se održavati čistima.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Mašinama mora rukovati samo iskusno i odgovarajuće obučeno osoblje, licencirano u skladu sa nacionalnim propisima (gdje je primjenjivo), čime se smanjuje rizik od nesreća.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Plan zaštite od požara (kao dio C-ESMP-a) mora biti pripremljen i mora uključivati listu glavnih opasnosti od požara na radnom mjestu, njihove pravilne procedure rukovanja i skladištenja, potencijalne izvore paljenja i kontrolne procedure, te opis zaštite od požara, dokumentaciju za obuku, opremu i sisteme.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Uređaji, oprema i aparati za gašenje požara moraju biti atestirani i funkcionalni, tako da se u slučaju potrebe mogu koristiti brzo i efikasno.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Stalno prisustvo atestiranih uređaja za gašenje požara mora biti osigurano na mjestima u slučaju požara ili druge štete. Njihov položaj mora biti prezentovan radnicima i označen. Nivo opreme za gašenje požara mora se procijeniti i procijeniti kroz tipičnu procjenu rizika.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Kompleti prve pomoći će biti dostupni na licu mjesta i osoblje obučeno za korišćenje.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Procedure za hitne slučajeve (uključujući izlivanje, nesreće, itd.) kao dio Plana pripravnosti i odgovora na hitne slučajeve moraju biti dostupne na gradilištu i prenesene svima radnicima.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Aдекватni sanitarni čvorovi (toaleti i prostori za pranje) moraju biti osigurani na gradilištu sa odgovarajućim zalihama tople i hladne tekuće vode i sapuna.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Rad mora biti usklađen sa vremenskim uslovima koji mogu biti faktor u sigurnoj organizaciji radova i mjerama OHS-a.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Zdravlje radnika zbog nepravilnog rukovanja azbestom	Plan uklanjanja i upravljanja azbestom (kao dio C-ESMP), koji podliježe odobrenju PMT-a i Svjetske banke, mora biti pripremljen i uključivati procedure za uklanjanje materijala koji sadrže azbest prije nego što se nastavi sa uklanjanjem građevinskih konstrukcija, opisuje primjenu neophodnih mjera za zaštitu zdravlja i bezbjednosti radnika, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i politikom Svjetske banke.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Uklanjanje azbestnog pokrova treba da se vrši u skladu sa pravilima profesije i do potpunog završetka (kao što je opisano u odjeljku o upravljanju otpadom).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Radnici moraju biti opremljeni odgovarajućom ličnom zaštitnom opremom za zaštitu disajnih puteva i drugom ličnom zaštitnom opremom, koju radnici moraju stalno koristiti.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

Zdravlje radnika zbog izloženosti medicinskom otpadu	Medicinski otpad mora biti pravilno odvojen na izvoru i odložen u skladu sa zdravstvenim i sigurnosnim smjernicama i nacionalnim propisima.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Medicinski otpad treba skladištiti u sigurnim, jasno označenim kontejnerima koji su otporni na curenje, probijanje i neovlašteno mijenjanje, i držati podalje od građevinskih područja.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Trebali bi postojati sistemi za siguran transport i odlaganje medicinskog otpada, uključujući korišćenje licenciranih kompanija za upravljanje otpadom.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Stroga primjena propisa koji se tiču upravljanja medicinskim otpadom i redovno praćenje usklađenosti.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Građevinski radnici trebaju biti obučeni o rizicima medicinskog otpada i opremljeni ličnom zaštitnom opremom (PPE) kao što su rukavice, maske i zaštitna odjeća kako bi se smanjilo direktno izlaganje	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Sprovoditi redovne procjene životne sredine na gradilištu kako bi se identifikovali i riješili potencijalni rizici povezani s opasnim medicinskim otpadom.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Diskriminacija Žene/ranjive grupe u procesu zapošljavanja Radnici	Uspostaviti, implementirati i pratiti radnički GRM-a za pritužbe projektnih radnika, uključujući zaposlene izvođača/podizvođača.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT kroz GRM
	Razvijene procedure upravljanja radom (LMP) u odnosu na zahtjeve nacionalnog zakonodavstva i ESS2. Odredbe projekta LMP uključuju zahtjeve za izvođača da pripremi i sprovede Kodeks ponašanja za radnike.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT kroz GRM
	GRM je postavljen na način da osigura siguran mehanizam za podnošenje SEA/SH žalbi.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT kroz GRM
	Projektni radnici, uključujući i one koji su angažovani na malim građevinskim/instalacijskim radovima, imaju obuku o prevenciji SEA/SH.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT kroz GRM
	Uspostaviti, implementirati i pratiti radnički GRM-a za pritužbe projektnih radnika, uključujući zaposlene izvođača/podizvođača.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

Priliv radne snage	Odredbe LMP projekta uključuju obavezu izvođača da pripremi i sprovodi kodeks ponašanja za radnike. Informacije u vezi sa Kodeksom ponašanja radnika moraju biti pružene na lokalnom jeziku i jeziku dostupnom stranim radnicima.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Dijete mlađe od minimalne granice godina starosti (određene Zakonom o radu) neće biti zaposleno ili uključeno u projekt.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Seksualna Eksploatacija i zlostavljanje (SEA)/ Seksualno uznemiravanje (SH)	Osoblje izvođača neće učestvovati u seksualnom uznemiravanju, što znači neželjene seksualne napade, zahtjeve za seksualne usluge i drugo verbalno ili fizičko ponašanje seksualne prirode sa drugim osobljem izvođača ili poslodavca.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Radnici se ne smiju baviti seksualnom eksploatacijom, što znači bilo kakvu stvarnu ili pokušaj zloupotrebe položaja ranjivosti, diferencijalne moći ili povjerenja, u seksualne svrhe, uključujući, ali ne ograničavajući se na, novčano, društveno ili politički profitiranje od seksualne eksploatacije drugog.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Radnici se ne smiju upuštati u seksualno zlostavljanje, što znači stvarni ili prijeteci fizički upad seksualne prirode, bilo silom ili pod uslovima nejednakim ili prisilom.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Radnici se ne smiju upuštati u bilo koji oblik seksualne aktivnosti s osobama mlađim od 18 godina, osim u slučaju već postojećeg braka.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	O početku radova bit će obaviješteni svi nadležni organi (policija, državni inspektorat, vatrogasci itd.).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Mehanizam za rješavanje žalbi će biti dostupan za primanje i rješavanje žalbi. Primljene žalbe moraju se rješavati u skladu sa Zakonom o radu (SI list 93/14, 127/17, 98/19, 151/22).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Sprovesti će se obuka i podizanje svijesti o SEA/SH za ugovorne radnike.“	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Bezbjednost zajednice	O početku radova bit će obaviješteni svi nadležni organi (policija, državni inspektorat, vatrogasci itd.).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Lokalna zajednica će biti blagovremeno obaviještena u slučaju nestašice struje.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Gradilište će biti propisno ograđeno i obilježeno.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

	Sigurni prolazi će biti obezbjeđeni za pješake.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Ulazak za nezaposlene osobe unutar gradilišta će biti zabranjen (unutar traka upozorenja i ograda kada/gdje se smatra potrebnim).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Okolno područje u blizini gradilišta će se održavati čistim. Privremeno skladištenje građevinskog materijala i otpada ne može se dogoditi unutar bilo koje vrste privatnog vlasništva.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Skele i druge zaštitne instalacije će biti instalirane u skladu sa propisima i najboljim industrijskim praksama (GIIP). Razmotrit će prethodne ekstremne klimatske promjene kao što su jaki vjetrovi.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Prekid javnih, medicinskih i obrazovnih usluga	Implementirati SEP-ove kako bi se osigurale rane konsultacije sa zainteresovanim stranama, uključujući rukovodeće osoblje, zaposlenike i korisnike usluga (studenti, medicinsko osoblje, pacijenti, itd.), kako bi se razumjele njihove potrebe i potencijalne brige.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Korišćenje jasnih komunikacijskih kanala kao što su e-mailovi, obavijesti, web stranice i fizičke informativne ploče kako bi zainteresovane strane bile informisane o rasporedu projekta, potencijalnim poremećajima i sigurnosnim mjerama.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Implementirati i održavati mehanizme za rješavanje pritužbi kako bi se omogućilo korisnicima javnih usluga da izraze zabrinutost zbog poremećaja, osiguravajući da se te pritužbe rješavaju brzo i efikasno.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Održavati specijalizirani GRM za radnike i uključiti projektne GRM odredbe za rješavanje osjetljivih pritužbi, kao što su one koje se odnose na diskriminaciju ili SEA/SH.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Održavati pristupačne formate (uključujući i za ranjive grupe kao što su osobe sa invaliditetom, starije osobe, pacijenti) za sve mehanizme komunikacije i povratnih informacija.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Implementirati privremena prilagođavanja u pružanju usluga, kao što je reorganizacija učionica ili kancelarija kako bi se smanjili poremećaji u nastavi i administrativnim aktivnostima, osigurati privremeno premještanje kritičnih zdravstvenih i pravosudnih usluga u obližnje objekte.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	U slučaju preseljenja razviti kontrolnu listu za odabir alternativnih lokacija. Kontrolna lista treba da uključi azmatranje: pristupačnosti, blizinu, bezbjednosti i zaštite, odgovarajućih proctor i oprema, dostupnost minimalnog broja parkirališta.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Tokom izgradnje, održavajte pristup bitnim područjima (npr. liftovi, rampe) za ranjive grupe, uključujući osobe sa invaliditetom, starije osobe i pacijente.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

	Implementirati jasnu signalizaciju i fizičke barijere prilagođene i ranjivim grupama kako bi se korisnici sigurno vodili kroz ili oko građevinskih zona.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Zakažite bučne i prašnjave građevinske radove izvan radnog vremena za javne usluge.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Prioritet se daje renoviranju kritičnih prostorija (npr. onih za žrtve i svjedoke).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Informisati pravosudno osoblje i sigurnosne službe da upravljaju pristupom i protokom osoba za sigurnost žrtava i svjedoka.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Kvalitet vazduha			
Smanjen kvalitet vazduha u obližnjem građevinskom području i pristupnom putu zbog emisije prašine i čestica	Poprskajte vodu u blizini građevinskog materijala i neasfaltiranih puteva kada je to potrebno (npr. tokom sušnih i/ili vjetrovitih perioda). Koristite vodu gdje i kada je to prikladno kako biste smanjili prašinu prilikom struganja, gradiranja, rezanja i punjenja i rušenja aktivnosti koje mogu uzrokovati prašinu i emisiju čestica.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Pokrijte teret (površine) plastičnim oblogama tokom skladištenja materijala i transporta kako biste izbjegli širenje prašine. Pokrovni rasuti materijali nisu bili u upotrebi.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Uspostaviti adekvatne lokacije za skladištenje, miješanje i utovar građevinskog materijala.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Ograničite brzinu vozila (30 km/h) u građevinskom području i na pristupnim putevima u blizini stambenih kuća.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Redovno čistite gradilište i pristupne puteve od krhotina.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Spriječite širenje prašine izvan lokacije pomoću odgovarajućih zaslona - mehaničke barijere između mjesta rada i funkcionalnog dijela zgrade.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Izbjegavajte nepotrebna putovanja.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Smanjen kvalitet vazduha u obližnjem	Koristite moderne atestirane građevinske mašine kako biste smanjili emisije, opremljene muflerima i održavanje istig u dobrom i efikasnom radnom stanju.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

području zbog plinovitih emisija	Kad god je to moguće, koristite gorivo sa niskim sadržajem sumpora, za mašine i opremu kako biste smanjili emisiju CO ₂ iz motora.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Isključivanje mašina i opreme kada se ne koristi (u praznom hodu).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Redovno održavajte, servisirajte i podešavajte motore i servisirajte građevinsku opremu. Sva vozila i mašine moraju biti atestirani.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Da bi se smanjila emisija prašine (uglavnom PM ₁₀), smanjite vrijeme sakupljanja i zadržavanja materijala na minimum kako bi se smanjila izloženost vjetru.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Spaljivanje otpada na gradilištu je strogo zabranjeno.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Buka			
Povećan nivo buke u obližnjem području	Obezbjedjivanje da generisani nivoi buke ne prelaze maksimalne dozvoljene nivoe buke definisane Pravilnikom o <i>granicnim vrijednostima buke u zivotnoj sredini, načnu utvrđivanja indikatora buke i akustičkih zona i metodama ocjenjivanja štetnih efekata buke</i> ("Službenilist Crne Gore", br. 60/11).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Strane pogođene podprojektom (korisnici objekata podprojekta) moraju biti adekvatno informisane eo potprojektu i GRM-u. Strane koje su pogođene podprojektom moraju biti obaviještene o rasporedu izgradnje, napretku i sigurnosnim mjerama opreza.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Zajednica / javnost mora biti unaprijed obaviještena o bilo kakvim radnim aktivnostima koje se odvijaju izvan normalnog radnog vremena ili vikendom.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	U slučaju da generirani nivoi buke ozbiljno utiču na strane pogođene podprojektom, potrebno je odabrati i primijeniti adekvatne mjere zaštite od buke: prilagođavanje radnog vremena; korišćenje privremenih pokretnih barijera za buku; korišćenje alternativnih radnih mašina sa nižim nivoima emisije buke.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Sva oprema mora biti održavana u dobrom radnom stanju i biti atestirana.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Tokom rada poklopci motora generatora, zračnih kompresora i druge mehaničke opreme moraju biti zatvoreni, a oprema postavljena što je dalje moguće od stambenih objekata.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Kvalitet vode i podzemnih voda / Kvalitet tla			

Rizik od zagađenja površinske vode, podzemne vode i tlo zbog curenja izlivanja	Prostori za skladištenje materijala moraju biti organizovani i pokriveni.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Opasni tečni otpad mora biti: prikupljen odvojeno (po vrsti), upravljan od strane ovlašćenih kompanija i tretiran/odložen samo na licenciranim lokacijama. Kontejneri za sakupljanje trebaju imati sekundarni sistem zadržavanja (npr. kontejneri sa dvostrukim zidovima ili vezani) sa dovoljnom zapreminom da zadrže izlivanje iz najvećeg rezervoara za gorivo u strukturi (minimalno 110%) i trebaju biti zaštićeni od uticaj vremenskih uslova.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Kontejneri sa opasnim supstancama moraju biti zatvoreni, osim kada se dodaju ili uklanjaju materijali/otpad. Ne smiju se rukovati, otvarati ili skladištiti na način koji može uzrokovati njihovo curenje.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Neopasni tečni otpad ne smije se ispuštati u prirodu bez prethodnog tretmana.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Rukovanje gorivom i uljem mora se obavljati na nepropusnim površinama sa zadržavanjem na siguran i odgovoran način. Skladištenje goriva i drugih opasnih tekućina i materijala na gradilištu mora se izbjegavati. Ako je potrebna instalacija spremnika za gorivo, oni bi trebali biti sekundarni spremnici s dovoljnom zapreminom da zadrže izlivanje iz najvećeg spremnika goriva u strukturi (minimalno 110%) i trebaju biti zaštićeni od uticaja vremenskih uvjeta.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Rukovanje i upravljanje svim materijalima mora biti u skladu sa instrukcijama uključenim u sigurnosno-tehničke listove (MSDS) i tehničke listove (TDS) koji moraju biti dostupni na gradilištu.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Mora biti spriječeni opasno izlivanje koje dolazi iz rezervoara, kontejnera (obavezni sekundarni sistem zadržavanja, npr. kontejneri sa dvostrukim zidovima ili sa zaštitnom kadom), građevinske opreme i vozila (redovno održavanje i provjere rezervoara za naftu i plin).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	U slučaju nesreće, opasna tečnost mora biti uklonjena iz tla pomoću adsorpcijskih materijala kao što su pijesak, piljevina ili mineralni adsorbensi. Takav otpadni materijal mora se sakupljati u rezervoare, skladištiti u prostoru predviđenom za skladištenje opasnog otpada i predati ovlaštenim kompanijama za opasni otpad. Ovim otpadom će se upravljati i tretirati/odlagati kao opasan otpad.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Područja za ispiranje betona i druge opreme moraju biti izolovana od vodotoka odabirom područja za pranje koja direktno ili indirektno vezana za vodotok, kao i ona koja su postavljena na nepropusnim površinama i opremljeni/povezani sa opštinskim sistemom za prikupljanje vode.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Zabranjeno je vađenje podzemnih voda na neregulisan način, ili ispuštanje cementnih kaša ili bilo koje druge kontaminirane vode u zemlju ili potoke ili rijeke.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

Biodiverzitet (flora i fauna)			
Rizik od ugrožavanja flore i faune uklanjanjem vegetacije i zagađivanjem vode i tla	Ograničite kretanje teških mašina na koridor pristupnog puta. Gradilište bi trebalo da zauzima samo potreban prostor.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Radovi duž vodotoka i kanala trebaju biti ograničeni na što je moguće manje područje.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Sječu drveća i druge prirodne vegetacije treba izbjegavati, gdje je to moguće. U slučaju uklanjanja vegetacije, područja iz kojih će vegetacija biti uklonjena trebaju biti jasno označena kako bi se spriječio nepotreban gubitak vegetacije u projektnom području.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Za upravljanje pejzažom i ozelenjavanje treba koristiti uglavnom autohtone biljne vrste koje se javljaju u vegetacijskim zajednicama prisutnim na širem području pojedinog potprojekta.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Upravljanje materijalima			
Rizik od zagađenja životne sredine kroz neadekvatno rukovanje opasnim supstancama	Podizvođač mora imati sve potrebne vještine i iskustvo i sisteme predostrožnosti kako bi spriječio ispiranje bitumenskih materijala (prajmer ili vezivo prajmera).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Voda u proizvodnji bitumenske emulzije ili betona ne bi trebala biti kontaminirana (međutim, tehnološka voda je poželjna).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Oprema se mora čistiti u područjima gdje neće biti uticaja na životnu sredinu ili opasnosti od površinskog oticanja (npr. područja gdje se voda prikuplja u retencijske bazene i transportuje na odgovarajući tretman vode, a otpad se odvaja i na odgovarajući način odlaže).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Svi materijali moraju biti odobreni od strane nadzora građevinskih radova.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Materijali koji se privremeno skladište na licu mjesta moraju biti zaštićeni i odvojeni. HDPE cijevi ne smiju biti u kontaktu ili skladištiti pored ulja, premaza, rastvarača, itd.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Poremećaj u saobraćaju			
Povećan drumski saobraćaj	Upravljanje saobraćajem mora biti sprovedeno u skladu sa odredbama saobraćajnog zakonodavstva i ESF-a (npr. odgovarajuća rasvjeta, saobraćajni sigurnosni znakovi, barijere i zastave koje se lako vide ili ih je lako pratiti, brzina na putu mora biti jasno postavljena).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Saobraćaj mora biti organizovan na siguran način. Brzina pristupne ceste ne smije prelaziti 30 km/h. Glavne transportne aktivnosti treba izbjegavati tokom špica.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

	Tamo gdje se građevinski saobraćaj i javni saobraćaj ukrštaju, moraju se osigurati sigurni prolazi i prelazi za pješake i radnike.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Svi materijali skloni prašini i podložni vremenskim uslovima moraju biti zaštićeni od atmosferskih uticaja bilo vjetrobranskim staklima, poklopcima, zalijevanjem ili drugim odgovarajućim sredstvima.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Putevi se moraju redovno čistiti i čistiti na kritičnim tačkama. Proliveni materijali moraju se odmah ukloniti s ceste i očistiti. Pristupni putevi moraju biti dobro održavani.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Prosuti materijali moraju se odmah ukloniti sa saobraćajnice i površine očistiti. Saobraćajnice moraju biti redovno i adekvatno održavane.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Pristup građevinskim vozilima i vozilima za isporuku materijala mora biti strogo kontrolisan, posebno tokom vlažnog vremena.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	U slučaju kada će saobraćaj biti prekinut, izvođač radova treba da organizuje alternativne rute i pravovremeno objavi alternativnu regulaciju saobraćaja lokalnim zajednicama u skladu sa SEP-om.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Privremena saobraćajna signalizacija će biti organizovana na osnovu Projekta privremene saobraćajne signalizacije prema Pravilniku o saobraćajnoj signalizaciji ("Sl list Crne Gore", br. 33/12, 58/14, 14/17 i 66/19).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Upravljanje otpadom			
Stvaranje otpada	Svaka vrsta proizvedenog otpada na lokaciji mora biti privremeno uskladištena u odvojenim kontejnerima za otpad koji moraju biti označeni imenom vrste otpada i kodom otpada i smješteni na čvrstoj površini predviđenoj za tu svrhu na gradilištu.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Evidencija o tokovima i količinama otpada mora se voditi za svaku vrstu otpada nastalog na lokaciji. Za sav otpad moraju se dobiti informacije o predaji otpada na krajnje odredište. Vođenje evidencije o nastalom otpadu je obaveza izvođača i na zahtjev dostupna PMT-u.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Sav otpad mora biti predat sa odgovarajućom dokumentacijom kompanijama ovlaštenim za upravljanje otpadom (kompanije koje imaju odgovarajuću dozvolu za upravljanje otpadom). Otpad se može odlagati/obrađivati samo na licenciranim deponijama/postrojenjima za preradu.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Mineralni otpad (tlo) mora biti odložen isključivo na određenim lokacijama, odobrenim od strane nadležnih vlasti, ili se mora ponovo koristiti. Evidencija o tome se mora čuvati.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Kad god je to izvodljivo, izvođač radova će ponovo koristiti i reciklirati odgovarajuće i održive materijale (osim azbesta).	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

	Spaljivanje ili ilegalno odlaganje otpada je strogo zabranjeno.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Uklanjanje azbesta	Plan uklanjanja i upravljanja azbestom mora biti pripremljen i podliježe provjeri i odobrenju PMT-a i Svjetske banke. Plan će uključivati procedure za uklanjanje materijala koji sadrže azbest. Prije nego što se nastavi sa uklanjanjem građevinskih konstrukcija, opisuje primjenu neophodnih mjera za zaštitu zdravlja i bezbjednosti radnika, a sve u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i politikom Svjetske banke	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Snažno vezani azbest prije uklanjanja mora biti tretiran sredstvom za vlaženje kako bi se smanjila azbestna prašina. Vlaženje se vrši prskanjem ili prskanjem sa prskalicama sa niskim pritiskom. Nije dozvoljeno prskanje vode pod visokim pritiskom. Azbestna vlakna koja su se nakupila u odvodima moraju biti natopljena tako da se formira gusta smjesa, koja se može ukloniti lopaticom u polietilenskoj vrećici (PE) koja mora biti dobro zatvorena. Bušilice, pile ili alati za kidanje velike brzine ne smiju se koristiti tokom rastavljanja ACM dijelova. Ako se ACM dijelovi ne mogu ukloniti bez upotrebe alata, važno je koristiti samo ručni alat ili mehanička pomagala za obradu azbestnog cementa sa ugrađenim usisivačima koji imaju HEPA filtere (HEPA = visoko efikasni čestični zrak). Područje iz kojeg su ACM uklonjeni mora biti pažljivo pregledano za ostatke. Struktura se mora pažljivo čistiti usisivačem s HEPA filterom.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Nakon uklanjanja, azbestni otpad mora biti pravilno uskladišten na lokaciji i predat ovlaštenom sakupljaču otpada/postrojenju za obradu otpada što je prije moguće u skladu sa propisima o upravljanju otpadom.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Azbestni otpad mora biti skladišten u pokrivenom kontejneru ili dobro zatvorenim vrećama (za građevinski otpad), čime se sprečava širenje, raspršivanje i izlivanje tog otpada izvan gradilišta zbog vremenskih uslova. Azbest koji se nalazi na lokaciji projekta mora biti jasno označen kao opasan materijal.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Uklonjeni azbest neće biti ponovo upotrebljen. Bit će odložen na licenciranu deponiju prije zatvaranja pod-projekta.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Zabranjeno je odlaganje azbestnog otpada u miješani komunalni otpad i miješanje s drugim otpadom i drugim materijalima koji nisu otpad.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	U slučaju da se pronađe meko vezani azbest, specifične mjere za uklanjanje azbesta će se primijeniti u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i najboljim praksama. Pronalaženje mekog vezanog azbesta će biti prijavljeno PMT/SB bez odlaganja.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Nesreće i hitni slučajevi			

Nesreća / incident	Plan pripravnosti i odgovora na hitne slučajeve (kao dio C-ESMP-a) mora biti pripremljen i mora uključivati radnje koje se moraju preduzeti kako bi se osigurala bezbjednost osoblja u hitnim slučajevima (izlivanje, nesreće, požar, eksplozija, zemljotres...), uključujući listu sve opreme za hitne slučajeve na gradilištu (kao što su sistemi za gašenje požara, oprema za kontrolu izlivanja, komunikacije) i alarmni sistemi (unutrašnji i vanjski), i oprema za dekontaminaciju, kontakti odgovornih osoba, nadležnih tijela, drugi brojevi za hitne slučajeve, plan evakuacije.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	U slučaju značajne nesreće/incidenta (smrtni slučaj, teška ozljeda, veće izlivanje, požar i slično) Nadzor građevinskih radova će obavijestiti PMT (E&S specijaliste) u roku od 24 sata i ispuniti izvještaj o obavijesti. Aktivnosti će se provoditi u skladu sa Procedurom incidenta/nesreće Projekta.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Kulturno naslijeđe			
Potencijalni slučajni nalazi	Ukoliko se tokom realizacije projektnih aktivnosti naiđe na neke arheološke nalaze, radovi se moraju odmah zaustaviti i lokalitet, odnosno nalazi moraju biti osigurani od mogućeg oštećenja, uništenja i neovlaštenog pristupa drugih osoba i lokacije, odnosno nalazi moraju biti prijavljeni nadležnom organu. Radovi će se nastaviti tek nakon što se preduzmu odgovarajuće mjere u skladu sa zahtjevima nadležnog organa i nakon što se potvrdi da se radovi mogu nastaviti za sve slučajeve u kojima se kulturno naslijeđe i njegove temeljne vrijednosti mogu zaštititi na postojećoj lokaciji uz posebne mjere zaštite koje štite kulturno naslijeđe na licu mjesta.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Mjere očuvanja	Za zgrade koje se nalaze u zaštićenim kulturnim i historijskim entitetima / području Plan upravljanja kulturnim naslijeđem (CHMP) će biti razvijen kao dio ESMP/ESMP kontrolne liste. Svi nacionalni potrebni uslovi i ako je potrebno, dozvole od nadležnog organa za kulturno naslijeđe će biti pribavljene i integrisane u Plan upravljanja kulturnim naslijeđem. CHMP mora odražavati zahtjeve ESF-a i nacionalnog zakonodavstva i predmet je odobrenja Svjetske banke. CHMP će biti objavljen i konsultovan, kao dodatak ESMP/ESMP kontrolnih lista u skladu sa ESS10 i uključen u tendersku dokumentaciju i ugovaranje.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Angažman zainteresovanih strana			
Angažman lokalnih Zajednica	Primjenjuje se i prati GRM za primanje, procjenu i rješavanje pritužbi, povratnih informacija, pitanja i prijedloga vezanih za projekt. GRM je lako dostupan članovima zajednice sa više kanala za podnošenje žalbi.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Kontinuirana komunikacija sa svim zainteresovanim stranama kroz razvoj, implementaciju i praćenje SEP-a	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
Društveni sukobi koji proizlaze iz prisustva građevinskog osoblja i	Primjenjuje se i prati GRM za primanje, procjenu i rješavanje pritužbi, povratnih informacija, pitanja i prijedloga vezanih za projekt. GRM je lako dostupan članovima zajednice sa više kanala za podnošenje žalbi.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Kontinuirana komunikacija sa svim zainteresovanim stranama kroz razvoj, implementaciju i praćenje SEP-a	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

građevinskih radova	GRM je postavljen na način da osigura siguran mehanizam za podnošenje SEA/SH žalbi.	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT
	Izvođač radova pripremio i sprovodi Kodeks ponašanja za radnike koji su prošli obuku o prevenciji SEA/SH	Građevinski izvođač	Nadzor građevinskih radova, PMT

➤ **Matrice za izvještavanje (Monitoring plan za nadzor životne sredine i socijalni monitoringa koji priprema nadzor građevinskih radova i koji se podnosi PMT-u)**

Ekološki i socijalni aspekt	Mjera koju treba pratiti	Potrebno je detaljnije objašnjenje (dokazi moraju biti dostavljeni na zahtjev)
Opšti uslovi		
Dozvole i sertifikati (mjere koje se prate jednokratno)	Da li su sve potrebne dozvole pribavljene prije početka radova i dostupne na gradilištu?	
	Da li izvođač i podizvođači posjeduju važeće operativne dozvole?	
	Da li je nadležna inspekcija (državni inspektorat) obaviještena o predstojećim aktivnostima i da li je kopija obavještenja dostupna na gradilištu?	
	Da li su svi drugi relevantni nadležni organi obaviješteni o početku radova (policija, služba zaštite i spašavanja, vatrogasci i dr.)?	
	Da li su sertifikati o kvalitetu materijala i vozila, sertifikati za rad na visini, kao i zdravstveni i bezbjednosni sertifikati za radnike (npr. za rukovanje teškim mašinama i vozilima) pribavljeni i dostupni prije početka radova?	
Organizacija gradilišta	Da li je plan građevinskih radova dostupan na gradilištu i ažuriran pravovremeno? Navesti datum posljednjeg ažuriranja.	
	Da li je gradilište adekvatno ograđeno i jasno označeno?	
	Da li je privremeno skladište materijala jasno obilježeno??	
	Postoji li skladištenje građevinskog materijala ili otpada unutar privatnog zemljišta ili tuđe imovine?	
	Da li se područje u neposrednoj blizini projekta održava urednim i bez otpada	
	Da li su privremene deponije materijala smještene dalje od odvodnih sistema, prirodnih vodotoka i područja podložnih eroziji zemljišta, i da li visina nagomilanih materijala ne prelazi 2 m?	

	Da li su sva transportna vozila i mašine opremljena odgovarajućom opremom za kontrolu emisija, redovno servisirana i potvrđena za upotrebu?	
	Da li izvođač koristi nelicencirane jame za vađenje materijala, kamenolome ili deponije otpada u susjednim ili zaštićenim područjima	
	Da li buka tokom noćnog rada prelazi granice propisane zakonom? Je li bilo pritužbi?	
Zdravlje i i sigurnost na radu i bezbjednost zajednice		
Bezbjednost radnika	Da li je Plan bezbjednosti na radu dostupan na gradilištu i ažuriran pravovremeno? Navesti datum ažuriranja.	
	Da li je osoblje pravilno obučeno i certificirano za pozicije i posao koji se obavlja (električari, radnici koji rade sa azbestom, radnici koji rade na visinama, upravljaju opasnim mašinama, itd.)?	
	Da li angažovani radnici koriste zaštitnu opremu? Da li su količine i kvalitet opreme adekvatni?	
	Da li su postavljeni odgovarajući informativni i upozoravajući putokazi na lokacijama kako bi se radnici i ovlašteni posjetioci informisali o ključnim pravilima i propisima?	
	Da li je osigurano označavanje gradilišta i van gradilišta (sekcija po sekcija) i znakovi za smanjenje brzine?	
	Da li su sva opasna mjesta na radnim lokacijama, kao što su jame, rovovi i slično, jasno označena i ograđena?	
	Da li je Plan zaštite od požara (kao dio C-ESMP-a) dostupan na gradilištu i ažuriran pravovremeno? Navesti datum ažuriranja.	
	Da li su uređaji, oprema i aparati za gašenje požara potvrđeni i funkcionalni, tako da se u slučaju potrebe mogu koristiti brzo i efikasno?	
	Da li je osigurano stalno prisustvo atestiranih vatrogasnih uređaja na gradilištima u slučaju požara ili druge štete?	
	Da li su kompleti prve pomoći dostupni na lokaciji i da li je osoblje obučeno za njihovo korišćenje?	
	Da li su procedure za hitne slučajeve (uključujući izlivanje, nesreće itd.) dostupne na gradilištu i prenesene svim radnicima?	
	Da li su adekvatni sanitarni čvorovi (toaleti i prostori za pranje) osigurani na gradilištu sa odgovarajućim zalihama tople i hladne vode i sapuna?	

Diskriminacija žene/ranjive grupe u procesu zapošljavanja Radnici	Da li su plate i ugovorni uslovi ponuđeni svim zaposlenima u skladu sa nacionalnim zakonima o radu ili višim standardima koji bi trebali biti konkurentni u svim kategorijama radnika?	
Zdravlje radnika zbog nepravilnog rukovanja azbestom	Da li je plan uklanjanja i upravljanja azbestom (kao dio C-ESMP-a) dostupan na gradilištu i ažuriran na vrijeme? Navedi datum ažuriranja.	
	Da li su radnici koji rukuju azbestom opremljeni odgovarajućom ličnom zaštitnom opremom za zaštitu disajnih organa i drugom ličnom zaštitnom opremom?	
Priliv radne snage	Da li su informacije u vezi sa Kodeksom ponašanja radnika na lokalnom jeziku i jeziku dostupne stranim radnicima?	
	Da li se radnici zapošljavaju preko kancelarija za zapošljavanje?	
Seksualna eksploatacija i zlostavljanje (SEA)/ Seksualno uznemiravanje (SH)	Da li je zabilježena seksualna eksploatacija i zlostavljanje (SEA)/seksualno uznemiravanje (SH) između izvođača radova i drugog osoblja izvođača ili poslodavca ili među radnicima?	
Bezbjednost zajednice	Je li bilo nestašice struje? Da li je lokalna zajednica bila pravovremena Informirana	
	Da li je gradilište organizirano u skladu sa mjerama zaštite na radu?	
	Da li su skele i druge zaštitne instalacije instalirane u skladu sa specifičnim dizajnom (ako je potrebno), propisima i najboljim praksama u industriji (GIIP)?	
	Jesu li mjere ublažavanja buke i emisije prašine, zagađenja vazduha, vode i tla?	
	Jesu li pripremljene mjere u slučaju poremećaja u saobraćaju?	
Kvalitet vazduha		
Smanjen kvalitet vazduha u obližnjem	Da li je Plan za prevenciju i kontrolu zagađenja vode, tla i vazduha (kao dio C-ESMP-a) dostupan na lokaciji i ažuriran na vrijeme Navedite datum ažuriranja.	

građevinskom području i pristupnom putu zbog emisije prašine i čestica	Da li se mjere ublažavanja protiv emisije prašine provode (prskanje vodom, pokrivanje tereta i rasutog tereta, ograničavanje brzine vozila, čišćenje mjesta od krhotina, postavljanje mehaničke barijere ispred osjetljivih receptora (odjeljenja za pacijente))?	
Smanjen kvalitet vazduha u obližnjem području zbog plinovitih emisija	Da li se sprovode mjere ublažavanja protiv emisije gasova (upotreba modernih atestiranih građevinskih mašina, upotreba goriva sa niskim sadržajem sumpora kada je to moguće, prebacivanje mašina kada se ne koriste, redovno održavanje i servisiranje motora i građevinske opreme, minimiziranje vremena zadržavanja materijala, itd.)?	
Buka		
Povećan nivo buke u obližnjem području	Plan za sprečavanje prekomjernog povećanja nivoa buke (kao dio C-ESMP-a) Dostupan na stranici i ažuriran na vrijeme? Navedi datum ažuriranja.	
	Da li su na gradilištu primijenjene mjere za ublažavanje buke u slučaju da generisani nivoi buke prelaze maksimalno dozvoljene vrijednosti (npr. prilagođavanje radnog vremena, korišćenje privremenih pokretnih barijera za zvuk, upotreba alternativnih mašina sa nižim nivoima emisije buke, zatvaranje poklopaca motora generatora, zračnih kompresora i druge mehaničke opreme tokom rada, te postavljanje opreme što dalje od stambenih objekata)?	
Kvalitet vode i podzemnih voda / Kvalitet tla		
Rizik od zagađenja površinskih voda, podzemnih voda i tlo zbog curenja izlivanja	Da li se provode mjere ublažavanja protiv površinskih voda, podzemnih voda i zagađenja tla?	
	Odvojeno prikupljanje opasnog tečnog otpada, upravljanje otpadom od strane ovlaštenih kompanija i odlaganje na licencirani sekundarni sistem zadržavanja.	
	Rukovanje gorivom i uljem na nepropusnim površinama na siguran i odgovoran način; ukoliko se koriste spremnici za gorivo, oni moraju biti sekundarni spremnici sa dovoljnom zapreminom da zadrže izlivanje iz najvećeg spremnika (minimalno 110%) i zaštićeni od uticaja vremenskih uslova.	
	Organizovani i pokriveni prostori za skladištenje materijala.	

	Dostupnost adsorpcionih materijala (pijesak, piljevina, mineralni adsorbenti) na lokaciji za slučaj izlivanja ili nezgode.	
	Odabir područja za pranje materijala na nepropusnim površinama, sa priključkom na komunalni sistem prikupljanja otpadnih voda.	
	Stroga zabrana ispuštanja cementnih kaša ili bilo koje druge kontaminirane vode u tlo, susjedne potoke ili rijeke.	

Biodiverzitet (flora i fauna)		
Rizik od ugrožavanja flore i faune uklanjanjem vegetacije i zagađivanjem vode i tla	Da li se na gradilištu sprovode mjere ublažavanja rizika po flor i faunu?(Ograničenje kretanja teških mašina na koridoru pristupnog puta. Izbjegavanje sječe drveća i druge prirodne vegetacije kada je moguće. Jasno obilježavanje područja iz kojeg je vegetacija uklonjena kako bi se spriječio nepotreban gubitak biljnog pokrivača u projektnom području. Korišćenje isključivo autohtonih biljnih vrsta koje su karakteristične za vegetacijske zajednice prisutne na širem području potprojekta).	
Upravljanje materijalima		
Rizik od zagađenja životne sredine kroz neadekvatno rukovanje opasnim supstance	Da li su kreirani sistemi za sprečavanje ispiranja bitumenskih materijala (prajmer ili vezivo prajmera)?	
	Da li se oprema čisti u područjima gdje nema uticaja na životnu sredinu ili opasnosti od površinskog oticanja?	
	Da li su svi materijali privremeno skladišteni na licu mjesta zaštićeni i odvojeni?	
Poremećaj u saobraćaju		
Povećan drumskin saobraćaj	Da li je uspostavljena i održavana privremena regulacija saobraćaja u skladu sa Projektom privremene saobraćajne signalizacije?	
	Da li su tokom izvođenja radova bile promjene u saobraćajnim propisima i da li su iste pravovremeno implementirane?	
Održavanje čistoće puteva	Da li su osigurani sigurni prolazi i prelazi za pješake i radnike na mjestima gdje se građevinski saobraćaj miješa sa pješacima?	
	Da li su materijali skloni prašini i podložni vremenskim uticajima zaštićeni od atmosferskih uticaja (vjetrobrani, poklopci, zalijevanje ili druga odgovarajuća sredstva)?	

	Da li se ceste redovno čiste, posebno na kritičnim tačkama gdje je koncentracija prašine veća?	
Stvaranje i upravljanje otpadom		
Stvaranje otpada	Da li je Plan upravljanja otpadom (kao dio C-ESMP-a) dostupan na lokaciji i ažuriran na vrijeme? Navedi datum ažuriranja.	
	Da li se sprovode mjere ublažavanja za upravljanje otpadom:	
	Da li se svaka vrsta otpada nastalog na lokaciji privremeno skladišti u odvojenim kontejnerima, označenim nazivom i kodom otpada, na čvrstoj površini predviđenoj za tu svrhu?	
	Da li se mineralni otpad (tlo) odlaže isključivo na lokacijama odobrenim od strane nadležnih vlasti ili se ponovo koristi, uz vođenje evidencije?	
	Da li se vodi evidencija o tokovima i količinama otpada za svaku vrstu otpada nastalog na lokaciji?	
	Da li se sav otpad predaje kompanijama ovlaštenim za upravljanje otpadom, uz dokumentaciju i odlaganje/obradu samo na licenciranim deponijama ili postrojenjima za preradu?	
	Da li se dobijaju informacije o predaji otpada na krajnje odredište?	
	Da li izvođač, kad god je moguće, ponovo koristi i reciklira odgovarajuće i održive materijale (osim azbesta)?	
	- Da li se mineralni građevinski otpad i otpad od rušenja odvaja od opšteg, organskog, tečnog i hemijskog otpada sortiranjem na licu mjesta i privremeno skladišti u odgovarajućim kontejnerima? Da li se mineralni otpad, u zavisnosti od porijekla i sadržaja, ponovo koristi na prvobitnoj lokaciji ili za druge projekte?	
	Da li je azbest na lokaciji jasno označen kao opasan materijal?	
	Da li se snažno vezani azbest prije uklanjanja tretira sredstvom za vlaženje kako bi se smanjila azbestna prašina?	

	Da li se azbestni otpad nakon uklanjanja propisno skladišti na lokaciji i predaje ovlaštenom sakupljaču ili postrojenju za obradu otpada u skladu s propisima?	
	- Da li je azbestni otpad pohranjen u pokrivenom kontejneru ili dobro zatvorenim vrećama (za građevinski otpad).	
	Da li je pronađen mekani azbest?	
	Kolika je količina nastalog otpada po vrsti?	
Nesreće i hitni slučajevi		
Nesreća/incident	Jesu li zabilježene nesreće (smrtni slučaj, ozbiljne povrede, veće izlivanje, požar i slično) ili manji incidenti i kakav je bio odgovor?	
Kulturno naslijeđe		
Potencijalni slučajni nalazi	Da li je bilo nekih arheoloških nalaza na koje se naišlo tokom iskopavanja?	
Angažman dionika		
Društveni sukobi koji proizlaze iz prisustva građevinskog osoblja i građevinski radovi	Da li je Kodeks ponašanja za radnike pripremljen, distribuiran, potpisan i sproveden? Da li su kursevi obuke o Kodeksu ponašanja organizovani za sve Radnici?	
	Koliko je pritužbi primljeno od lokalne zajednice i korisnika zgrade i jesu li riješene?	
Izvođač radova Mehanizam za rješavanje žalbi	Da li je Plan za uspostavljanje mehanizma za rješavanje žalbi izvođača radova (GRM) kao dio C-ESMP-a dostupan na licu mjesta i ažuriran na vrijeme. Način? Navedi datum ažuriranja.	
	Da li su organizovani treninzi o radničkom GRM za sve radnike?	
	Da li je osiguran pristup sigurnom GRM-u za radnike?	
	Da li je osiguran pristup drugim mehanizmima za žalbe (sindikati, arbitraža)?	
	Koji je broj i vrsta primljenih pritužbi i njihov status?	

ANEKS 4. IZVOĐAČKI - ESMP NACRT I PREDLOG SADRŽAJA

Sekciju	Opis sadržaja	Popunjava izvođač radova
1. Opis podprojekta	Kratak opis građevinskih aktivnosti, vremenski okvir, materijali, oprema i radna snaga.	
2. Detalji izvođača	Ime izvođača i podizvođača, kontakt podaci EHS menadžera.	
3. Izjava o usklađenosti	Izjava o obavezi da se poštuje nacionalni zakon, CRFADS ESMF, ESMP, Svjetska banka ESF i relevantne dozvole.	
4. Pravni i institucionalni okvir	Spisak važećih nacionalnih zakona, dobijenih dozvola, ESS standarda koje treba slijediti.	
5. Uloge i odgovornosti	Imena i uloge EHS osoblja izvođača, menadžera gradilišta i drugog odgovornog osoblja.	
6. Ekološke i socijalne mjere ublažavanja	Mjere ublažavanja specifične za lokaciju za:• Kvalitet vazduha• Buka i vibracije• Zaštita vode i tla• Upravljanje otpadom• Biodiverzitet• Zdravlje i bezbjednost na radu• Zdravlje i bezbjednost u zajednici• Rad i radni uslovi• Kulturno naslijeđe• SEA/SH rizici	
7. Plan zaštite životne sredine i socijalnog monitoringa	Indikatori praćenja, učestalost, metodologija i zahtjevi za izvještavanjem.	
8. Plan zaštite zdravlja i bezbjednosti na radu (OHS)	Procjena rizika od OHS-a specifična za lokaciju, obezbjeđivanje OZO, obuka radnika, hitne procedure.	
9. Plan upravljanja radom (LMP)	Praksa zapošljavanja radnika, mjere nediskriminacije, Kodeks ponašanja radnika, GRM RADNIKA, SEA/SH preventivne mjere.	
10. Plan upravljanja saobraćajem	Rute, sigurnosne mjere, signalizacija, ograničenja brzine, koordinacija s vlastima.	
11. Plan upravljanja otpadom	Procedure za odvajanje, skladištenje, transport, odlaganje svih tokova otpada, uključujući opasni otpad i azbest (ako je primjenjivo).	
12. Plan za efikasnost resursa i sprečavanje zagađenja	Mjere za minimiziranje energije, potrošnje vode, kontrolu prašine, emisija i upravljanje izlivanjem.	
13. Plan pripravnosti i odgovora na hitne slučajeve (EPRP)	Scenariji za hitne slučajeve, uloge i kontakti, dostupna oprema za hitne slučajeve, procedure evakuacije.	
14. Zaštita kulturnog naslijeđa i postupak pronalaska slučaja	Akcije za zaštitu poznatog kulturnog naslijeđa i koraci koje treba slijediti u slučaju slučajnih nalaza.	
15. Plan zdravlja i bezbjednosti zajednice	Mjere za zaštitu javnosti, pristup zajednici GRM, ublažavanje rizika od SEA/SH.	
16. Plan angažmana zainteresovanih strana	Strategija komunikacije sa zainteresovanim stranama i lokalnim zajednicama, otkrivanje informacija, mehanizmi povratnih informacija.	
17. Plan izvještavanja	Vrste izvještaja koji se podnose, učestalost i format (usklađeni sa zahtjevima PMT-a).	
18. Mehanizam za rješavanje žalbi (GRM)	Procedure za primanje, obradu i rješavanje pritužbi od radnika i zajednice.	
19. Plan obuke i izgradnje kapaciteta	Vrste obuke za radnike i osoblje (OHS, SEA/SH, upravljanje životnom sredinom, svijest o kulturnom naslijeđu).	
20. Prilozi	Svi prateći dokumenti, kao što su dozvole, potvrde o osiguranju, evidencije o obuci i MSDS listovi.	

ANEKS 5 – CRFADS LISTA ISKLJUČENIH PROJEKATA

(Potpuna lista isključenih aktivnosti zasnovanih na nacionalnim zakonima i ESF-u Svjetske banke.)

Lista isključenja za aktivnosti CRFASD projekta

U skladu sa ciljevima Okvira za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF), i uzimajući u obzir čekanje na potvrdu lokacije Postrojenja za nusproizvode životinjskog porijekla (ABP), sljedeći kriteriji za isključenje primjenjuju se na sve aktivnosti koje se finansiraju projektom dok se ne razviju i odobre ESIA/ESMP-ovi specifični za lokaciju.

Projekt neće finansirati ili podržavati bilo koju aktivnost koja:

1. Ekološka isključenja

- Projektna aktivnost uključuje lokacije koje se nalaze unutar ili značajno utiču na kritična prirodna staništa, zakonski određena zaštićena područja, područja predložena za zaštitu ili područja visoke ekološke osjetljivosti (uključujući Ramsarska područja, Natura 2000 i UNESCO-ova svjetska naslijeđa).
- Projekt uključuje konverziju ili degradaciju prirodnih šuma, močvara ili obalnih ekosistema.
- Projekt zahtijeva jaružanje ili morske radove koji bi mogli uzrokovati nepovratnu štetu obalnoj ili morskoj biološkoj raznolikosti (osim ako ESIA specifična za lokaciju ne utvrdi potpunu usklađenost sa standardima ublažavanja).
- Projekt stvara opasni otpad kojim se ne može sigurno upravljati u skladu sa nacionalnim propisima i ESS3 standardima Svjetske banke.
- Projekt koristi opasne materijale ili hemikalije zabranjene međunarodnim konvencijama koje je ratificirala Crna Gora.
- Projekt može dovesti do značajnog zagađenja površinskih voda, podzemnih voda ili tla iznad dozvoljenih pragova prema crnogorskim i EU zakonima.
- Projekt uključuje prekomjerno zahvatanje vode ili ekstrakciju koja može uticati na osjetljive ekosisteme ili područja koja doživljavaju nestašicu vode.
- Projekt se oslanja na zastarjelu, neefikasnu ili visoko zagađujuću opremu i tehnologije koje nisu u skladu sa dobrom međunarodnom industrijskom praksom (GIIP) ili nacionalnim standardima.

2. Socijalna isključenja

- Projekt zahtijeva fizičko premještanje ljudi (npr. stjecanje zemljišta koje rezultira preseljenjem ili gubitkom skloništa).
- Projekt može rezultirati ekonomskim raseljavanjem bez odgovarajućih mjera ublažavanja (npr. gubitak sredstava za život ili pristup proizvodnim sredstvima).
- Projekt se odvija na privatnom ili neformalno okupiranom zemljištu bez potpunog, dokumentovanog pristanka i pravnog odobrenja.
- Projekt nosi rizike negativnih uticaja na ranjive grupe, uključujući manjinske grupe, domaćinstva čiji je nosilac ženama ili osobe sa invaliditetom.
- Projekt uključuje bilo koji oblik dječijeg rada, prisilnog rada ili eksploatorske radne prakse, što nije u skladu sa ESS2 standardom.

3. Isključenja korištenja zemljišta

- Projekt uključuje zemljište koje nije u javnom vlasništvu ili gdje postoje potraživanja trećih strana, osim ako su takvi zahtjevi u potpunosti riješeni u skladu sa ESS5 (Prisilno preseljenje).

Napomena: Prema CRFADS-u, samo aktivnosti na čistom, neospornom javnom zemljištu su prihvatljive.

4. Isključenja kulturnog naslijeđa

- Projekt utiče na priznate lokacije kulturnog naslijeđa, osim ako su aktivnosti ograničene na naknadno opremanje ili očuvanje pod nadzorom nadležnih organa za kulturno naslijeđe.

5. Ostala isključenja rizika

- Postoji velika vjerovatnoća da projekt izazove nepovratne, kumulativne ili prekogranične ekološke ili društvene uticaje koji se ne mogu ublažiti na prihvatljive nivoe.

- Predstavlja rizike za zdravlje i sigurnost na radu koji se ne mogu upravljati standardnim mjerama ublažavanja i dobrom međunarodnom industrijskom praksom (GIIP).

Zabilješke:

- Aktivnosti koje se tokom ekološke i socijalne provjere utvrde kao potencijalno pokretači bilo kojeg od gore navedenih kriterija isključenja odmah će se smatrati nepodobnim za finansiranje u okviru CRFASD projekta.
- Obrasci za skrining i procjene podobnosti biće vođeni za sve podprojekte.
- Ova lista isključenja ostaje na snazi sve dok se ESIA/ESMP-ovi ne pripreme, ne odobre i ne objave u skladu sa Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF) i primjenjivim nacionalnim zahtjevima.

IFC lista isključenja za projektne aktivnosti⁸

U skladu sa Okvirom za životnu sredinu i društvo Svjetske banke (ESF) i principima odgovornog upravljanja životnom sredinom i društvom, **CRFASD projekat** neće podržavati ili finansirati bilo koju aktivnost ili podprojekat koji uključuje sektore, robu ili prakse uključene u **IFC Listu isključenja (2007)**, **Smjernice Grupe Svjetske banke za životnu sredinu, zdravlje i bezbjednost (EHS)**, ili bilo koje aktivnosti zabranjene prema crnogorskom zakonodavstvu ili međunarodnim konvencijama i sporazumima.

Projektne aktivnosti ili podprojekti neće **biti podobni za finansiranje** ako uključuju bilo šta od sljedećeg:

- Proizvodnja ili trgovina bilo kojim proizvodom ili aktivnošću koja se smatra ilegalnom prema crnogorskim zakonima, međunarodnim konvencijama ili sporazumima, uključujući, ali ne ograničavajući se na:
 - Farmaceutski proizvodi, pesticidi/herbicidi, supstance koje oštećuju ozonski omotač, poliglorirani bifenili (PCB) i divlje životinje ili proizvodi regulisani Konvencijom o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES).
- Proizvodnja ili trgovina oružjem, municijom ili vojnom opremom.
- Kockanje, kockarnice i ekvivalentna preduzeća.
- Proizvodnju ili trgovinu radioaktivnim materijalima, osim za medicinsku upotrebu, kontrolu kvaliteta ili drugu opremu gdje je radioaktivni izvor adekvatno zaštićen i siguran prema međunarodnim smjernicama.
- Proizvodnja ili trgovina nevezanim azbestnim vlaknima. *(Napomena: Ovo se ne odnosi na kupovinu ili upotrebu vezanih azbestno-cementnih proizvoda gdje je sadržaj azbesta manji od 20% i dozvoljen prema nacionalnim propisima.)*
- Aktivnosti vezane za ugalj, uključujući iskopavanje uglja, transport uglja, elektrane na ugalj ili infrastrukturu isključivo posvećenu takvim aktivnostima. *(Izuzetak se može primijeniti na zatvorene elektrane na ugalj koje se koriste za industrijske procese, podložno prethodnom pregledu.)*
- Ribolov lebdećim mrežama u morskom okruženju koristeći mreže duže od 2,5 kilometra.
- Proizvodnja ili trgovina alkoholnim pićima (isključujući pivo i vino), osim ako nije dio zakonski odobrenog i regulisanog malog poljoprivredno-prehrambenog lanca vrijednosti.
- Proizvodnja ili trgovina duvanom ili duvanskim proizvodima.
- Komercijalna sječa u primarnim tropskim vlažnim šumama.
- Proizvodnja ili trgovina drvetom ili drugim šumarskim proizvodima koji ne potiču iz **šuma kojima se upravlja održivo**, kao što je certificirano vjerodostojnim shemama (npr. FSC, PEFC).

⁸ [IFC-ova lista isključenja \(2007\)](#)

- **Proizvodnja ili aktivnosti koje uključuju** štetne ili eksploatatorske oblike prisilnog rada ili dječijeg rada, **kao što je definisano u** Konvenciji ILO-a br. 138 (Minimalna dob) i Konvenciji br. 182 (Najgori oblici dječijeg rada).

Osim toga, CRFASD projekat neće podržati nijednu aktivnost ili podprojekat koji:

- Može rezultirati značajnom konverzijom ili degradacijom kritičnih staništa (kao što je definisano u **ESS6**);
- Uključuje prisilno preseljenje koje se ne može riješiti u skladu sa zahtjevima **ESS5** ;
- Predstavljaju neprihvatljive ekološke, zdravstvene ili sigurnosne rizike za zajednice bez odgovarajućih mjera ublažavanja.

Sve predložene investicije i podprojekti će biti pregledani **prema ovoj listi isključenja** tokom procesa ekološke i socijalne provjere navedenog u **Okviru za upravljanje životnom sredinom i društvom (ESMF)**. Svaka aktivnost za koju se utvrdi da nije u skladu sa ovim kriterijumima biće **isključena iz finansiranja** u okviru CRFASD projekta.

ANEKS 6 – MATRICA KLASIFIKACIJE EKOLOŠKIH I SOCIJALNIH RIZIKA

Kao što je prikazano u tabeli 9 ESMF-a - kriterijumi za rejting rizika i odabir odgovarajućih E&S instrumenata.

Klasifikacija ekoloških i socijalnih rizika za CRFADS podprojekte

Procedura skrininga za CRFADS podprojekte klasifikuje aktivnosti u četiri nivoa ekološkog i socijalnog (E&S) rizika. Klasifikacija se zasniva na vrsti, razmjeru, lokaciji i osjetljivosti projekta, potencijalnim društvenim rizicima, kao i usklađenosti sa crnogorskim zakonodavstvom o procjeni uticaja na životnu sredinu (projekti sa Liste I i Liste II) i Okvirom Svjetske banke za životnu sredinu i društvo (ESF).

Detaljnije informacije o nacionalnim zahtjevima za EIA i njihovoj primjeni na CRFADS podprojekte nalaze se u Poglavlju 3 ESMF-a.

Nivo rizika	Opis	Podobnost / Potrebni E&S instrumenti
1. Nizak rizik	Podprojekti sa zanemarljivim ekološkim i društvenim uticajima. Aktivnosti koje nisu navedene ni na Listi I ni na Listi II Uredbe o procjeni uticaja na životnu sredinu. - Radovi na adaptaciji. - Radovi koji se ne izvode u zaštićenim područjima ili područjima kulturnog naslijeđa.	- Ispunjava uslove za finansiranje. - Potrebna je kontrolna lista ESMP. - SEP će biti implementiran. - Nije potrebna dodatna E&S procjena.
2. Umjereni rizik	Očekuje se da će podprojekti imati upravljive, privremene i lokalne ekološke ili društvene uticaje. Mogu potpasti pod Listu II nacionalne Uredbe o procjeni uticaja na životnu sredinu. - Radovi na rekonstrukciji. - Rehabilitacija ili rekonstrukcija zgrada Agencije za plaćanja ili sličnih objekata javnih službi. - Aktivnosti u neosjetljivim okruženjima.	- Ispunjava uslove za finansiranje. - Potrebna je ESMP kontrolna lista ili puni ESMP. - SEP će biti implementiran. - Korisnik mora zatražiti nacionalnu odluku o potrebi sprovođenja EIA; PMT prati postupak. - Ako se podprojekat nalazi unutar zaštićenih kulturnih zona, potreban je i CHMP.
3. Značajan rizik	Podprojekti sa potencijalno značajnim ili neopozivim uticajem na životnu sredinu i društvo. Lista I (obavezna potpuna EIA): - Novi objekti velikih razmjera (npr. ABP objekat ako su prekoračeni pragovi). - Glavna lučka infrastruktura, ako se aktiviraju pragovi Liste I. Lista II: - Izgradnja zgrada Agencije za plaćanja u osjetljivim/zaštićenim zonama. - Izgradnja preko 1.000 m ² za komercijalnu/uslužnu upotrebu ili u zaštićenim okruženjima. - Mogući ograničeni društveni sukobi ili šteta.	- Ispunjava uslove za finansiranje. - Potrebni su ESIA i ESMP, ili robusni ESMP gdje je to primjereno. - Izrađuju se svi relevantni ESS planovi upravljanja (upravljanje otpadom, efikasnost resursa, zdravlje i sigurnost zajednice, saobraćaj, radna snaga, itd.). - Postojeće ESIA-e se pregledaju i, po potrebi, revidiraju radi usklađenosti sa ESF-om. - Nacionalni proces EIA se mora sprovesti. - CHMP je obavezan ako postoje rizici po kulturno naslijeđe.
4. Visoki rizik	Podprojekti koji će vjerovatno uzrokovati vrlo značajne, raznolike i/ili dugoročne negativne uticaje na ljudsko zdravlje i životnu sredinu, koji se teško mogu precizno definisati u fazi identifikacije podprojekta. Uticaji se mogu proširiti i izvan lokacije projekta.	- Ne ispunjava uslove za finansiranje prema CRFADS-u.

Zabilješke:

1. Konačnu klasifikaciju rizika i potrebne E&S instrumente za svaki podprojekat utvrđuje PMT, na osnovu rezultata skrininga, uz obavezni pregled i odobrenje Svjetske banke.
2. Klasifikacija rizika uzima u obzir vrstu, razmjer, lokaciju, ekološku i socijalnu osjetljivost, potencijalne kumulativne uticaje i primjenjivost relevantnih ESS zahtjeva Svjetske banke (posebno ESS1, ESS3, ESS4 i ESS5).
3. Obrasci za provjeru i klasifikaciju (Aneks 1) vode se i čuvaju za sve podprojekte.

ANEKS 7 – KONTROLNA LISTA ZA EFIKASNOST RESURSA I SPREČAVANJE ZAGAĐENJA (ESS3 USKLAĐIVANJE)
 (Kontrolna lista/alat za provjeru u fazi dizajna i pripreme tehničke dokumentacije podprojekta)

Svrha ove kontrolne liste je da posluži kao praktičan alat za PMT, izvođače, projektante i nadzorne inženjere, kako bi se provjerilo da li su dizajn podprojekata, tehnička dokumentacija i implementacija radova usklađeni sa zahtjevima Svjetske banke (ESS3): Efikasnost resursa i prevencija i upravljanje zagađenjem.

Pokriva **energetsku efikasnost, korišćenje vode, sirovine** i mjere za **sprečavanje zagađenja** u svim fazama potprojekta.

Dio 1: Opšte informacije

Naziv projekta/aktivnosti

Lokacija podprojekta

Komponenta/podkomponenta

Izvođač radova

Nadzor građevinskih radova

Datum pregleda

Dio 2: Kontrolna lista za usklađenost sa efikasnošću resursa

ESS3 aspekt	Usklađenost faze dizajna	Usklađenost faze izgradnje	Usklađenost u fazi rada	Napomene / Potrebne mjere
Energetska efikasnost				
Da li su odabrana energetska efikasna oprema i sistemi (rasvjeta, HVAC, motori)?	☐ Da ☐ Ne	N/A	☐ Da ☐ Ne	
Da li je izolacija optimizirana za sezonske uslove?	☐ Da ☐ Ne	N/A	☐ Da ☐ Ne	
Da li su integrisani obnovljivi izvori energije gdje je izvodljivo (solarni paneli, itd.)?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	
Efikasnost korištenja vode				
Jesu li uključeni uređaji za vodu s malim protokom i uređaji za uštedu vode?	☐ Da ☐ Ne	N/A	☐ Da ☐ Ne	
Da li se razmatra sakupljanje kišnice ili ponovna upotreba sive vode?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	
Da li su uključeni vodoefikasni sistemi za uređenje i navodnjavanje?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	
Upotreba sirovina				
Da li su specificirani održivi/reciklirani građevinski materijali?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	N/A	
Da li je upotreba lokalnih materijala maksimizirana kako bi se smanjile emisije iz transporta?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	N/A	
Da li su količine materijala optimizovane radi minimizacije otpada?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	N/A	
Prevencija zagađenja – zrak				
Da li su specificirane mjere za suzbijanje prašine (npr. orošavanje, ograđivanje)?	N/A	☐ Da ☐ Ne	N/A	
Da li su predviđene mjere kontrole emisija za građevinsku mehanizaciju i opremu?	N/A	☐ Da ☐ Ne	N/A	
Prevencija zagađenja – voda				
Da li su obezbijeđene mjere za sprječavanje oticanja i sedimentacije??	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	N/A	

ESS3 aspekt	Usklađenost faze dizajna	Usklađenost faze izgradnje	Usklađenost u fazi rada	Napomene / Potrebne mjere
Da li je obezbijeđeno adekvatno upravljanje otpadnim vodama (sakupljanje, tretman, ispuštanje)?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	
Prevenција zagađenja – otpad				
Da li su razvijeni planovi upravljanja građevinskim i opasnim otpadom?	N/A	☐ Da ☐ Ne	N/A	
Da li je planirano recikliranje/ponovna upotreba materijala gdje je to moguće?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	N/A	
Da li su definisane procedure upravljanja otpadom tokom rada?	N/A	N/A	☐ Da ☐ Ne	
Kontrola buke i vibracija				
Da li su definisane granične vrijednosti buke za fazu izgradnje i rada?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	
Da li su identifikovane mjere praćenja i kontrole vibracija (ako je primjenjivo)?	☐ Da ☐ Ne	☐ Da ☐ Ne	N/A	

Dio 3: Sažetak praznina i akcija

Identifikovani jaz Potrebna akcija Odgovorna strana Rok

Uputstvo za korišćenje

- Ova kontrolna lista treba biti popunjena **u fazi projektovanja, prije početka izgradnje i tokom Izvođenja radova.**
- **PMT stručnjak za zaštitu životne sredine i Nadzor građevinskih radova** će provjeriti usklađenost u svakoj fazi.
- Sve nedostake je potrebno riješiti prije nego što se nastavi sa sljedećom fazom implementacije projekta.
- Sve kontrolne liste i korektivne mjere biće arhivirane kao dio dokumentacije o ekološkom i socijalnom upravljanju projektom.

ANEKS 8 – OBRASCI MEHANIZMA ZA RJEŠAVANJE ŽALBI (GRM)

Obrazac za podnošenje žalbe

Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFASD)

Referentni broj žalbe (popunjava GRM kontak osoba)

A. Lični podaci

Ime (opcionarno)

Kontakt informacije (adresa, telefon, e-mail)

Preferirani način kontakta (označite jedan)

☐ Telefon ☐ E-mail ☐ Lično ☐ Ostalo:

B. Detalji žalbe

Molimo vas da opišete svoju pritužbu ili zabrinutost (šta se dogodilo, kada, gdje, ko je bio uključen)

Kakav je to uticaj imalo na vas ili druge (npr. finansijski, socijalni, ekološki, zdravstveni i sigurnosni)?

C. Prethodne preduzete radnje (ako ih ima)

Jeste li ranije pokrenuli ovo pitanje s Projektom ili bilo kojim autoritetom? ☐ Da ☐ Ne

Ako da, molimo vas da opišete kada i s kim

D. Željeni ishod

| Šta bi voleo da se desi da bi se rešila tvoja žalba? |

E. Povjerljivost i pristanak

☐ Želio bih da moj identitet ostane povjerljiv. | ☐ Pristajem na to da Projekt koristi informacije navedene u ovom obrascu za obradu moje žalbe. |

Potpis (ako nije anoniman)

Datum

Samo za administrativnu upotrebu GRM-a

Datum prijema:

Primio (ime):

Načini podnošenja:

☐ Lično ☐ E-mail ☐ Telefon ☐ Ostalo

Kategorija žalbe:

Akcija je preduzeta/odgovor pružen:

Datum odgovora podnosiocu pritužbe:

Žalba zatvorena (da/ne):

Dnevnik pritužbi Projekat razvoja sektora ribarstva i poljoprivredno-prehrambenog sektora otpornih na klimatske promjene (CRFADS)

Dnevnik br.	Datum prijema	Ime / ID podnosioca pritužbe	Kontakt informacije	Opis žalbe	Kategorija	Lokacija	Prijemni kanal	Preduzete akcije / Sažetak istrage	Rješenje je osigurano	Datum zatvaranja	Napomene / Praćenje
					(npr. E&S, Labor, SEA/SH, Zajednica)		(npr. lično telefon, e-pošta, online obrazac)				

Uputstvo za korišćenje

1. **Dnevnik br.:** Jedinstveni redni broj dodijeljen svakoj žalbi.
2. **Datum prijema:** Datum kada je žalba službeno zabilježena.
3. **Ime / ID podnosioca pritužbe:** Ime ili šifra ako se traži anonimnost.
4. **Kontakt informacije:** Telefon, e-mail ili adresa (ili označena kao anonimna).
5. **Opis žalbe:** Kratak sažetak postavljenog pitanja.
6. **Kategorija:** Klasifikujte pritužbe (Životna sredina, Društvo, Rad, Pol/SEA/SH, Zdravlje i bezbjednost, Ostalo).
7. **Lokacija:** Povezana fizička lokacija ili komponenta projekta.
8. **Prijemni kanal:** Kako je žalba podnesena.
9. **Preduzete akcije / Sažetak istrage:** Opišite radnje preduzete za procjenu i istragu pritužbe.
10. **Rješenje:** Navedite koja je rezolucija ili korektivna mjera ponuđena ili primijenjena.
11. **Datum zatvaranja:** Datum kada je žalba riješena ili zatvorena.
12. **Napomene / praćenje:** Zabilježite bilo kakve naknadne radnje ili ako je potrebna daja akcija.

ANEKS 9 – IZVJEŠTAJ O INCIDENTU

Izveštaje o incidentu popunjavaju izvođač radova i nadzor građevinskih radova uz pomoć svjedoka. Obavještenje o incidentu će biti dostavljena PMT-u.

INICIJALNI IZVJEŠTAJ O PRIJAVI

o evidentiranim incidentima i nesrećama u oblasti zaštite životne sredine

Datum izveštavanja	
Izveštaj br	
Osoba koja izveštava	
INFORMACIJE O DOGAĐAJU	
Vrsta događaja	☐ Emisije u životnu sredinu ☐ Vazduh ☐ Voda (km) ☐ zemljište (ha) ☐ Vatra ☐ Eksplוזija ☐ Emisija toksičnih gasova ☐ Transport ☐ Drugi
Lokacija	
Datum	
Vrijeme	
SLUČAJ DOGAĐAJA	
Preliminarna identifikacija incidenta uzroka	
Odgovorne osobe (ako su identifikovane)	
PRISUTNA OPASNA SUPSTANCA	
Hemijsko ime i šifra otpada (EWC kod)	
Agregatno stanje	
Učešće	☐ izazvao incident/nesreću ☐ učestvovao u incidentu/nesreći ☐ stvoren u incidentu/nesreći
Količina opasne supstance koja je bila uključena u Incident/nesreću	
OPIS DOGAĐAJA (incident/nesreća)	
Opis događaja (što je moguće detaljnije)	
Trajanje događaja	
POSLEDICE DOGAĐAJA	
Povrede na gradilištu (DA/NE)	

Broj povreda na gradilištu		
Povrede izvan gradilišta (DA/NE)		
Broj povreda izvan gradnje		
Lokacije		
Neposredno zagađenje životne sredine (detaljan opis)		
Emisija u vazduh		
Zagađenje vode		
Zagađenje zemljišta		
AKTIVNOSTI NAKON DOGAĐAJA PODUZETE PRIJE IZVJEŠTAVANJA		
Angažirani vanjski servisi/podizvođači		
Evakuacija/sklonište		
Hitne korektivne mjere		
Dekontaminacija		
Drugi		
PREPORUKE ZA NOVE MJERE		
Sprečavanje ponovnog pojavljivanja iznenadnog događaja		

POTPIS		
Osoba koja podnosi prijavu	Nadzor	Svjedok (svjedoci)

INICIJALNI IZVJEŠTAJ O PRIJAVI o nastalim društvenim incidentima i/ili povredama

Datum izvještavanja	
Izvještaj br	
Osoba koja prijavljuje (navedite ime i funkciju)	
Ko treba da zna o ovom izvještaju (molimo navedite ime i funkciju)	
INFORMACIJE O DOGAĐAJU	
Klasifikacija događaja	☐ Indikativni Relativno mali, lokalizovani incident koji negativno utiče na ograničeno geografsko područje ili mali broj ljudi. Ne dovodi do značajne ili nepopravljive štete. Propust u sprovođenju dogovorenih E&S mjera sa ograničenim i neposrednim uticajem. ☐ Ozbiljan Incident koji je uzrokovao ili potencijalno može uzrokovati značajnu štetu životnoj sredini, radnicima, zajednicama ili prirodnim/kulturnim resursima. Propust u sprovođenju E&S mjera sa značajnim posljedicama ili ponovljeno nepoštovanje E&S politika. Neotklanjanje indikativne neusklađenosti koja može dovesti do značajnih uticaja. Složen i/ili skup za sanaciju. Može rezultirati trajnom štetom ili povredama. Zahtijeva hitnu reakciju. Može predstavljati značajan reputacioni rizik za Banku. ☐ Jakog intenziteta Svaki smrtni slučaj. Incident koji je uzrokovao ili može uzrokovati veliku štetu životnoj sredini, radnicima, zajednicama ili prirodnim/kulturnim resursima. Neotklanjanje ozbiljnih neusklađenosti koje potencijalno mogu izazvati značajne i nepovratne uticaje. Neotklanjanje ozbiljne neusklađenosti koja može dovesti do složenih i/ili skupih posljedica za sanaciju. Može rezultirati visokim stepenom trajne štete ili povreda. Zahtijeva hitnu i trenutnu reakciju. Predstavlja ozbiljan reputacioni rizik za Banku.
Vrsta događaja	☐ Povreda ☐ Smrtnost ☐ Bolest ili sumnja na bolest ☐ Materijalna šteta ☐ Opasna pojava ☐ Uznemiravanje ☐ Agresivni pritisak ☐ Zastrašivanje ☐ Verbalno zlostavljanje ☐ Fizičko zlostavljanje ☐ Sukob ☐ Verbalno ☐ Fizički

Da li je događaj bio povezan sa rodno zasnovanim nasiljem (GBV), uključujući seksualnu eksploataciju i zlostavljanje (SEV)?	☐ DA, ☐ NE, Ako je odgovor "DA", molimo vas da navedete informacije gdje/kome je incident prijavljen; koja vrsta incidenta je prijavljena; i da li je osoba koja je doživjela navodni incident upućena odgovarajućim uslugama:
Ako događaj nije povezan sa rodno zasnovanim nasiljem i/ili SEV-om, nastavite s pružanjem informacija o događaju	
Lokacija	
Datum	
Vrijeme	
Osobe koje su uključene	
Molimo navedite da li je neko od osoblja Svjetske banke bio uključen u događaj?	☐ DA, ☐ NE, Ako je odgovor "DA", molimo vas da navedete informacije o imenu uključenog osoblja Svjetske banke:
Molimo navedite da li je događaj povezan sa projektom	☐ DA, ☐ NE, Ako je odgovor "DA" objasnite odnos sa projektom:
Uključena radna aktivnost	
Opis događaja (sa što više detalja) Molimo da u opisu događaja obavezno navedete sljedeće informacije: - Šta se dogodilo? Koji je incident? Kome ili čemu se desio? - Gdje i kada se incident dogodio? - Koji je izvor informacija? Kako ste saznali za incident? - Da li su osnovne činjenice o incidentu jasne i nesporne ili postoje različite verzije? - Pod kojim uslovima ili okolnostima se incident dogodio? - Da li incident i dalje traje ili je stavljen pod kontrolu? - Da li je došlo do gubitka života ili teških povreda/štete? - Koliko je incident bio ozbiljan?	
Aktivnosti nakon događaja sprovedene prije izvještavanja (opišite što je moguće više detalja). Molimo vas da u opis uključite sljedeće informacije: - Kako se događaj rješava? - Kakvi su bili odgovori i od koga?	

Koji su naredni koraci? Molimo da u opisu obavezno navedete sljedeće informacije: Koje dodatne aktivnosti je potrebno preduzeti (ako ih ima)? Koji su rokovi za sprovođenje tih aktivnosti?			
KADA DOĐE DO POVREDE			
Informacije o povrijeđenoj osobi	Ime: _____ Datum rođenja: _____ Pol: _____ Naziv posla: _____ Ime supervizora: _____		
Opis povrede (u što je moguće više detalja)			
Ime svjedoka – ako ih ima			
Zapažanje svjedoka			
POTPISE			
Osoba koja podnosi prijavu	Osoba koja je uključena	Nadzor	Svjedok (svjedoci)

ANEKS 10 – PROCEDURA SLUČAJNIH NALAZA

Procedura koju treba slijediti u slučaju da se kulturno naslijeđe ili arheološki ostaci otkriju tokom izgradnje.

Koraci postupka

Stepenik	Akcija	Odgovornost	Tajming
1	Odmah zaustavite sve radove na mjestu otkrića i osigurajte područje kako biste spriječili oštećenje ili uklanjanje.	Izvođač radova Nadzor građevinskih radova	Nakon otkrića
2	Obavijestite PMT stručnjaka za zaštitu životne sredine i društva (E&S) i nadležnog organa za zaštitu kulturnih dobara .	Izvođač radova	U roku od 1 sata od otkrića
3	Zabilježite detalje (lokaciju, opis, fotografije) pronalaska bez premještanja ili mijenjanja materijala.	Izvođač radova	Odmah
4	PMT formalno obavještava nadležnog organa za zaštitu kulturnih dobara u pisanoj formi.	PMT E&S specijalista	U roku od 24 sata
5	Obustaviti radove u pogođenom području do pismenog odobrenja ili daljnjih uputstava od nadležnog organa za zaštitu kulturnih dobara.	Izvođač radova	Do odobrenja
6	Slijedite sve posebne mjere zaštite ili istrage prema uputstvima nadležnog organa za zaštitu kulturnih dobara	Izvođač radova i PMT	Prema uputstvima
7	Nastavite s radom tek nakon pismenog odobrenja od strane nadležnog organa za zaštitu kulturnih dobara	Izvođač radova	Nakon odobrenja

Plan upravljanja kulturnim naslijeđem (CHMP) – CRFADS Matrica CHMP mjera

Faza	Mjera ublažavanja	Kada bi mjera trebala biti implementirana	Odgovornost za implementaciju
Priprema aktivnosti	Sprovesti skrining kulturnog naslijeđa kao sastavni dio procesa odabira lokacije i izrade dizajna.	Prije finalizacije dizajna.	PMT, savjetnik za životnu sredinu i društvo
	Uključiti Proceduru slučajnih nalaza u sve tenderske dokumente i ugovore.	Prije nabavke.	PMT Nabavka i E&S specijalista
Dizajn aktivnosti	Saradnja sa organom za upravljanje kulturnim dobarima u vezi sa svim pitanjima specifičnim za lokaciju.	Tokom detaljnog dizajna.	PMT i konsultant za dizajn
	Planirati i dizajnirati tako da se izbjegnu poznata mjesta kulturnog naslijeđa ili područja visokog arheološkog potencijala.	Tokom faze dizajna.	Konsultant za dizajn
Izgradnja/sve faze	Organizovati obuku za sve radnike o proceduri slučajnih nalaza i podizanju svijesti o značaju kulturnog naslijeđa.	Prije izgradnje i osvježavanja kvartalno.	Izvođač radova (sa PMT nadzorom)
	Obezbijediti zaštitne ograde i signalizaciju oko poznatih lokaliteta naslijeđa (ukoliko postoje).	Prije i za vrijeme radova.	Izvođač radova
	Odmah primijeniti proceduru slučajnih nalaza u slučaju otkrića kulturnog dobra.	Tokom radova.	Izvođač radova
	Voditi dnevnik komunikacije i izvještaje o svim incidentima vezanim za kulturno naslijeđe.	Tokom implementacije projekta.	Izvođač radova i PMT E&S specijalista
Nadgledanje	Uključiti provjeru usklađenosti u oblasti kulturnog naslijeđa u redovni E&S nadzor i izvještavanje.	Mjesečno ili po potrebi.	PMT E&S specijalista, nadzor građevinskih radova
Nakon izgradnje	Obezbijediti da se svi otkriveni nalazi prenesu na upravljanje nadležnom organu za upravljanje kulturnim dobarima.	Po završetku projekta ili ranije ako je potrebno.	Izvođač radova i PMT

Ključne napomene

- Procedura slučajnih nalaza mora biti sastavni dio svih ugovora o izvođenju građevinskih radova.
- Izvođač je obavezan da obezbijedi obuku za cjelokupno osoblje na gradilištu prije početka radova.
- PMT i nadzor građevinskih radova moraju obezbijediti striktno poštovanje procedure i voditi dnevnik izvještavanja o svim incidentima vezanim za kulturno naslijeđe.
- Radovi se ne smiju nastaviti na području gdje je nalaz evidentiran dok nadležni organ upravljanje kulturnim dobrima ne izda pisanu saglasnost.